Universiteit Leiden
The Netherlands

Het gehechtheidsbiografisch Interview: betrouwbaarheid en discriminante validiteit

Bakermans-Kranenburg, M.J.

Citation
Bakermans-Kranenburg, M. J. (1993, October 7). *Het gehechtheidsbiografisch Interview: betrouwbaarheid en discriminante validiteit*. Retrieved from https://hdl.handle.net/1887/11703

Version:	Corrected Publisher's Version
License:	Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden
Downloaded from:	https://hdl.handle.net/1887/11703

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

HET GEHECHTHEIDSBIOGRAFISCH INTERVIEW:

BETROUWBAARHEID

EN

DISCRIMINANTE VALIDITEIT

PROEFSCHRIFT

ter verkrijging van de graad van Doctor
aan de Rijksuniversiteit te Leiden,
op gezag van de Rector Magnificus Dr. L. Leertouwer,
hoogleraar in de faculteit der Godgeleerdheid,
volgens besluit van het College van Dekanen
te verdedigen op donderdag 7 oktober 1993
te klokke 14.15 uur

door

Maartje Johanna Bakermans-Kranenburg
geboren te Alphen aan den Rijn in 1965

Promotiecommissie:

Promotor:	Prof. dr. M.H. van IJzendoorn
Referent:	Dr. J.M.A. Riksen-Walraven (K.U. Nijmegen)
Overige leden:	Prof. dr. J.R.M. Gerris (K.U. Nijmegen) Prof. dr. G.A. Kohnstamm Dr. P.M. Kroonenberg Prof. dr. A. Marcoen (Universiteit van Leuven) Dr. D.C. van den Boom

Dit onderzoek werd mogelijk gemaakt door een subsidie van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO), projectnummer PGS 59-256

INHOUD

Voorwoord		5
Hoofdstuk 1	Gehechtheid	7
1.1	Gehechtheidstheorie	7
1.2	Het Gehechtheidsbiografisch Interview	14
1.3	Studies waarin het Gehechtheidsbiografisch Interview is afgenomen	18
Hoofdstuk 2	Betrouwbaarheid en Validiteit	31
2.1	Betrouwbaarheid	31
2.1.1	Het instrument	31
2.1.2	De interviewer	32
2.1.3	De proefpersoon	33
2.1.4	De situatie	33
2.2	Validiteit	33
2.2.1	Sociale wenselijkheid	35
2.2.2	Intelligentie	36
2.2.3	Autobiografisch geheugen	38
Hoofdstuk 3	Methode	49
3.1	Respondenten	49
3.1.1	Werving en selectie	49
3.1.2	Kenmerken van de steekproef	50
3.2	Procedure	51
3.3	Instrumenten	51
3.3.1	Gehechtheidsbiografisch Interview	51
	INTERMEZZO	61
	Autonoom	61
	Gereserveerd	62
	Gepreoccupeerd	64
	Onverwerkt	66
3.3.2	Interviewkenmerken	68
3.3.3	Interviewverwerking en leefsituatie	68
3.3.4	Welbevinden	69
3.3.5	Sociale wenselijkheid	69
3.3.6	Intelligentie	70
3.3.7	Autobiografisch geheugen	71
Hoofdstuk 4	Resultaten	73
4.1	Verdeling	73
4.2	Betrouwbaarheid	74
4.2.1	Intercodeurbetrouwbaarheid	74
4.2.2	Interviewereffect	74
4.2.3	Achtergrondvariabelen	76
4.2.4	Test-hertestbetrouwbaarheid	77
4.3	Discriminante validiteit	80
4.3.1	Sociale wenselijkheid	81
4.3.2	Intelligentie	82

4.3.3 Autobiografisch geheugen 84
4.3.4 Uitbreiding met de onverwerkte categorie 86

Hoofdstuk 5 Discussie 89
5.1 Werving en respons 89
5.2 Verdeling 91
5.3 Betrouwbaarheid 92
5.4 Discriminante validiteit 97
5.5 Slot 101

Literatuur 103

Samenvatting 117

Summary 121

Bijlagen 125

Curriculum Vitae

Voorwoord

Na een paar maanden plannen maken, een klein half jaar data verzamelen en anderhalf jaar data coderen en analyseren kon het schrijven van deze dissertatie een aanvang nemen. De stapel pagina's voor het manuscript en ikzelf namen gelijkelijk in omvang toe. Lange tijd hield de groei gelijke tred, en het werd spannend of de dissertatie of ons kind de eerste zou zijn die het levenslicht zag. Het is zelfs achteraf lastig om een winnaar aan te wijzen: op vrijdag ging de dissertatie in nog niet geheel voltooide vorm met de promotor mee naar huis en op maandagochtend werd onze zoon geboren, een dag of tien eerder dan verwacht. De kraamtijd was - tussen bezoek, voedingen en luiers door - goed voor de afwerking; samenvatting, referenties, voorwoord. Al met al moet ik concluderen dat het veelgehoorde gezegde dat het schrijven van een proefschrift een ware bevalling is niet klopt: een bevalling gaat sneller. De vergelijking met een zwangerschap houdt langer stand.

In deze dissertatie wordt de psychometrische kwaliteit aan de orde gesteld van het Gehechtheidsbiografisch Interview, een instrument om (het werkmodel van) gehechtheid bij volwassenen te meten. Dit instrument vindt zijn plaats in onderzoek dat geïnspireerd is door de gehechtheidstheorie. Daarom wordt in Hoofdstuk 1 een schets van deze theorie gegeven, met de beschrijving van onderzoek dat in deze traditie heeft plaatsgevonden. In Hoofdstuk 2 worden de begrippen betrouwbaarheid en validiteit geïntroduceerd en wordt aangegeven wat een onderzoek naar de betrouwbaarheid en (discriminante) validiteit van het Gehechtheidsbiografisch Interview moet omvatten. In Hoofdstuk 3 staat beschreven hoe het onderzoek is uitgevoerd en in Hoofdstuk 4 welke resultaten dat opleverde. In Hoofdstuk 5 wordt op een en ander gereflecteerd.

Het onderzoek werd uitgevoerd binnen de kaders van het project 'Intergenerationele overdracht van gehechtheid', dat wordt uitgevoerd aan de Vakgroep Algemene Pedagogiek van de Rijksuniversiteit Leiden. Het betreft een onderzoek dat door een Pionier-subsidie van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (subsidie-nr. PGS 59-256; Van IJzendoorn, 1988) mogelijk werd gemaakt.

Deze dissertatie is bij uitstek het resultaat van het werk van een onderzoeksgroep, en niet van slechts één of twee personen. Corine de Ruiter, Marianne de Wolff, Carmen Joosten, Connie Kruse, Stella van Rijsoort, Hylda Zwart-Woudstra en Mariska Zwinkels maakten deel uit van deze groep en hebben enthousiast meegedacht en -gewerkt. Het monnikenwerk van het transcriberen van de interviews werd uitgevoerd door Francisca Bijkerk, Bart Bosman, Dineke den Boer-de Jong, Ciska Dijkstra, Bertilla van den Bovenkamp en Adinda van Veen. Prof. dr W.A. Wagenaar gaf waardevolle suggesties voor het meten van het autobiografisch geheugen. Het codeer- en analyseerwerk werd in samenwerking met Rien van IJzendoorn verricht. De Engelse samenvatting werd gecorrigeerd door Laura Sweeney. Francisca Bijkerk en Bart Bosman typten snel en accuraat vele volgeschreven blaadjes uit.

We zijn alle ouders dankbaar voor hun bereidwillige en vaak enthousiaste medewerking.

Met deze dissertatie werd de basis gelegd voor enkele artikelen, die aan het eind van de literatuurlijst afzonderlijk worden genoemd.

Hoofdstuk 1 Gehechtheid

Het instrument dat in deze dissertatie centraal staat, is het Gehechtheidsbiografisch Interview, een interview dat vraagt naar herinneringen over iemands jeugd en opvoeding. Dat interview is ontwikkeld binnen de kaders van de gehechtheidstheorie. Daarom zal eerst een schets gegeven worden van deze theorie en van een aantal studies die binnen deze traditie verricht zijn. Dat gebeurt niet uitputtend; de bedoeling is om enige belangrijke begrippen uit de gehechtheidstheorie te verduidelijken. De bespreking mondt uit in de introductie van het Gehechtheidsbiografisch Interview als instrument om het werkmodel van gehechtheid bij volwassenen te meten. Er wordt een overzicht gegeven van voor onze studie relevante onderzoeken waarin dit instrument is gebruikt.

1.1 Gehechtheidstheorie

De grondlegger van de gehechtheidstheorie is de Britse kinderpsychiater John Bowlby (1907-1990). Hij voerde na de Tweede Wereldoorlog in opdracht van de Wereldgezondheidsraad een onderzoek uit naar de situatie van verweesde kinderen (zie Bowlby, 1951). Onder de indruk van de negatieve invloed van scheiding en verlies van de moeder op jonge kinderen, ontwikkelde hij zijn theorie over de natuurlijke neiging van een kind om zich te hechten aan zijn opvoeder. In tegenstelling tot de in die tijd vigerende opvatting dat voedselvoorziening de verbindende factor tussen moeder en kind zou zijn poneerde Bowlby dat het contact zèlf voor het kind onmisbaar is: kinderen die in ziekenhuizen en opvangcentra tijdens en na de oorlog zo goed mogelijk werden verzorgd gedijden niettemin slecht; en kinderen die met een tijdelijke afwezigheid van de ouder geconfronteerd werden, bleven tijdens en gedurende enige tijd na de scheiding tekenen van angst en gemis vertonen (Bowlby, 1973/1980). Om de nabijheid van de opvoeder te bewerkstelligen is een kind uitgerust met een repertoire aan mogelijke gedragingen. Huilen om de opvoeder bij zich te krijgen en lachen om hem of haar daar te houden zijn gereedschappen die een nog jonge baby ter beschikking staan; met zijn toenemende vaardigheden komen daar roepen, kruipen en achternalopen bij. Een pasgeborene heeft nog geen voorkeur voor bepaalde personen. In de loop van het eerste levensjaar wordt de baby echter steeds kieskeuriger: alleen door de opvoeder of door een andere zeer vertrouwde persoon laat hij zich nog troosten en hij houdt hen graag voortdurend in de buurt. In de loop van de volgende jaren ontwikkelt de peuter het inzicht dat zijn opvoeder zo zijn eigen programma en doelen heeft en niet steeds aanwezig kan zijn. De afwezigheid is echter draaglijk omdat hij intussen beseft dat de opvoeder blijft bestaan, zelfs als hij uit zicht is verdwenen (Piaget, 1936). Een kind dat veilig gehecht is, heeft vertrouwen in de beschikbaarheid van de opvoeder; het weet dat het bij verdriet en spanning op de opvoeder kan terugvallen. Bowlby duidt de relatie die de twee dan hebben bereikt - waarin elk van beiden rekening kan houden met de verlangens van de ander - niet ten onrechte aan met 'partnership' (Bowlby, 1969/1984).

Hoewel bovenstaand ontwikkelingsverloop van de gehechtheidsrelatie tussen opvoeder en kind gewenst is, kan een gehechtheidsrelatie ook een minder gunstige ontwikkeling en uitkomst kennen. Bowlby (1969/1984) gaf reeds criteria en condities aan om verschillen in gehechtheidspatronen te observeren, maar het is de verdienste van de Amerikaanse ontwikkelingspschychologe Ainsworth om een procedure te ontwikkelen waarmee verschillende typen gehechtheid systematisch onderscheiden kunnen worden bij kinderen in hun tweede levensjaar (Ainsworth,

Blehar, Waters, & Wall, 1978). In deze procedure, die de Vreemde-Situatieprocedure (Eng. *Strange Situation procedure*) genoemd wordt, wordt het kind in een voor hem niet vertrouwde omgeving - een kamer met wat speelgoed - geconfronteerd met een onbekende persoon en twee korte scheidingen van de opvoeder. Deze stressrijke situatie roept gehechtheidsgedrag op en van belang is dan ook de reactie van het kind op de hereniging met de opvoeder. Ainsworth et al. onderscheidden drie typen gehechtheid: veilige gehechtheid (B), angstig-vermijdende gehechtheid (A) en angstig-ambivalente (C) gehechtheid. Kinderen die *veilig* gehecht zijn aan hun opvoeder laten in de Vreemde-Situatieprocedure zien dat ze het vertrek en de afwezigheid van de opvoeder onprettig vinden en begroeten de opvoeder bij terugkeer enthousiast of zoeken troost bij hem voor het verdriet over de separatie. Kinderen met een *vermijdende* gehechtheid laten weinig merken van spanning tijdens de afwezigheid van de opvoeder, hoewel fysiologisch onderzoek laat zien dat onder hun ogenschijnlijke onaangedaanheid wel degelijk spanning schuilgaat (blijkend uit een versnelde hartslag, zie Spangler & Grossmann, in druk). Aan de terugkeer van de opvoeder geven deze kinderen weinig aandacht: doorgaans wordt het spelen zonder onderbreking om de opvoeder te begroeten gecontinueerd; soms draaien kinderen de opvoeder onomwonden de rug toe. Voor *ambivalente* kinderen is de procedure van begin tot eind zichtbaar vol spanning. Deze kinderen zijn erg overstuur tijdens de separatie van de opvoeder maar laten zich niet gemakkelijk troosten bij diens terugkeer: ze zijn passief en ontroostbaar of tonen in een snelle afwisseling zowel behoefte aan contact als boos verzet tegen contact. Een overzicht van alle Amerikaanse studies uitgevoerd in normale, niet-klinische steekproeven tussen 1977 en 1990 (21 steekproeven met in totaal 1584 kinderen) leert dat gemiddeld 67% van de kinderen als veilig gehecht wordt geclassificeerd, 21% als vermijdend en 12% als ambivalent (Van IJzendoorn, Goldberg, Kroonenberg & Frenkel, 1992).

Verondersteld wordt dat het gedrag dat het kind in deze observatieprocedure laat zien een weerspiegeling is van zijn zogenaamde *werkmodel van gehechtheid*, dat hij in de loop van zijn eerste levensjaar heeft opgebouwd. Het werkmodel van gehechtheid is het geheel van bewuste en onbewuste regels die betrekking hebben op de organisatie van gehechtheidsrelevante informatie (Main, Kaplan & Cassidy, 1985). Op dit begrip zullen we later nog uitgebreider terugkomen. Op dit punt is van belang dat het werkmodel van gehechtheid van de eenjarige een representatie bevat van zijn opvoeder en diens gedrag tegenover hem samen met een complementair beeld van hemzelf in de interactie (Bowlby, 1988). Dit werkmodel is gebouwd op de fundering van de ervaringen in de interactie met de gehechtheidsfiguur en functioneert om het gedrag van de gehechtheidsfiguur te interpreteren en erop te anticiperen; en - in relatie daartoe - ook het eigen gedrag te sturen. Observaties bij de kinderen thuis geven informatie over deze funderingen. Zo nam Ainsworth waar dat moeders van veilig gehechte kinderen thuis in het eerste kwartaal na de geboorte van de baby sensitief ingingen op de signalen van het kind. Moeders van vermijdend gehechte kinderen reageerden echter niet of afwijzend op signalen van hun kind en waren vooral terughoudend met lichamelijk contact. Moeders van ambivalent gehechte kinderen wisselden responsief en niet-responsief gedrag met elkaar af (Ainsworth et al., 1978).

In aansluiting op de studie van Ainsworth verrichtten verscheidene onderzoeksgroepen studies naar het gedrag van de moeder in het eerste levensjaar en de gehechtheid van het kind, gemeten met de Vreemde-Situatieprocedure. Hoewel niet altijd het verwachte onderscheid werd gevonden (zie bijv. Egeland & Farber, 1984), zijn de resultaten in grote lijnen parallel aan die van Ainsworth et al.: moeders die veel positieve interactie en lichamelijke affectiviteit met hun

kind lieten zien hadden vaker kinderen met een veilige gehechtheid (Belsky, Rovine & Taylor, 1984; Cox, Owen, Henderson & Margand, 1992; Crockenberg, 1981; Grossmann, Grossmann, Spangler, Suess & Unzer, 1985; Maslin & Bates, 1983). Veilig gehechte kinderen hebben een model van hun ouder als liefdevol en beschikbaar kunnen opbouwen en een complementair beeld van zichzelf als beminnenswaardig (Bowlby, 1973/1980). Voor kinderen die in het eerste levensjaar bij behoefte aan troost en contact op afwijzing of negering stuitten, is dat niet weggelegd. Gebouwd op hun ervaringen van afwijzing zullen zij steeds minder signalen uitzenden, om enerzijds zich zo'n nieuwe afwijzing te besparen en anderzijds de potentiële woede van de opvoeder niet uit te lokken (Main & Weston, 1982). Deze kinderen zullen een werkmodel van de opvoeder als niet beschikbaar opbouwen, en van zichzelf als niet de moeite waard om bemind of getroost te worden. Kinderen aan wie inconsistent responsief gedrag van de opvoeder ten deel viel, bouwen onzekerheid op over het klaarstaan van de opvoeder in tijden van nood en verdriet. Zij zijn daardoor voortdurend gealarmeerd bij scheidingen van de opvoeder en neigen ertoe zich vast te klampen: het vertrouwen van een veilig gehecht kind is hen vreemd. Het werkmodel van deze kinderen weerspiegelt deze onzekerheid.

De afhankelijkheid van het kindgedrag in de Vreemde Situatie van de ervaringen van het kind met de opvoeder in het eerste levensjaar wordt in twijfel getrokken door Goldsmith en Alansky (1987). Zij zien (op basis van een meta-analyse) ook een rol weggelegd voor de mate waarin het kind snel van streek is (*proneness to distress*), wat zij beschouwen als een temperamentskenmerk van het kind dat diens gedrag in de Vreemde-Situatieprocedure - en daarmee de gehechtheidsclassificatie - kan beïnvloeden. Een meta-analyse van Van IJzendoorn et al. (1992) in klinische steekproeven laat daarentegen zien dat in steekproeven waar de problemen bij het kind zijn gelocaliseerd (bijvoorbeeld een fysieke handicap of een premature geboorte), de verdeling van de gehechtheidsclassificaties vergelijkbaar is met die in normale steekproeven, terwijl problemen bij de opvoeder (bijvoorbeeld mishandelende of adolescente moeders) samengaan met hogere percentages vermijdend en ambivalent gehechte kinderen. Dat suggereert dat problemen bij het kind gecompenseerd kunnen worden door sensitief opvoedergedrag en een veilige gehechtheidsrelatie tussen ouder en kind minder in de weg staan dan problemen bij de opvoeder, die potentieel leiden tot een verminderde sensitiviteit.

De drie typen gehechtheid, veilig, vermijdend en ambivalent, vormen geen willekeurige greep uit een oneindig groot aantal mogelijkheden, maar zijn indicatief voor de drie strategieën die kinderen hanteren in de omgang met stressrijke situaties. Main (1990) poneert dat de primaire strategie voor een kind bij spanning of verdriet bestaat in het zoeken van steun bij de opvoeder, maar dat op de basis van (verwachtingen over) reacties van de opvoeder bij een angstig gehecht kind deze strategie door een secundaire strategie wordt omgebogen met het oog op de specifieke (niet ideale) omstandigheden. Bij een vermijdend kind leidt deze secundaire strategie tot het verleggen van de aandacht (Main, 1981; Bowlby, 1980) naar bijvoorbeeld speelgoed en het niet laten merken van de ervaren spanning (het gehechtheidsgedrag wordt geminimaliseerd); bij een ambivalent gehecht kind leidt de secundaire strategie tot een voortdurende gerichtheid op de opvoeder, ook op minder spanningsvolle momenten, om zich van de aandacht van de opvoeder zeker te stellen (het gehechtheidsgedrag wordt gemaximaliseerd).

Een klein aantal kinderen in verschillende steekproeven gaf echter problemen bij het classificeren en kon niet eenduidig als veilig, vermijdend of ambivalent gehecht getypeerd worden. Een vergelijking van deze kinderen leerde dat deze kinderen niet een gedragspatroon in de Vreemde-Situatieprocedure lieten zien dat weliswaar anders, maar op zichzelf coherent en

georganiseerd was. Wat deze kinderen deelden, was juist dat zij zich op verschillende manieren *gedesorganiseerd* gedroegen. Tegenstrijdige opeenvolgingen, onverklaarbaar of ongericht gedrag, stereotype bewegingen en tekens van verwarring en vrees in het bijzijn van of bij de hereniging met de opvoeder zijn indicaties voor zulk gedesorganiseerd gedrag (Main & Solomon, 1990). Dit gedrag, dat dikwijls maar op een enkel moment in de procedure opduikt, blijkt zich met name voor te doen bij kinderen met opvoeders die te kampen hebben met onverwerkt verlies of andere potentieel traumatische ervaringen (Ainsworth & Eichberg, 1991; Main & Hesse, 1991) en bij kinderen die verwaarloosd en/of mishandeld zijn (Carlson, Cicchetti, Barnett & Braunwald, 1989; Crittenden, 1985). Naast een classificatie als gedesorganiseerd (D) wordt ook altijd een (geforceerde) classificatie van het kind als veilig, vermijdend of ambivalent toegekend, om aan te geven wat de strategie van het kind in de Vreemde-Situatieprocedure buiten de gedesorganiseerde momenten is.

Hoewel Bowlby de term *werkmodel* met opzet koos om daarmee duidelijk te maken dat het om een open, dynamisch model gaat dat op grond van nieuwe ervaringen kan worden bijgesteld (Bowlby [1988] spreekt van 'dynamic mental structures on which the individual can operate') worden veranderingen daarin tijdens de levensloop moeilijker. De oorzaak daarvoor ligt enerzijds in de houding van het kind, dat bepaalde reacties van volwassenen uitlokt die zijn werkmodel bevestigen (Sroufe [1988] beschrijft bijvoorbeeld hoe kleuterleidsters kinderen met een veilige gehechtheid aan hun moeder op school met meer vertrouwen en warmte behandelden dan kinderen met een onveilige gehechtheid) en anderzijds in de toenemende ontoegankelijkheid van het werkmodel voor informatie die niet met de verwachtingen overeenstemt. Bowlby (1980, 1988) zet uiteen dat empirische studies laten zien dat perceptie een proces met vele fasen is, en dat daarbij voortdurend selectie plaatsvindt - waarvan de betrokken persoon zich overigens meestal niet bewust is. De continuïteit van het werkmodel van gehechtheid wordt hierdoor sterk bevorderd. Verschillende studies vonden dan ook continuïteit in het werkmodel van gehechtheid van het kind, met name wanneer de gezinssituatie relatief stabiel is. Waters (1978) bijvoorbeeld rapporteert een hoge stabiliteit van de gehechtheidsclassificatie, bepaald met de Vreemde-Situatieprocedure op 12 en 18 maanden (96%). In groepen uit een lager sociaal-economisch milieu en in risicogroepen wordt doorgaans minder stabiliteit gevonden (bijv. Vaughn, Egeland, Sroufe, & Waters, 1979). Ook Nederlands onderzoek weerspiegelt deze bevindingen: Goossens, Van IJzendoorn, Tavecchio en Kroonenberg (1986) rapporteren een hogere stabiliteit in de middenklasse-gezinnen van hun onderzoek (95% bij afname van de procedure op 18 en 19 maanden, dus met een kort tijdsinterval) dan Meij (1992) vond in gezinnen uit laag sociaal-economisch milieu. Verondersteld wordt dat de doorgaans stressrijkere en minder stabiele opvoedingssituatie aan deze lagere percentages debet is (Greenberg & Speltz, 1988; Lamb, Thompson, Gardner, & Charnov, 1985).

Voor oudere kinderen ontbreekt het aan een procedure en een classificatiesysteem dat in termen van bekendheid en verspreiding vergelijkbaar is met de Vreemde-Situatieprocedure van Ainsworth et al. Recent ontwikkelden Cassidy en Marvin (1989) aanwijzingen voor het coderen van de gehechtheid bij 3- en 4-jarigen. Zij onderscheidden zes subtypen veilige gehechtheid, twee subtypen vermijdende gehechtheid, twee subtypen ambivalente gehechtheid en vier subtypen gedesorganiseerde gehechtheid (waarvan drie subtypen betrekking hebben op verschillende soorten controlerend gedrag). Gegevens over de stabiliteit van gehechtheidsclassificaties van kinderen in de Vreemde Situatie en de codering met het systeem van Cassidy en Marvin enige jaren later zijn echter nog niet voorhanden. Voor zesjarigen ontwierpen Main en Cassidy (1988) een codeersysteem om het werkmodel van gehechtheid te observeren. De

classificaties zijn analoog aan die van de Vreemde-Situatieprocedure, maar de gedragsomschrijvingen zijn aangepast voor deze leeftijd. Evenals bij de Vreemde Situatieprocedure is de classificatie gebaseerd op gedrag van het kind tijdens een hereniging met de opvoeder, maar bij de procedure voor zesjarigen is er maar één separatie, die bovendien veel langer duurt (ongeveer een uur). De studie van Main en Cassidy liet een overeenstemming van 84% zien tussen de gehechtheidsclassificaties van de kinderen aan hun moeders in hun eerste en zesde levensjaar en een overeenstemming van 61% voor de classificaties met hun vaders op 1 en 6 jaar. Daarbij moet echter aangetekend worden dat het een steekproef betrof die geselecteerd was op de classificatie van het 1-jarige kind om zoveel mogelijk spreiding in de groep te realiseren. Door deze selectie kan het percentage wat hoger liggen dan in andere steekproeven mag worden verwacht.

De bovengenoemde classificatiesystemen voor gehechtheid bij kinderen boven de 18 maanden zijn pas recent beschikbaar gekomen. Daarom is door afzonderlijke onderzoeksgroepen op verschillende manieren geprobeerd het construct gehechtheid op latere leeftijd te operationaliseren of gedrag te definiëren waarvan men veronderstelt dat het samenhangt met het werkmodel van gehechtheid. Matas, Arend en Sroufe (1978) vonden bijvoorbeeld dat tweejarigen die op de leeftijd van 12 en/of 18 maanden veilig gehecht waren aan hun moeder een jaar later met meer vertrouwen aan een eenvoudige opdracht werkten dan hun onveilig gehechte leeftijdsgenootjes; en dat zij bij een moeilijke taak eerder hun moeders hulp inriepen om tot een oplossing te komen. Riksen-Walraven (1989) vond eveneens dat veilig gehechte kinderen in vergelijking met vermijdende kinderen meer hulp van hun moeder vroegen bij het uitvoeren van een moeilijke taak, terwijl deze kinderen op 22 maanden meer zelfstandige pogingen deden om tot een oplossing te komen en daar ook vaker in slaagden. Sroufe (1983) meldt dat ambivalente kinderen op de crèche inadequaat met leeftijdsgenoten omgingen terwijl vermijdende kinderen vijandig of afstandelijk gedrag lieten zien. Deze kinderen zochten bovendien geen troost bij de leidster als ze zich pijn deden, verdrietig of angstig waren. Arend, Gove en Sroufe (1979) en Waters, Wippman en Sroufe (1979) rapporteren dat veilig gehechte kinderen op 3½-jarige leeftijd meer veerkracht en sociale competentie lieten zien dan hun leeftijdsgenoten. Suess, Grossmann en Sroufe (1992) vonden dat 5-jarige kinderen die vier jaar tevoren in de Vreemde-Situatieprocedure als veilig gehecht werden geclassificeerd op de kleuterschool competenter waren, langer geconcentreerd konden spelen en tekeningen van sociale conflicten realistischer interpreteerden.

Sroufe (1988) geeft aan dat, hoewel het werkmodel van gehechtheid kan veranderen, continuïteit door het werkmodel zelf meer bevorderd wordt dan verandering:

> '.. the model is not simply formed and reshaped from the outside: rather, new experiences are engaged from within the framework of models already constructed, and change is an active rather than a passive process. [...] One's models of self, others, and relationships begin to emerge in the first year and have some firmness even before leaving infancy. They become increasingly firm as their structuring is broadened and as they are supported by more experience. By adolescence they have become quite firm, although new models of thinking here may also provide new opportunities for change. The increasing firmness of models derives from the fact that with development the child becomes more of a force in creating his own environment (by choosing which relationships are sought out, which activities are engaged in, etc.) and because an increasing range of experiences may be interpreted within (assimilated to) preexisting models.' (Sroufe, 1988, p. 22)

Veranderingen in het werkmodel van gehechtheid zijn evenwel niet uitgesloten. Door therapie of door positieve ervaringen in een partnerrelatie kan herstructurering van een aanvankelijk

onveilig werkmodel plaatsvinden; de vroegere ervaringen kunnen worden bereflecteerd en verwerkt vanuit de 'veilige basis' die door een partner of therapeut geboden wordt (Bowlby, 1988). De kans dat het werkmodel door gewone leerprocessen als oefening of het volgen van een voorbeeld ('modeling') beïnvloed zou kunnen worden wordt door Bowlby (1988) echter zeer klein geschat.

Gezien het belang van een veilig werkmodel van gehechtheid voor de verdere sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen heeft het onderzoek naar determinanten van gehechtheid steeds in de belangstelling gestaan. Vanuit de optiek der pedagogiek is het van veel belang om de rol van de opvoeder onder de loep te nemen, niet in de laatste plaats om de mogelijkheid van interventie te onderzoeken om zodoende de gehechtheidskwaliteit van het kind te beïnvloeden. Studies over sensitiviteit en fysieke affectiviteit die het kind in het eerste levensjaar al dan niet ervaart zijn in dit verband reeds genoemd. Daarnaast is de persoonlijkheid van de moeder in het geding; voor haar inbreng in de relatie met haar kind worden naast andere factoren (zoals de kwaliteit van de partnerrelatie en de ontvangen steun uit haar omgeving) met name haar eigen ervaringen als kind van belang geacht.

We komen daarmee op het punt van de intergenerationele overdracht van opvoeding en opvoedingsaspecten (waaronder gehechtheid). Deze terminologie vraagt enige precisering. In ruime zin kan men stellen dat met opvoeding intergenerationele overdracht wordt geïmpliceerd, omdat immers sprake is van invloed van de ene generatie (de ouder) op de volgende generatie (het kind). In strikte zin kan men slechts dan van intergenerationele overdracht spreken, wanneer het overeenkomsten tussen generaties (grootouders, ouders, kinderen) in opvoeding en gedrag betreft die op dezelfde sociale of kalenderleeftijd bij de verschillende generaties worden waargenomen (Van IJzendoorn, 1992). Dikwijls wordt een tussenpositie ingenomen. Van Zutphen en Vermulst (1991) spreken bijvoorbeeld in het kader van intergenerationele overdracht van opvoeding over het verband tussen het huidige opvoedingsmodel (van de ouder) en de vroegere (genoten) opvoeding. Zij definiëren overdracht als volgt:

> 'In onze opvatting is er sprake van overdracht van opvoeding(-saspecten) indien kenmerken van de huidige opvoeding (in een bepaalde mate) het gevolg zijn van de vroegere opvoeding. De overdracht beperkt zich in deze omschrijving tot de overdracht van opvoeding tussen gezinnen van opeenvolgende generaties die via directe familiebanden (opvoeder-kind) met elkaar verbonden zijn.' (Van Zutphen & Vermulst, 1991, p. 41)

Om inzicht in de overdracht te krijgen ondervroegen deze auteurs enerzijds grootmoeders over de opvoeding zoals zij die zelf vroeger gegeven hadden (Vermulst, De Brock, & Van Zutphen, 1991; Vermulst, Van Zutphen, & De Brock, 1989) of moeders over hoe zij opgevoed waren (Vermulst & Van Zutphen, 1990) en anderzijds moeders over de opvoeding zoals die nu in hun gezin (met eigen kinderen) plaatsvond. Omdat, ongeacht of men de moeders of de grootmoeders over de opvoeding van toen ondervraagt, deze opzet retrodictief van aard is, valt dit onderzoek niet onder de strikte omschrijving van onderzoek naar intergenerationele overdracht. Dat geldt ook voor het onderzoek dat in het vervolg van dit hoofdstuk beschreven wordt. We komen op dit punt in het laatste hoofdstuk nog terug.

Morris (1980, 1981) was één van de eersten die de relatie onderzocht tussen ervaringen van de moeder in haar eigen gezin van herkomst en de gehechtheidsclassificatie van het kind. Daartoe werd een interview met 160 vragen ontworpen. Geen van de daarin onderscheiden schalen (harmonie in het huwelijk van de ouders, relatie met vader resp. moeder, rolomkering en sociaal milieu) bleek significant gerelateerd te zijn aan de gehechtheid van het kind. Een

klinische analyse van het interview als geheel leerde echter dat moeders van veilig gehechte kinderen hun eigen moeders als sterk, warm en beschikbaar hadden ervaren. Moeders van angstig gehechte kinderen kwamen daarentegen uit families met een zeer intensieve emotionele relatie tussen de vaders en henzelf of tussen de vaders en een andere dochter uit het gezin, en in de relatie met hun moeder was dikwijls sprake van rolomkering (Morris, 1981). Een onderscheid tussen de twee typen onveilige gehechtheid maakt Morris niet. Ricks (1985) rapporteert een vergelijkbaar resultaat in de studie van Ricks en Noyes (1984): moeders van veilig gehechte kinderen herinnerden zich meer ervaringen van acceptatie en minder afwijzing in hun eigen kindertijd. Hoewel Ricks eveneens gebruik maakt van een interview over de kinderjaren wordt daarover niet veel informatie gegeven; de vermelde relaties met de gehechtheid van het kind werden gevonden met een vragenlijst over vroegere relaties, de Mother-Father-Peer Scale (Epstein, 1983). In een studie van Lyons-Ruth, Connell, Grunebaum, Botein en Zoll (1984) werd bij moeders een interview afgenomen waarin op grond van theoretische overwegingen acht clusters van vragen gesteld werden, die betrekking hadden op de volgende onderwerpen: a) de economische situatie in het gezin van herkomst, b) afwezigheid van psychopathologie, c) van de ouders ervaren warmte, d) vriendschappen met leeftijdsgenootjes, e) afwezigheid van conflict en gewelddadigheid, f) aangeboden structuur, g) afwezigheid van gezondheidsproblemen in het gezin, en h) regelmaat en waardering van schoolbezoek. Op grond van de antwoorden konden de moeders van veilig gehechte kinderen van de moeders van vermijdend gehechte kinderen worden onderscheiden. Ambivalente kinderen moesten echter door hun geringe aantal buiten beschouwing worden gelaten en gedesorganiseerd gedrag werd nog niet gescoord. Moeders van vermijdend gehechte kinderen vermeldden meer depressie en gezondheidsproblemen in hun gezin van herkomst, terwijl conflicten in het gezin en een negatievere houding ten aanzien van school vaker in interviews met moeders van veilig gehechte kinderen genoemd werden. Het laatste - onverwachte - resultaat, dat moeders van vermijdend gehechte kinderen zich minder conflicten en meer waardering voor school herinnerden, zou volgens de auteurs kunnen voortkomen uit de neiging van moeders met vermijdend gehechte kinderen een open conflict te vermijden en afstand tot anderen te bewaren. In hoeverre hier ook sprake zou kunnen zijn van sociaal wenselijke antwoorden (om zodoende een goede indruk op de onderzoeker te maken) is niet onderzocht. Wel merken de onderzoekers op dat de antwoorden van de moeders waarschijnlijk meer indicatief zijn voor hoe zij hun levensgeschiedenis op het moment van het interview zien dan betrouwbare informatie over gebeurtenissen in het verleden opleveren.

De opmerking van Lyons-Ruth et al. (1984) dat herinneringen van moeders aan hun eigen opvoeding niet zozeer betrouwbare verslagen zijn van gebeurtenissen die hebben plaatsgevonden, maar hun visie daarop, gekleurd door deze en latere ervaringen, komt in beschouwingen over retrospectief onderzoek vaak naar voren. Deze visie kan bewust wat bijgekleurd zijn, bijvoorbeeld om een goede indruk op de gesprekspartner te maken, maar dat is niet de enige oorzaak voor verkleuring. Ook onbedoeld kunnen herinneringen aan het verleden vertekend worden weergegeven, doordat bij het herinneren niet alle ervaringen toegankelijk zijn voor het bewustzijn. (We komen daarop nog terug in hoofdstuk 2, waar wat dieper op het functioneren van het geheugen zal worden ingegaan.) Men behoeft dit punt echter niet als zwakte te zien. Teruggaand naar het werkmodel van gehechtheid weten we dat informatie geselecteerd wordt opgenomen en opgeslagen. Het werkmodel van gehechtheid geeft op grond van deze geselecteerde informatie sturing aan het handelen. Dat geldt niet alleen voor de kindertijd; Bowlby wijst erop dat dat levenslang voortduurt:

'The presence of an attachment control system and its linkage to the working models of self and attachment figure(s) that are built in mind during childhood are held to be central features of personality functioning throughout life' (Bowlby, 1988, p. 123).

Als het werkmodel van gehechtheid wordt opgevat als het geheel van (on-)bewuste regels voor de organisatie van gehechtheidsrelevante informatie (Main et al., 1985) sluit dat de mogelijkheid om het werkmodel ook na de kindertijd te operationaliseren in. Volwassenen met verschillende werkmodellen zullen informatie over gehechtheid en gehechtheidservaringen immers verschillend organiseren. Main et al. stellen dat daarom volwassenen met een veilig resp. onveilig werkmodel van gehechtheid niet alleen verschillen in nonverbaal gedrag, maar ook in de manier waarop zij over gehechtheid spreken en denken:

'This conceptualization leads further, to the proposal that the secure *versus* the various types of insecure attachment organizations can best be understood as terms referring to particular types of internal working models of relationships, models that direct not only feeling and behavior but also attention, memory and cognition, in sofar as these relate directly or indirectly to attachment. Individual differences in these internal working models will therefore be related not only to individual differences in patterns of nonverbal behavior but also to patterns of language and structures of mind.' (Main et al., 1985, p. 67)

Zoals bij kinderen het aantal gehechtheidspatronen niet onuitputtelijk is, zo kan ook bij volwassenen een beperkt aantal strategieën worden onderscheiden waarmee zij hun gehechtheidservaringen organiseren en evalueren. Daarbij is essentieel dat de aandacht verlegd wordt van de precieze inhoud van herinneringen (die ook beïnvloed kan worden door idealisering of de neiging om in een bepaalde situatie sociaal wenselijk te antwoorden) naar de representatie, de wijze van structureren en weergeven van die herinneringen. Om deze strategieën te operationaliseren werd het Gehechtheidsbiografisch Interview ontworpen.

Buiten het ontwikkelingspsychologisch belang van een dergelijk instrument, waarmee een construct (het werkmodel van gehechtheid) dat bij kinderen werd geoperationaliseerd ook bij volwassenen kan worden gemeten, komt het pedagogisch belang hier in het geding. Verondersteld wordt namelijk dat het gehechtheidswerkmodel van de ouder van invloed is op de openheid van de ouder voor de (gehechtheids-)signalen van het kind, en daarmee van invloed is op de kwaliteit van het gehechtheidswerkmodel dat het kind ontwikkelt (Main & Goldwyn, in druk; Van IJzendoorn, 1992). Voor hierop wordt ingegaan zullen eerst de contouren van het Gehechtheidsbiografisch Interview worden geschetst.

1.2 Het Gehechtheidsbiografisch Interview

Om verschillen tussen werkmodellen van gehechtheid bij volwassenen te meten, ontwierpen George, Kaplan en Main (1985) het Gehechtheidsbiografisch Interview (GBI, Eng. *Adult Attachment Interview, AAI*). Dit interview beoogt een beeld te geven van de huidige mentale representatie van gehechtheid en gehechtheidservaringen. Het interview is halfgestructureerd, duurt meestal ongeveer een uur en vraagt afwisselend naar globale beschrijvingen en concrete gebeurtenissen. Na een inleidende vraag over de gezinssamenstelling van het gezin van herkomst, wordt de respondent gevraagd vijf kenmerken of typeringen te noemen om de relatie met elk van beide ouders in de kindertijd te beschrijven. Daarna wordt gevraagd om aan de hand van concrete gebeurtenissen toe te lichten waarom een bepaalde typering gekozen werd. Er

volgen vragen over wat de respondent en diens ouders deden als hij zich bezeerd had, ziek of overstuur was, of de respondent zich in zijn jeugd soms afgewezen heeft gevoeld door zijn ouders of mishandeling heeft meegemaakt. Vervolgens worden enkele meer reflexieve vragen gesteld: waarom de respondent denkt dat zijn ouders zich gedroegen zoals ze deden, wat de invloed van de vroegere ervaringen op de huidige persoonlijkheid als volwassene is, en of het ook de aanpak van het eigen kind beïnvloedt. Het interview rondt af met vragen over de meer recente en huidige relatie met de ouders en sluit met de 'cooling down'-vragen wat de respondent denkt vooral geleerd te hebben van de ervaringen als kind en welke drie wensen de respondent voor het eigen kind over 20 jaar heeft. Na ongeveer tweederde van de interview-vragen wordt een vraag gesteld over verlieservaringen als kind en volwassene. Als een respondent het overlijden van een familielid of andere vertrouwde persoon heeft meegemaakt, wordt doorgevraagd over de emoties die toen ervaren zijn en over eventuele veranderingen daarin in de loop van de tijd.

Interviews worden geclassificeerd in één van de drie hoofdclassificaties: autonoom (Eng. *free, F*), gereserveerd (Eng. *dismissing, Ds*) en gepreoccupeerd (Eng. *enmeshed* of *preoccupied, E*). Respondenten die als *autonoom* worden geclassificeerd rapporteren vrijelijk positieve en negatieve aspecten van hun jeugd en opvoeding, onderkennen het belang van gehechtheidservaringen en zien de invloed van die ervaringen op wie ze geworden zijn en hoe ze hun eigen kind willen opvoeden. *Gereserveerde* volwassenen benadrukken hun onafhankelijkheid en het belang van onafhankelijkheid in het algemeen. Zij omschrijven hun ouders in algemene termen zeer positief, maar zijn niet in staat dat met evidentie te staven: concrete voorbeelden duiden veeleer op ervaringen van afwijzing. Deze respondenten doen veelvuldig een beroep op hun slechte geheugen om niet verder in te gaan op potentieel pijnlijke onderwerpen. Zij relativeren de invloed van vroegere ervaringen op hun huidige persoonlijkheid. *Gepreoccupeerde* respondenten zijn nog zeer geïnvolveerd in de relatie met hun ouders. Zij zijn nog boos op hun ouders of verward in de weergave van jeugdervaringen, waarin vaak aspecten van overbezorgdheid en/of rolomkering te vinden zijn. De respondent is niet in staat om een coherent beeld van de relatie met de ouders te geven.

De classificatie geschiedt op basis van scores op schalen voor ervaringen die de geïnterviewde naar de mening van de codeur met beide ouders heeft opgedaan en schalen voor de representatie van die ervaringen, waarop bijvoorbeeld gescoord wordt of er sprake is van idealisering of nog voortdurende woede. Daarbij zijn de laatste schalen van doorslaggevend belang, maar bepaalde combinaties van schaalscores komen relatief vaak voor. Zo wordt bij respondenten die als gereserveerd (Ds) worden geclassificeerd een idealiserende weergave dikwijls aangetroffen in combinatie met een beroep op een slecht geheugen en ervaringen van afwijzing; en de boosheid of passiviteit waarmee gepreoccupeerde respondenten (E) op de interviewvragen antwoorden gaat vaak gepaard met ervaringen van rolomkering. Voor de als autonoom geclassificeerde respondenten is essentieel dat zij coherent over hun jeugd en de relatie met hun ouders kunnen vertellen; zij rapporteren openlijk over hun ervaringen, of die nu positief of negatief waren, en onderkennen de invloed van die ervaringen, wat met name blijkt uit de overdachte antwoorden op de vragen naar de invloed ervan op de huidige persoonlijkheid en op de aanpak van het eigen kind. Gereserveerde en gepreoccupeerde interviews zijn indicatief voor een onveilig werkmodel van gehechtheid.

In subclassificaties (Ds1, Ds2, Ds3, Ds4, F1, F2, F3, F4, F5; E1, E2, E3) komen subtiele verschillen tussen respondenten tot uiting. Als bijvoorbeeld een Ds1- en een Ds3-interview met elkaar vergeleken worden, worden beide interviews gekenmerkt door een gereserveerde stijl

(bijvoorbeeld door het onvermogen een eventuele negatieve invloed van vroegere ervaringen op hun ontwikkeling te onderkennen), maar is in het Ds3-interview de idealisering minder apert; er wordt bijvoorbeeld ook een enkel negatief punt aangehaald. Als een interview niet helemaal in één classificatie past, wordt een tweede, alternatieve classificatie toegekend. Dat is meestal een andere subclassificatie van dezelfde hoofdclassificatie, maar kan ook een subclassificatie van een andere hoofdclassificatie zijn.

Naast de Ds-, F-, en E-classificaties wordt een codering gegeven voor de mate waarin er in het interview sprake is van een onverwerkte traumatische gebeurtenis. Het overlijden van een gehechtheidsfiguur of andere vertrouwde figuur is zo'n potentieel traumatische gebeurtenis. Andere traumata, zoals mishandeling of seksueel misbruik, komen minder frequent voor. Voor beide soorten ervaringen, verlies en ander trauma,[1] wordt beoordeeld in hoeverre de ervaring nog onverwerkt is (Main, DeMoss & Hesse, 1991; Main, 1990). Het (nog) niet verwerkt zijn van een overlijden is zichtbaar aan incoherenties in het denken of praten erover of aan het vermelden van een buitengewoon sterke reactie op het overlijden. Incoherenties in het denken over de dood kunnen bijvoorbeeld tot uitdrukking komen in antwoorden waarin ongeloof in het definitieve karakter van het overlijden doorschemert, of antwoorden die weergeven dat de geïnterviewde zich - ten onrechte - schuldig voelt aan het overlijden. Er is sprake van gedesorganiseerd spreken over een verlieservaring als de antwoorden plotseling overmatig gedetailleerd worden; of juist zeer verward, met onafgemaakte zinnen; of als in het spreken over een overlijden van enkele jaren geleden plotseling werkwoordsvormen in de tegenwoordige tijd worden gebruikt. Extreem gedesorganiseerd gedrag na een verlieservaring omvat bijvoorbeeld zelfmoordpogingen, of buitengewoon heftige reacties op het overlijden van iemand met wie de geïnterviewde niet in een nauwe relatie stond (bijvoorbeeld een vage kennis of een bekende acteur). Als de indruk gewekt wordt dat deze gedesoriënteerde gedragsreacties nog niet definitief tot het verleden behoren, of als de antwoorden getuigen van desorganisatie in het denken of spreken over het overlijden, dan wordt het interview als onverwerkt (in de betekenis van: gedesoriënteerd) geclassificeerd (U). Analoog aan de D-classificatie bij kinderen in de Vreemde-Situatieprocedure wordt in het geval van een U-classificatie ook altijd een tweede classificatie als autonoom, gereserveerd of gepreoccupeerd toegekend.

In onderzoek waar het GBI aan (één van) de ouders werd voorgelegd en waar de Vreemde-Situatieprocedure werd afgenomen bij het kind werden verbanden gevonden tussen de interview-classificatie van de ouder en de gehechtheidsclassificatie van het kind. Ouders die als autonoom werden geclassificeerd hadden vaker veilig gehechte kinderen, de kinderen van gereserveerde ouders lieten dikwijls vermijdend gedrag in de Vreemde Situatie zien en ambivalent gehechte kinderen werden bij gepreoccupeerde ouders aangetroffen. De U-classificatie voor onverwerkt verlies en trauma gaf samenhang te zien met de D-classificatie van de kinderen in de Vreemde Situatie. Een bespreking van dergelijke studies is in de volgende paragraaf opgenomen.

Vooraf kunnen echter twee opmerkingen over de samenhangen worden gemaakt. De eerste betreft de opmerkelijke overeenkomst in strategieën om met gehechtheidsperikelen om te gaan. De gereserveerde ouder benadrukt de eigen onafhankelijkheid, en ziet zichzelf als weinig aangedaan door eventuele negatieve ervaringen in de relatie met de ouders; het vermijdende

---

[1] Hoewel hier en in het vervolg dikwijls over *verlies en andere traumatische ervaringen* wordt gesproken, zij opgemerkt dat een verlieservaring uiteraard niet altijd traumatisch voor de respondent is (geweest).

kind toont geen stress als het in de Vreemde-Situatieprocedure door de ouder wordt achtergelaten en verlegt de aandacht naar bijvoorbeeld het speelgoed in de spelkamer. Evenzo is de woede of passiviteit van het ambivalente kind analoog aan de boosheid en passiviteit die de gepreoccupeerde ouder laat zien wanneer de relatie met de eigen ouders ter sprake komt. De autonome ouder en het veilig gehechte kind, tenslotte, tonen beide openlijk hun emoties over de ervaren stress in hun beider (voor de ouder: vroegere) gehechtheidsrelaties. De samenhang strekt dus verder dan een beïnvloeding van het kind door bepaalde kenmerken van de ouderlijke persoonlijkheid die het gevolg zijn van de opvoedingsgeschiedenis van de ouder, zoals bijvoorbeeld in het proces-model van Belsky (1984) omschreven. Het betreft hier een analogie in strategieën die als het ware twee kanten van dezelfde medaille laat zien: de wijze waarop deze strategie zich bij de ouder (op het niveau van verbale representatie) enerzijds en bij het kind (op gedragsniveau) anderzijds uit. Dit leidt tot de tweede opmerking, die de 'overdracht' van gehechtheidservaringen betreft. De classificatie van het gehechtheidswerkmodel van de ouder is niet gebaseerd op een inschatting van de vroegere gehechtheidsrelatie die de ouder als kind met de eigen ouders heeft gehad, noch op een inschatting van de mate waarin de ouders van de geïnterviewde op het moment van het interview ondersteunend of afwijzend zijn, maar op de mentale representatie die de geïnterviewde van de gehechtheidservaringen heeft. Dat betekent dat de vroege ervaringen van de ouder niet onafwendbaar de (toekomstige) ervaringen van het kind voorspellen; de cirkel van overdracht kan verbroken worden. Hoewel eerder al is aangegeven dat verandering in het werkmodel van gehechtheid bij het opgroeien minder geïndiceerd is dan continuïteit (Sroufe, 1988), zijn dergelijke veranderingen (door de invloed van vriendschappen, partnerrelaties of therapeutische interventie) niet uitgesloten. De lijn van een angstige gehechtheid in de kindertijd naar een onveilig werkmodel van gehechtheid in de volwassenheid moet dan ook niet zozeer in termen van predestinatie, maar in termen van predispositie worden gezien: kinderen met positieve gehechtheidservaringen met de ouders hebben weliswaar een grotere kans om ook met hun partner een positieve (huwelijks-)relatie aan te gaan (Cox, Owen, Lewis, Riedel, Scalf-McIver, & Suster, 1985), maar volwassenen met negatieve ervaringen in de kindertijd kunnen ook door veilige relaties in de puberteit en volwassenheid deze ervaringen verwerken en een autonoom werkmodel van gehechtheid verwerven. We spreken in dat geval dan ook van een 'verworven' autonome gehechtheid. Er wordt dan een veilige gehechtheidsrelatie met de eigen kinderen geprediceerd, ondanks de negatieve gehechtheidservaringen van de ouder in de eigen kindertijd. Dit contrasteert met het idee dat opvoedingsgedrag vooral beïnvloed zou worden door datgene wat men in het verleden heeft 'afgezien' of anderszins heeft overgenomen van de ouders (Angenent, 1985).

Over het proces waardoor de genoemde samenhangen tussen de classificaties van ouder en kind tot stand komen is het laatste woord nog niet gevallen. Te denken valt aan de ouderlijke responsiviteit, de openheid van de ouder voor (gehechtheids-)signalen van het kind en zijn/haar vaardigheid om op dergelijke signalen adequaat te reageren (Main & Goldwyn, in druk; Van IJzendoorn, 1992). Autonome ouders, die in het reine zijn met hun verleden, zouden de signalen van hun kind onvervormd kunnen waarnemen, zelfs als die signalen onaangenaam voor hen zijn, terwijl gereserveerde en gepreoccupeerde ouders minder open zouden zijn voor deze signalen, omdat daardoor 'tere plekken' worden geraakt. In de volgende paragraaf worden ook studies besproken waarin de interviewclassificaties werden gerelateerd aan de ouderlijke responsiviteit of sensitiviteit. Daaruit zou men inzicht in dit proces kunnen verwerven; zij het dat dit bij veel studies niet in chronologische zin kan worden opgevat: de responsiviteit van de ouder is soms bepaald op een moment dat het kind de Vreemde Situatie-leeftijd reeds gepasseerd was.

1.3 Studies waarin het Gehechtheidsbiografisch Interview is afgenomen

Hoewel de complexiteit van het interview uit de beschrijving in de vorige paragraaf al enigszins duidelijk wordt, heeft dat verschillende onderzoeksgroepen niet van het gebruik ervan weerhouden. Een overzicht van deze studies zal hieronder beschreven worden en is schematisch weergegeven in Tabel 1.1. Daarbij beperken we ons tot die studies waarin het GBI is geclassificeerd aan de hand van het codeersysteem van Main en Goldwyn (1988, 1990) en die reeds gepubliceerd zijn of waarvan we het manuscript via Main (pers. comm., oktober 1992) konden achterhalen. Gezien de intensiteit waarmee het instrument momenteel in het onderzoeksveld gebruikt wordt, zullen er echter studies zijn die ons niet bekend waren of die door het moment van publicatie niet in dit overzicht konden worden opgenomen. Of de U-classificatie als afzonderlijke categorie is beschouwd, verschilt per studie. De classificatie omvat dus soms vier categorieën (Ds, F, E, U) en soms drie categorieën (Ds, F, E). Bovendien worden sommige analyses slechts op het niveau veilig *versus* onveilig gerapporteerd. Het is duidelijk dat dat de inzichtelijkheid niet ten goede komt. We zullen van de beschreven studies steeds aangeven welke classificaties werden onderscheiden. In Tabel 1.1 staan de verdelingen van de classificaties op het niveau van drie en vier categorieën onder elkaar weergegeven, als deze verdelingen uit de publicatie konden worden afgeleid.

De eerste studie waarin het GBI werd gebruikt, is de studie van Main, Kaplan en Cassidy (1985; enkele eerste bevindingen worden vermeld in Main & Goldwyn, 1984). Deze studie valt in feite niet binnen de bovengenoemde criteria, omdat de interviews nog niet met het codeersysteem van Main en Goldwyn werden geanalyseerd. Een bespreking van de studie is hier opgenomen met het oog op de centrale rol ervan in de ontwikkelingsfase van het instrument. De steekproef van Main et al. bestond uit 40 kinderen van bijna 6 jaar oud met hun beide ouders. Bij deze gezinnen was de Vreemde-Situatieprocedure enige jaren tevoren afgenomen: met de moeder toen het kind 12 maanden oud was en met de vader toen het kind 18 maanden oud was. De deelnemende gezinnen waren geselecteerd op de toenmalige gehechtheidsclassificatie van het kind aan de moeder: hoewel in de oorspronkelijke, grotere groep de meeste kinderen veilig gehecht waren, werd geprobeerd ongeveer evenveel veilige, angstig-vermijdende, angstig-ambivalente en gedesorganiseerde kinderen in de steekproef op te nemen. Van de 40 kinderen in het vervolgonderzoek waren er 14 veilig gehecht, 11 vermijdend, en 12 gedesorganiseerd gehecht aan hun moeder. In de oorspronkelijke groep waren weinig kinderen met een ambivalente gehechtheid. Twee van deze kinderen werden in de steekproef opgenomen. Van één kind was slechts de classificatie van de gehechtheid aan de vader beschikbaar. Bij het vervolgonderzoek werd het interview afgenomen bij beide ouders afzonderlijk, op hetzelfde tijdstip, tijdens hun bezoek aan het instituut. Aan het interview werd een score toegekend voor de mate waarin gehechtheid gewaardeerd werd en ervaringen, gedachten en gevoelens met betrekking tot gehechtheid coherent bereflecteerd werden. Er wordt geen intercodeurbetrouwbaarheid voor het coderen van de interviews gerapporteerd. Voor de analyses werden de gehechtheidsclassificaties van de kinderen numeriek gewaardeerd. Aan de vermijdende, ambivalente en gedesorganiseerde classificaties werd een 1 toegekend, aan de zeer veilige B3-subclassificatie een 3, en aan de overige veilige (B-)classificaties een 2. Vervolgens werden correlaties berekend als indicatie voor de overeenstemming in gehechtheidskwaliteit tussen ouder en kind. De auteurs rapporteren tamelijk hoge correlaties voor de relatie tussen de classificaties van moeder en kind (.62). Voor vaders is de correlatie lager (.37), maar nog wel significant. De geselecteerde steekproef, met

een ongebruikelijk hoog percentage vermijdende en gedesorganiseerde kinderen, werkt echter mee aan het verkrijgen van hoge correlaties voor de moeders. Bovendien is niet duidelijk in hoeverre de taken van interviewen, coderen van Vreemde-Situatieprocedures en coderen van Gehechtheidsbiografische Interviews door verschillende personen werden vervuld zonder kennis van andere gegevens van het gezin. Een nadeel van de onderzoeksopzet is tenslotte dat deze retrodictief is: de interviews werden 5 jaar na de classificatie van de gehechtheid van het kind afgenomen. Als pilotstudie heeft het onderzoek echter zijn sporen verdiend.

Er is een gedeeltelijke overlap (hoe groot die precies is, is onduidelijk) tussen de bovengenoemde steekproef en de steekproef waarover Main en Goldwyn (in druk) rapporteren. Het gaat hier om 45 kinderen bij wier ouders (33 moeders, 35 vaders; van 22 kinderen beide ouders) het interview werd afgenomen, eveneens ongeveer 5 jaar na de bepaling van de gehechtheidsclassificatie van het kind. De D-classificatie werd in deze studie echter buiten beschouwing gelaten; elk van de kinderen had een (eventueel geforceerde) A-, B-, of C-classificatie. Voor het coderen van de Gehechtheidsbiografische Interviews werd nu wel het codeersysteem gebruikt; er worden intercodeurbetrouwbaarheden gemeld voor de schaalscores van .74 tot .87, en voor de classificaties een overeenstemming van 81% (N = 32, op Ds-, F-, E-niveau). De overeenstemming tussen de classificaties van moeder en kind was 75% (kappa .61, $p < .001$). Een opvallend hoog percentage moeders was angstig gehecht (41% gereserveerd, 19% gepreoccupeerd).

Ainsworth & Eichberg (1991) rapporteren over een groep van 45 kinderen in een studie die vooral gericht is op nader onderzoek van het gedesorganiseerde/gedesoriënteerde gehechtheidspatroon. Ook in hun opzet werd het interview aan de ouders (alleen de moeders) voorgelegd ná de afname van de Vreemde Situatieprocedure, maar de tussenliggende periode was nu slechts twee tot zes maanden. Alle interviews werden door drie codeurs onafhankelijk van elkaar geclassificeerd. Verschillen werden besproken, maar voor de analyses werd uitgegaan van de classificaties van Ainsworth, omdat zij als enige blind was voor de classificaties van de kinderen. In hoeveel gevallen de codeurs van mening verschilden wordt niet vermeld. De overeenstemming tussen moeder- en kindclassificaties die de auteurs vonden bedroeg 80% op Ds-, F-, en E-niveau, en zelfs 82% als de U- en de D-classificatie als afzonderlijke categorieën werden beschouwd. Uit de gegevens kunnen bij deze percentages behorende kappa's van respectievelijk .60 en .70 worden afgeleid. Dertig moeders hadden in hun kindertijd of daarna het overlijden van een vertrouwde persoon meegemaakt (voor 8 van hen betrof het het verlies van een ouder, voor 10 een ander familielid en voor 2 iemand met wie geen familierelatie bestond). Twintig van hen toonden in hun antwoorden op de GBI-vragen over verlies geen gedesorganiseerd denken of spreken of buitengewoon heftige reacties naar aanleiding van de verlieservaring. De 10 moeders wier interviews als onverwerkt (U) werden geclassificeerd, hadden allen een kind dat in de Vreemde-Situatieprocedure gedesorganiseerd gedrag liet zien. Van de 20 moeders die verlies hadden meegemaakt maar die niet als onverwerkt werden geclassificeerd, hadden slechts 2 een kind met gedesorganiseerd gedrag in de Vreemde-Situatieprocedure. Niet het meemaken van verlies, maar het al dan niet verwerkt hebben van verlies lijkt dus doorslaggevend te zijn voor het optreden van gedesorganiseerd gedrag bij het kind. Van de 15 moeders die geen verlies hadden meegemaakt, waren 3 kinderen gedesorganiseerd. In één geval bleek de moeder te zijn mishandeld door haar ouders, in een tweede geval was de moeder kort geleden bijna overleden aan een levensbedreigende ziekte. In één opzicht weken de auteurs bij het coderen van de interviews van de conventies af: terwijl volgens het codeersysteem bij een score van 5 op de 9-puntsschaal voor onverwerkt verlies de classificatie 'onverwerkt' kan worden toegekend, werd in deze studie een minimumscore van 6 aangehouden.

Tabel 1.1

	Studie	N	Steekproefkenmerken	Intercodeur-betrouwbaarheid	Afhankelijke variabele(n)	Opzet
1.	Main, Kaplan & Cassidy (1985)	39 moeders 40 vaders	geselecteerd (evenveel B-, A- en D-kinderen)	niet vermeld	VS kind 12 mnd VS kind 18 mnd	GBI 4½ na VS
2.	Main & Goldwyn (in druk)	32 moeders 35 vaders	subgroep uit Main, Kaplan & Cassidy (1985)	81%	VS kind 12 mnd VS kind 18 mnd	GBI 5 na VS
3.	Ainsworth & Eichberg (1991)	45 moeders	ongeselecteerd	niet vermeld	VS kind 12-18 mnd	GBI 2- na VS
4.	Van IJzendoorn, Kranenburg, Zwart-Woudstra, Van Busschbach & Lambermon (1991a, 1991b)	27 moeders	geselecteerd op gehechtheidsnetwerk K	90%	VS kind 12-18 mnd Sensitiviteit M bij vrij spel 12-18 mnd NCCQ door M 3½ jr PSBI crècheleidster 3½	GBI 3 na VS
		29 vaders	geselecteerd op gehechtheidsnetwerk K		VS kind 12-18 mnd Sensitiviteit V bij vrij spel 12-18 mnd NCCQ door V 3½ jr PSBI crècheleidster 3½	
5.	Fonagy, Steele & Steele (1991)	96 moeders	ongeselecteerd; hoog SES	$.72 \leq \kappa \leq .92$	VS kind 12-18 mnd	GBI pr
6.	Radojevic (1992)	44 vaders	ongeselecteerd	80% ($\kappa = .70$)	VS kind 15 mnd	GBI pr
7.	Levine, Tuber, Slade, & Ward (1991)	42 moeders	adolescent (gem. jonger dan 16 jr)	DsFE: $\kappa \geq .88$ U: $.49 \leq \kappa \leq .62$	VS kind 15 mnd	GBI pr
8.	Crowell & Feldman (1988)	51 moeders	57% klinisch: kinderen gedragsproblemen K 24-54 mnd	$\kappa = .73$	Ondersteuning en hulp Affect K	GBI 1 spelses
		22 moeders	niet-klinische subgroep K 24-54 mnd		Ondersteuning en hulp Affect K	GBI 1 spelses

[1] niet in publicatie vermeld

Opzet	Distributie in % Ds	F	E	U	Samenhang	Bijzonderheden
GBI 4½ jaar na VS					.62 (p<.001) .37 (p<.05)	
GBI 5 jaar na VS	41 54	41 37	19 9		75%, κ = .61, p < .001 69%, κ = .41, p = .002	
GBI 2-6 mnd na VS	13 20	62 64	2 15	22	82%, κ = .70[1)] 80%, κ = .60[1)]	U = LRM ≥ 6
GBI 3 jaar na VS	30	56	15		77%, κ = .53, p < .02 (veilig vs. onveilig) F = 4.68, p < .05 (veilig vs. onveilig) χ^2 = 8.28, p < .05 (veilig vs. onveilig) n.s. 62%, κ = .26, p = .08 (veilig vs. onveilig) n.s. n.s. χ^2 = 20.1, p < .05	F-moeders van meisjes sensitiever Kinderen van F-moeders meer veerkracht, minder ondercontrole Kinderen van Ds-vaders agressiever, minder sociaal, minder timide; kinderen van E-vaders minder onafhankelijk
GBI prenataal	23	61	16		66%, κ = .38, p ≤ .001	
GBI prenataal	18 27	36 43	16 30	30	57%, κ = .40, p < .001 55%, κ = .30, p = .007	
GBI prenataal	48	21	7	24	62%, κ = .45, p < .001	
GBI 1 week na spelsessie	35	25	39		p ≤ .001 p ≤ .05	F-moeders meeste ondersteuning en hulp E-moeders verwarrend en controlerend, Ds moeders sturend en controlerend, n.s. Kinderen van E-moeders meer Boos Affect
GBI 1 week na spelsessie	32	45	32		p ≤ .05 p ≤ .05	Ds-moeders minder Ondersteuning en Hulp Kinderen van Ds-moeders meer Onderworpen Affect

Tabel 1.1 (vervolg)

	Studie	N	Steekproefkenmerken	Intercodeur-betrouwbaarheid	Afhankelijke variabele(n)	Opzet
9.	Crowell & Feldman (1991)	45 moeders	subgroep uit Crowell & Feldman (1988) 56% klinisch	κ = .73	Responsiviteit M, voorbereiding op separatie Gedrag bij reünie K	GBI 2 v labsessi
		20 moeders	niet-klinische subgroep		Responsiviteit M, voorbereiding op separatie Gedrag bij reünie K	GBI 2 v
10.	Haft & Slade (1989)	14 moeders	eerste 15 van 25 reacties op brief	niet vermeld	Afstemming van affect M op K	GBI bin 2 weke labsessi
11.	Bus & Van IJzendoorn (in druk)	33 moeders	50% zelden voorlezend 50% daarmee gematched op SES, lft K en sexe laag SES	90%	Gedrag bij reünie K na ½ uur separatie interactie tijdens voorlezen (lft K = 3.4 jr) Frequentie voorlezen	GBI thr 6 mnd labsessi
12.	Crowell, O'Connor, Wollmers, Strafkin & Ras (1991)	49 moeders	K gedragsproblemen, m.n. druk K 5-12 jr, *M* 8.6 jr 64% ♂	κ = .75	Ondersteuning en structurering M Gedrag K in interactie Klinische diagnose K Agressie op school K Competentie K Angst en depressie K	GBI bi 6 weke labsessi
13.	Benoit, Zeanah & Barton (1989)	48 moeders	23 *Failure To Thrive* 25 daarmee gematched op SES, ras, onderwijsniveau en leeftijd K	DsFE: 90% (κ=.84) U: niet vermeld	Failure To Thrive K Zelfwaardering M Partnerrelatie	GBI en lijsten 2 of 3
		25 moeders	niet-klinische subgroep			
14.	Benoit, Zeanah, Boucher & Minde (1992)	41 moeders	50% K met slaapproblemen	80%	Slaapproblemen K	
		21 moeders	niet-klinische subgroep			
15.	Kobak & Sceery (1988)	53 college-students	18 jr, 74% uit intacte gezinnen	84% [3]	Egoveerkracht Egocontrole Vijandigheid Psychopathologie en an Sociale steun	t1 vrag t2 (= t1 GBI t3 (= t1 vragenl

[1] niet in publicatie vermeld
[2] pers. comm., oktober 1992
[3] interviews uit andere studie afkomstig

Opzet	Distributie in % Ds	F	E	U	Samenhang	Bijzonderheden
GBI 2 weken na labsessie	36	30	36		$p \leq .01$	F-moeders meer voorbereiding K op separatie, responsiever bij hereniging, geen verschil Ds vs. E
					$p \leq .05$	kinderen van F-moeders minder vermijdend en minder negatief bij reünie
GBI 2 weken na	30	50	20		$p \leq .05$	F-moeders betere voorbereiding K op separatie, responsiever bij hereniging
					$p \leq .05$	kinderen van F-moeders minder vermijdend bij reünie, geen verschil Ds vs. E
GBI binnen 2 weken na labsessie	43	21	36		$p < .05$	F-moeders hoger niveau van afstemming tijdens Vrij Spel
GBI thuis 6 mnd na labsessie[2)]	33	42	24		$p < .002$	kinderen van F-moeders veiliger gehecht
					$p < .05$	F-moeders minder problematische interacties met K tijdens voorlezen
					$p < .05$	F-moeders vaker voorlezend
GBI binnen 6 weken na labsessie	39	12	49		$p < .05$	F-moeders meer ondersteunend en structurend, Ds-moeders minst structurerend
					n.s.	
					$p \leq .01$	kinderen van F-moeders vaker alleen ADHD (= Attention Deficit/Hyperactivity Disorder), anderen vaker ernstiger problematiek
					$p < .001$	kinderen van Ds-moeders agressiever
					$p < .05$	kinderen van F-moeders competenter
					$p < .05$	kinderen van F-moeders minder angstig
GBI en vragenlijsten in 2 of 3 sessies	38	23	40	(52)	$p = .003$	U = LRM ≥ 6 F-moeders minder FTT-kinderen
					$p = .01$	F-moeders meer competentie
					$p \leq .05$	F-moeders meer consensus en satisfactie in relatie
	40	40	20	(32)		
	56	22	22		$p = .002$	kinderen van F-moeders minder slaapproblemen
	48	43	9			
t1 vragenlijsten t2 (= t1 + 6 w.) GBI t3 (= t1 + 6 mnd) vragenlijst	32	53	15		$p < .001$	F meer egoveerkracht
					n.s.	
					$p < .01$	Ds meer vijandig
					$p < .05$	E meer klachten
					$p < .05$	Ds minder sociale steun

De eerste studie met het Gehechtheidsbiografisch Interview buiten de Verenigde Staten werd uitgevoerd door Grossmann, Fremmer-Bombik, Rudolph en Grossmann (1988) in Duitsland. Voor de analyse van het interview werd echter een andere methode ontworpen (Fremmer-Bombik, Rudolph, Veit, Schwarz, & Schwarzmeier, 1989; Grossmann et al., 1988) in verband met de taalbarrière en omdat 'the rating and classification system (Main and Goldwyn, 1985) was not readably transferable to the German interviews' (Grossmann & Grossmann, 1991, p. 106). Deze methode, waarbij elke door de geïnterviewde uitgesproken zin een bepaalde codering krijgt, leidt tot een onderscheiding in vier antwoordpatronen: (a) een positief patroon, (b) een niet-defensief patroon, (c) een idealiserend, incoherent of rationaliserend patroon, en (d) een verdringend patroon. De eerste twee patronen zijn indicatief voor een veilig werkmodel van gehechtheid, de laatste twee voor een onveilig werkmodel van gehechtheid. Grossmann et al. rapporteren overeenstemmingen op het niveau van veilige *versus* onveilige classificaties van 78% en 85% voor moeder en kind, en van 66% en 69% voor vader en kind. Het verschil tussen een gereserveerd en een gepreoccupeerd werkmodel is echter niet in de methode terug te vinden. Omdat dat de vergelijkbaarheid met de andere studies in de weg staat, wordt dit onderzoek hier verder buiten beschouwing gelaten.

Om dezelfde reden zal niet in detail worden getreden over de studie van Soares en Campos (1991), die het interview afnamen bij 60 moeders en hun adolescente kinderen (18 en 19 jaar oud). Ook deze interviews werden geanalyseerd met de methode van Grossman et al. en leidden derhalve tot iets andere classificaties dan die van het codeersysteem van Main en Goldwyn. De overeenstemming die zij vonden op het niveau van twee classificaties (een veilige en een onveilige categorie) bedroeg 72%.

Ook een Nederlandse studie zag het licht. Van IJzendoorn, Kranenburg, Zwart-Woudstra, Van Busschbach en Lambermon (1991a, 1991b) selecteerden uit een groep van 80 kinderen bij wie rond de eerste verjaardag de gehechtheidsclassificatie met behulp van de Vreemde-Situatieprocedure was vastgesteld 31 kinderen voor een vervolgonderzoek drie jaar later, waarin aan beide ouders het interview werd voorgelegd. De selectie vond plaats in het kader van een onderzoek naar gehechtheidsnetwerken van de kinderen en was niet alleen op de gehechtheid aan de moeder gebaseerd. Zevenentwintig moeders en 29 vaders werden geïnterviewd. De intercodeurbetrouwbaarheid voor 10 van deze interviews op het niveau van de drie hoofdclassificaties bedroeg 90%. Gerapporteerd worden classificaties op Ds-, F-, en E-niveau, omdat de Vreemde-Situatieprocedures van de kinderen niet voor gedesorganiseerd gedrag gescoord waren. De overeenstemming van de gehechtheid van het kind met de interviewclassificatie van de moeder was op het niveau van de drie gehechtheidsclassificaties niet significant; als de onveilig gehechte groepen werden samengevoegd bedroeg de overeenstemming 77% (p = .02). Ook voor vaders werd geen significante overeenstemming gevonden op het niveau van de drie gehechtheidsclassificaties. Bij samenvoeging van de onveilig gehechte interviewclassificaties was de overeenstemming 62% (p = .08). Evenals Main en Goldwyn (in druk) vonden de auteurs dus een lagere overeenstemming voor vaders en hun kinderen dan voor moeders en hun kinderen, zij het dat de percentages in de eerstgenoemde studie wat hoger liggen. Naast de overeenstemming tussen de classificaties van ouder en kind vonden de auteurs een aantal andere samenhangen. Zo bleken de als autonoom geclassificeerde moeders van meisjes sensitiever en werden zowel de jongens als de meisjes van autonome moeders als meer veerkrachtig en minder ondergecontroleerd beoordeeld toen zij 3½ jaar oud waren. De classificatie van de vaders was gerelateerd aan het gedrag van hun kind op de crèche: op 3½ jaar waren de kinderen van gereserveerde vaders daar vaker agressief, minder sociaal en minder timide, terwijl de kinderen van gepreoccupeerde

vaders zich op de crèche weinig onafhankelijk toonden. Ook bij het onderzoek van Van IJzendoorn et al. is de generaliseerbaarheid beperkt door de geselecteerde steekproef en de afname van het interview geruime tijd na de Vreemde Situatieprocedure. In de tussenliggende periode kan in het werkmodel van gehechtheid van de ouder verandering zijn opgetreden. De invloed van het opvoeden van een eigen kind op de visie op de opvoeding die men zelf heeft genoten kan de overeenstemming tussen de gehechtheid van de ouder en die van het kind doen afnemen of juist doen toenemen.

Onderzoek waarbij het interview prenataal wordt afgenomen kent dit probleem niet. Tot nu toe zijn drie studies uitgevoerd met een opzet waarin hierin voorzien is. Dat zijn de studies van Fonagy, Steele en Steele (1991), Levine, Tuber, Slade en Ward (1991) en Radojevic (1992). Fonagy et al. (1991) interviewden 100 moeders met het GBI in het laatste trimester van hun zwangerschap. De moeders kwamen uit tamelijk hoge milieus, 70% had 'university degrees'. Alle interviews werden door vier codeurs (de drie auteurs en een door hen getrainde codeur) onafhankelijk van elkaar gecodeerd. De kappa's voor overeenstemming tussen de codeurs op de 100 interviews lagen tussen .72 en .92 (mediaan bij $\kappa = .90$). Bovendien worden correlaties gemeld voor de intercodeur-betrouwbaarheid van de schaalscores. Voor de ervaringsschalen lagen die tussen .69 en .97 (mediaan bij $r = .84$), voor de schalen van representatie lagen de correlaties tussen .68 en .94 (mediaan bij $r = .81$). De U-classificatie werd buiten beschouwing gelaten. De Vreemde-Situatieprocedure werd bij 96 van de kinderen afgenomen, toen zij tussen de 12 en 13 maanden oud waren. De overeenstemming tussen de classificatie van moeder en kind was 66% ($\kappa = .38$, $p < .001$) op het niveau van de drie classificaties en 75% ($\kappa = .48$, $p < .001$) wanneer de twee onveilige gehechtheidscategorieën werden samengevoegd. Voor problemen bij de overeenstemming zorgde vooral de gepreoccupeerde classificatie: van de 15 moeders wier interview als gepreoccupeerd werd geclassificeerd, hadden slechts 3 moeders een ambivalent gehechte baby (5 baby's waren veilig gehecht, 7 angstig-vermijdend). De studie van Fonagy et al. is de eerste waarin ook op het niveau van de schalen analyses worden gerapporteerd. De moeders van veilig en ambivalent gehechte kinderen scoorden gemiddeld hoger op de schaal voor liefdevolle ervaringen dan de moeders van vermijdend gehechte kinderen. Veilig gehechte kinderen hadden moeders die minder idealiseerden en meer coherent antwoordden dan moeders van vermijdend gehechte kinderen. Moeders van vermijdend gehechte kinderen deden vaker dan moeders van veilig gehechte kinderen een beroep op een slecht geheugen. Toch geven de schaalscores relatief weinig houvast om de gehechtheidsclassificatie van het kind met succes te voorspellen: de moeders van ambivalent gehechte kinderen onderscheidden zich bij geen enkele schaalscore significant van de moeders van veilig gehechte kinderen, en slechts op één punt van de moeders van vermijdend gehechte kinderen: moeders van vermijdend gehechte kinderen scoorden lager op de (gecombineerde?) schaal voor liefdevolle, niet afwijzende ervaringen.

Levine et al. (1991) namen het interview af bij 42 adolescente moeders tijdens de zwangerschap. Zij rapporteren voor de intercodeurbetrouwbaarheden kappa's van 1.00 en .88 ($p < .001$) voor de betrouwbaarheid op Ds-, F-, E-niveau, en kappa's van .62 ($p < .01$) en .49 ($p < .10$) voor de betrouwbaarheid van de U- *versus* niet U-classificatie. Uit deze kappa's is helaas de betrouwbaarheid op het niveau van de vier classificaties tezamen niet af te leiden. Dat deze steekproef van adolescente moeders niet goed vergelijkbaar is met steekproeven uit de eerder aangehaalde studies, komt ook tot uitdrukking in de afwijkende verdeling van de interviewclassificaties: slechts 21% van de adolescenten werd als autonoom, 48% als gereserveerd en 7% als gepreoccupeerd geclassificeerd; 24% kampte met onverwerkt verlies of trauma. Overigens

melden de auteurs dat de verdeling eveneens afwijkt van een grotere steekproef van adolescente moeders. De enige potentiële oorzaak die zij daarvoor noemen ligt in de gemiddeld nog jeugdiger leeftijd van de moeders in hun onderzoeksgroep (bijna 16 jaar). De Vreemde-Situatieprocedure werd afgenomen toen de kinderen 15 maanden oud waren. Er werd een overeenstemming tussen de classificaties van moeder en kind gevonden van 62% ($\kappa = .45$, $p < .001$). De U-categorie bleek niet zo'n goede voorspeller voor een gedesorganiseerde gehechtheid van het kind. Voor de U- *versus* niet U-classificatie was echter ook de intercodeurbetrouwbaarheid niet optimaal. De overeenstemming op het niveau van de drie gehechtheidsclassificaties, waarbij de moeders en kinderen met een U- respectievelijk D-classificatie aan de categorie van de tweede classificatie worden toegewezen, kan uit de rapportage niet worden afgeleid. De toepassing van het GBI in onderzoek met klinische groepen lijkt ons overigens niet zonder problemen. Het is wenselijk dat degene die het interview codeert niet op de hoogte is van de kenmerken van de geïnterviewde, omdat de classificatie daardoor beïnvloed zou kunnen worden (bijv. door een negatieve verwachting omtrent de kwaliteit van het werkmodel van een adolescente of mishandelende ouder). Deze gewenste blindheid zal bij onderzoek met klinische groepen dikwijls niet realiseerbaar zijn.

De derde studie waarbij het interview prenataal werd voorgelegd is die van Radojevic (1992). Zij nam het GBI af bij 66 aanstaande vaders in Australië uit middenklasse en hogere milieus. De intercodeurbetrouwbaarheid werd bepaald op grond van 20 interviews uit deze groep en bedroeg 80% ($\kappa = .70$, $p < .001$). Gerapporteerd wordt over 44 vaders, daar de auteur 'had had (due to financial constraints) to conduct 20 of the pre-natal Adult Attachment Interviews [...]. She was, therefore, not blind for the purpose of assessing adult to infant concordances in [...] those cases' (Radojevic, 1992, p. 59). Deze subgroep verschilde niet van de rest van de groep in leeftijd, opleidingsniveau en beroepsniveau; wel waren de vaders in de subgroep gemiddeld ruim twee jaar langer met hun partner samen. De Vreemde-Situatieprocedure werd afgenomen toen het kind 15 maanden oud was. In de verdeling van de interviewclassificaties valt het lage percentage autonome mannen op (36%). Daaraan blijkt met name de U-categorie debet te zijn: 30% van de vaders had te kampen met onverwerkt verlies of trauma. De overeenstemming met de gehechtheidsclassificatie van het kind in de Vreemde-Situatieprocedure bedroeg 57% ($\kappa = .40$, $p < .001$) op het niveau van de vier categorieën. Evenals in de studie van Fonagy et al. bleek de gepreoccupeerde classificatie de slechtste voorspeller: van de 7 gepreoccupeerde vaders had slechts 1 vader een ambivalent gehecht kind (3 baby's waren vermijdend gehecht, 1 veilig en 2 gedesorganiseerd). Dit probleem speelt evenzeer op wanneer de overeenstemming op het niveau van de drie hoofdclassificaties wordt beschouwd: deze bedroeg 55% ($\kappa = .30$, $p < .007$). Van de 13 vaders die (geforceerd) als gepreoccupeerd werden geclassificeerd, waren slechts 2 kinderen ambivalent gehecht (5 baby's waren vermijdend en 6 baby's waren veilig gehecht aan hun gepreoccupeerde vaders).

Natuurlijk kan bij de opzet waarbij het interview prenataal wordt afgenomen niet uitgesloten worden dat de periode van een eerste zwangerschap een bijzondere tijd voor de aanstaande ouders is en dat de geboorte van een eerste baby leidt tot veranderingen in vergelijking met de laatste maanden van een zwangerschap, hetzij in positieve zin, hetzij in negatieve zin (door bijvoorbeeld ouderlijke stress, postnatale depressie of verslechtering van de relatie met de partner). De invloed van de overgang naar het ouderschap op het werkmodel van gehechtheid zou geëxploreerd kunnen worden met een onderzoeksopzet waarin het GBI zowel prenataal als een jaar later, ten tijde van de Vreemde-Situatieprocedure, zou worden afgenomen. Niettemin geven de studies van Fonagy et al., Levine et al. en Radojevic meer ondersteuning voor de

predictieve kwaliteit van het Gehechtheidsbiografisch Interview dan de eerder besproken studies, die retrodictief van opzet waren.

Naast deze studies, waarin de samenhang werd onderzocht tussen de interviewclassificatie van de ouder en de gehechtheidsclassificatie van het kind die bepaald werd met behulp van de Vreemde-Situatieprocedure, is er een aantal studies verricht waarin het laatstgenoemde instrument niet is gebruikt. De interviewclassificatie van de ouders wordt dan gerelateerd aan andere interactiekenmerken van de ouder-kind relatie. Het betreft de studies van Crowell en Feldman (1988, 1991), Haft en Slade (1989), Crowell, O'Connor, Wollmers, Strafkin en Roa (1991), Bus en Van IJzendoorn (1992) en Benoit, Zeanah en Barton (1989). Benoit, Zeanah, Boucher en Minde (1992) onderzochten de samenhang met slaapproblemen van het kind. Kobak en Sceery (1988) relateerden de interviewclassificaties van studenten aan hun sociaal en emotioneel functioneren.

De steekproef waarmee het onderzoek van Crowell en Feldman (1988) werd uitgevoerd bestond uit 64 moeders en hun kinderen (2-4½ jaar oud) waarin zij onderscheid maken tussen een klinische groep (in feite twee klinische groepen, doch het verschil daartussen is in dit verband niet van belang) en een controlegroep. Kinderen uit de klinische groep vertoonden ernstige driftbuien, agressief gedrag, problemen ten gevolge van stressvolle gebeurtenissen, angststoornissen en psychomatische klachten. De moeders uit de klinische groep onderscheidden zich niet van de andere moeders in gerapporteerde ervaringen met overlijden van familieleden of mishandeling door de ouders. De auteurs rapporteren voor de intercodeurbetrouwbaarheid een kappa van .73 op een Ds-, F-, E-niveau in een aselecte steekproef van 22 interviews uit de onderzoeksgroep. Zij tekenen daarbij aan dat het bij het ontbreken van overeenstemming meestal een discrepantie tussen een Ds- en E-classificatie betrof. De U-classificatie werd buiten beschouwing gelaten. Door een inconsistentie in de publicatie is het aantal gereserveerde moeders niet met zekerheid uit de tekst af te leiden; naar alle waarschijnlijkheid waren dit er 18 (35%); 13 moeders werden geclassificeerd als autonoom (25%) en 20 als gepreoccupeerd (39%). Omdat in dit onderzoek geen Vreemde-Situatieprocedures werden afgenomen kan geen percentage overeenstemming tussen moeder- en kindclassificaties worden vermeld. Wel werd er een significant verband gevonden tussen de gehechtheidsclassificatie van de ouder en de klinische status van het kind ($\chi^2 = 11.78$, $df = 4$, $p < .05$). Bovendien onderscheidden als autonoom geclassificeerde moeders zich van de anderen door hun gedrag tijdens een spelsituatie met hun kind: zij gaven hun kind meer ondersteuning en goed gedoseerde hulp bij een opdracht ($p < .001$). Gereserveerde moeders traden meer controlerend op en kenmerkten zich door een sterkere gerichtheid op het volbrengen van een opdracht; gepreoccupeerde moeders gaven daarentegen vaker vage en verwarrende aanwijzingen aan hun kind. Kinderen van onveilig gehechte moeders waren minder lief en vaker controlerend, boos of negatief. Daarbij toonden kinderen van gereserveerde ouders zich minder vaak openlijk boos en vaker berustend of onderworpen, terwijl kinderen van gepreoccupeerde ouders boos, controlerend en opstandig waren ($p < .05$). Omdat er echter een verband was tussen de gehechtheidsclassificatie van de moeder en de klinische status van het kind ($p < .05$), werden de analyses ook uitgevoerd voor alleen de controlegroep. Het voordeel van deze analyses is dat in deze groep geen sprake is van contaminatie van moeder- en moeder-kindvariabelen, een nadeel bestaat in de kleine resterende groep ($n = 22$). Een verschil werd gevonden tussen veilige en gereserveerde moeders: de eersten boden meer ondersteuning en hulp aan hun kind in spel- en opdrachtsituaties. Er werd echter geen significant verschil met de gepreoccupeerde moeders gevonden. Hieraan is de kleine

steekproef wellicht mede debet.

Een tweede publikatie van Crowell en Feldman (1991) betreft een subgroep uit de bovengenoemde steekproef, namelijk die 45 moeder-kindparen waarvan het Gehechtheidsbiografisch Interview van de moeder beschikbaar was en waarbij tevens tijdens het bezoek van moeder en kind aan de universiteit een procedure met een scheiding en een hereniging was afgenomen. (Dit is niet de Vreemde-Situatieprocedure: het gaat hier om een eenmalige scheiding van twee minuten.) In de verdeling van de gehechtheidsclassificaties valt het geringe aantal veilig gehechte moeders op, namelijk 13 (30%) tegenover 16 (36%) gereserveerde en 16 (36%) gepreoccupeerde moeders. De oorzaak daarvoor ligt mogelijk in de samenstelling van de oorspronkelijke steekproef, waarin tweederde van de kinderen een klinische status had (gedrags- en andere problemen, zie hierboven). De U-classificatie is buiten beschouwing gelaten. De auteurs vermelden dat de drie gehechtheidsgroepen niet van elkaar verschillen in sociaal-economisch milieu, burgerlijke staat of opleidingsniveau, en dat ook geen interacties tussen deze variabelen en de gehechtheidsclassificatie werden gevonden. Daarmee is dit de eerste studie die expliciet de afwezigheid van een relatie met enige achtergrondvariabelen vermeldt. Veilig gehechte moeders bleken hun kind voor de scheidingsepisode beter op hun vertrek voor te bereiden en waren tijdens de hereniging responsiever voor hun kind dan gereserveerde en gepreoccupeerde moeders. Kinderen van veilig gehechte moeders vermeden hun moeder minder dan kinderen van zowel gereserveerde als gepreoccupeerde moeders. Met het oog op de samenhang tussen de gehechtheidsclassificatie van de moeder en de klinische status van het kind ($p < .05$) werden de analyses herhaald voor alleen de niet-klinische groep ($n = 20$). In deze subgroep bereidden de veilig gehechte moeders hun kind beter voor op de scheiding dan gepreoccupeerde moeders ($p < .05$), maar dit verschil werd niet gevonden met de gereserveerde moeders. Wel onderscheidden de veilig gehechte moeders zich van zowel de gereserveerde als de gepreoccupeerde moeders door hun grotere responsiviteit tijdens de hereniging. De kinderen van gereserveerde en gepreoccupeerde moeders waren tijdens de hereniging meer vermijdend dan de kinderen van veilig gehechte moeders. Een padanalyse voor de hele groep liet zien, dat het vermijdende gedrag van de kinderen van gereserveerde en gepreoccupeerde moeders niet rechtstreeks samenhing met de gehechtheidsclassificatie van de moeder, maar gemedieerd werd door de geringere responsiviteit van de onveilig gehechte moeders. (Overigens moet opgemerkt worden, dat voor een dergelijke analyse het aantal proefpersonen nogal gering is.) Crowell en Feldman vonden geen onderscheid in vermijdend gedrag tijdens de hereniging tussen kinderen van gereserveerde en kinderen van gepreoccupeerde moeders. Dit contrasteert met de verschillen die tijdens de herenigingsepisodes van de Vreemde-Situatieprocedure tussen kinderen van gereserveerde en kinderen van gepreoccupeerde ouders worden waargenomen. Crowell en Feldman voeren als mogelijke verklaring aan dat de eenmalige korte separatie niet genoeg stress bij de kinderen opriep om verschillen tussen de onveilige categorieën tot uiting te laten komen, temeer daar de kinderen uit hun steekproef gewend waren een deel van de week niet bij hun moeders te zijn. Het blijft dan echter onduidelijk waarom onder die condities verschillen tussen kinderen van gereserveerde *versus* gepreoccupeerde ouders níet, en tussen kinderen van veilig *versus* gereserveerde of gepreoccupeerde ouders wèl aan het licht konden komen.

Exploratief van karakter is de studie van Haft en Slade (1989), die in een kleine steekproef (14 moeder-kindparen) onderzochten hoe de gehechtheid van de moeder samenhing met de manier waarop zij haar affect afstemde op de emotie van de baby. Afstemming kan men zien als een specifieke vorm van responsiviteit (Ainsworth, Bell & Stayton, 1974). Twee typen afstemming werden onderscheiden: afstemming van hogere en afstemming van lagere orde. Bij

afstemming van lagere orde combineert de moeder het delen in de affectieve ervaring van het kind met de intentie het kind wat te leren; bij afstemming van hogere orde is het de moeder alleen te doen om het delen in de affectieve ervaring van het kind. Het werkmodel van gehechtheid van de moeders werd bepaald met behulp van het GBI. De auteurs vermelden dat de interviews geclassificeerd werden door twee codeurs die beiden betrouwbaar konden coderen, en dat bij een verschillende classificatie deze besproken werd tot consensus werd bereikt. Het percentage overeenstemming tussen de codeurs wordt echter niet gerapporteerd. Drie moeders werden als autonoom geclassificeerd, zes als gereserveerd en vijf als gepreoccupeerd. Autonome moeders bleken zich meer af te stemmen op hun baby's en gebruikten vaker afstemming van hogere orde dan onveilig gehechte moeders. Opvallend is het verschil tussen de gereserveerde en de gepreoccupeerde moeders: er was een tendens dat gereserveerde moeders zich niet afstemden op negatief affect van hun kind, terwijl gepreoccupeerde moeders zich significant van de andere moeders onderscheidden door de willekeur waarmee zij zich op positief en negatief affect afstemden.

Crowell et al. (1991) namen het GBI af in een steekproef van 49 moeder van kinderen met gedragsproblemen. De kinderen waren tussen de 5 en 11 jaar oud (gemiddeld 8½) en waren in verband met hun verstorende gedrag aangemeld bij een kinderpsychiatrische kliniek. De jongens waren in de meerderheid (64%). Het sociaal-economische milieu van de groep was midden- en arbeidersklasse, en de kinderen hadden een normaal IQ (gemiddeld 105). Moeders en kinderen werden geobserveerd terwijl zij een aantal opdrachten vervulden; bij de moeders werd enkele weken later het GBI afgenomen; en informatie over de kinderen werd verkregen van de moeders en de kinderen zelf, van de kliniek en van de schooldocent van het kind. Twee codeurs, die blind waren voor de andere gegevens, classificeerden de interviews. De kappa voor de intercodeurbetrouwbaarheid op 18 aselect gekozen interviews bedroeg .75 op de drie hoofdclassificaties. De moeders met een veilige interviewclassificatie waren in de minderheid: 12% werd als veilig geclassificeerd, 39% als gereserveerd en 49% als gepreoccupeerd. De auteurs wijzen op de overeenstemming tussen deze percentages en die uit de studie van Crowell en Feldman (1988), waar het eveneens een groep moeders van kinderen met gedragsproblemen betrof. Crowell et al. vonden bij de toetsing van veronderstelde contrasten dat de veilig gehechte moeders hun kinderen bij de opdrachten meer ondersteuning gaven ($p < .05$) en dat zij de overgang naar een nieuwe opdracht beter structureerden ($p < .01$). Voor het laatste aspect werd ook een verschil gevonden tussen de twee onveilige categorieën: de gepreoccupeerde moeders waren beter in staat om opeenvolgende activiteiten voor het kind te structureren dan gereserveerde moeders ($p < .05$). Dat contrasteert met de bevinding van Crowell en Feldman (1988), in wier studie gepreoccupeerde moeders vaker verwarrende aanwijzingen aan hun kind gaven. Bij het vergelijken van gereserveerde en vestrikte moeders gaat het echter in beide studies om kleine groepen, en daarom kan aan dergelijke tegenstrijdigheden niet erg veel gewicht worden gehecht. Niettemin kunnen juist in dergelijke klinische groepen verschillen tussen gereserveerde en gepreoccupeerde opvoeders aan het licht komen en is de discrepantie in de resultaten opvallend. Het gedrag van de kinderen tijdens de opdrachten gaf geen significante verschillen te zien. De schooldocenten van de kinderen rapporteerden meer agressie bij de kinderen van gereserveerde moeders (in overeenstemming met de kinderen van gereserveerde vaders in de studie van Van IJzendoorn et al., 1991a, 1991b) dan bij de kinderen van veilige of gepreoccupeerde moeders ($p < .01$), maar geen verschil in hyperactiviteit tussen de kinderen. De klinische diagnose van de kinderen van veilig gehechte moeders beperkte zich vaker tot hyperactiviteit, terwijl bij de andere kinderen vaker sprake was van andere, ernstiger gedragsproblematiek ($p <$

.01). Kinderen van moeders met een veilig werkmodel van gehechtheid werden door hun moeders competenter ingeschat en rapporteerden zelf minder angst ($p < .05$). Er was een tendens dat kinderen van gereserveerde moeders meer angst rapporteerden dan kinderen van gepreoccupeerde ouders. Dat is opmerkelijk met het oog op de houding van gereserveerde volwassenen, die doorgaans hun eventuele angst niet expliciteren.

Bus en Van IJzendoorn (1992) veronderstelden een verband tussen de gehechtheidsclassificatie van de moeder en de frequentie waarmee zij haar 3½-jarige kind voorleest enerzijds, en tussen de gehechtheidsclassificatie van de moeder en de interactie tussen moeder en kind tijdens het voorlezen anderzijds. De introductie in de wereld van het geschreven woord vraagt volgens de auteurs afstemming van de ouders op het niveau van het kind en sensitiviteit om de ermee gepaard gaande frustraties van het kind op te vangen. Zij maken de vergelijking tussen voorlezen en een opdracht die het kind moet volbrengen (zoals bijv. in het onderzoek van Crowell en Feldman, 1988). In een steekproef van 33 moeders (ongeveer de helft zelden voorlezend, de andere helft frequent voorlezend en gematched met de eerstgenoemde helft) werd het GBI afgenomen. De intercodeurbetrouwbaarheid, bepaald op 10 van deze interviews, bedroeg 90%. Veertien moeders waren autonoom, 11 gereserveerd en 8 gepreoccupeerd. De U-classificatie werd buiten beschouwing gelaten. Hoewel het percentage moeders met een onveilig werkmodel van gehechtheid nogal hoog is (58%) en redelijk gespreid over de gereserveerde en de gepreoccupeerde categorie, is de totale steekproef toch zo klein dat de auteurs de onveilige categorieën bij de analyses samenvoegden. De kinderen werden geobserveerd tijdens een hereniging na een separatie van een half uur (met een bewerking van een 9-puntsschaal voor gehechtheidskwaliteit bij 6-jarigen van Main et al., 1985), en tijdens een voorleessessie met hun moeder. De auteurs vonden een tamelijk sterke samenhang tussen de interviewclassificatie van de moeder (op het niveau van een veilige *versus* een onveilige gehechtheid) en gedrag van het kind bij de hereniging dat op een veilige gehechtheid duidt: $r = .52$ ($p < .002$). Uit de percentages onveilig gehechte moeders in de frequent en zelden voorlezende groep kan worden afgeleid dat 71% van de veilig gehechte moeders vaak voorlas, terwijl slechts 37% van de onveilig gehechte moeders vaak voorlas. In dyades waarvan de moeder een onveilig werkmodel van gehechtheid had, bracht de voorleessessie vaker problematische interacties met zich mee: $r = -.30$ ($p < .05$). Omdat er evenwel een relatie gevonden werd tussen frequentie van voorlezen en soepelheid van de interactie tijdens het voorlezen (frequent voorlezende moeders hadden minder problematische interacties met hun kind tijdens de voorleessessie), zijn er verschillende interpretaties voor de gevonden resultaten mogelijk. Soepel verlopende interacties in dyades met een veilige gehechtheid kunnen een mediërende rol spelen voor het vaker voorlezen van moeders, of de frequentie van het voorlezen kan mediërend zijn voor het type interactie tijdens het voorlezen: bij kinderen die meer aan deze situatie gewend zijn, treden mogelijk minder problematische interacties op.

In het onderzoek van Benoit et al. (1989) werd het GBI afgenomen bij 48 moeders in het kader van een studie naar achtergronden van zogenaamde *Failure To Thrive* (*FTT*) kinderen. FTT wordt gekenmerkt door een achterblijvende groei en ontwikkeling van het kind door onvoldoende voedselopname. Daarvoor lijkt een combinatie van organische en niet-organische oorzaken verantwoordelijk (Bithoney & Dubowitz, 1985; Casey, 1988). De oorspronkelijke steekproef van Benoit et al. bestond uit 50 moeders, van wie de helft een kind had met een ziekenhuisopname door FTT en de andere helft een kind met een ziekenhuisopname met een andere reden. Twee moeders van FTT-kinderen vielen echter in de loop van het onderzoek af; gegevens zijn beschikbaar van 48 moeders en hun kinderen. Naast het GBI werden schriftelijk

en mondeling gegevens over de moeders verzameld. Helaas worden behalve de aan- of afwezigheid van FTT geen interactie- of kindvariabelen gerapporteerd. De auteurs vermelden een hoge intercodeurbetrouwbaarheid voor het classificeren van het GBI: 90% ($\kappa = .84$) op het niveau van de drie hoofdclassificaties en 75% ($\kappa = .72$) op het niveau van de tien subclassificaties in een steekproef van 20 interviews. Ofschoon wel over de U-classificatie wordt gerapporteerd, wordt voor deze classificatie geen intercodeurbetrouwbaarheid vermeld. Gehechtheid van de moeder bleek significant samen te hangen met de aan- of afwezigheid van FTT bij hun kind ($p = .003$); van de moeders met een FTT-kind werd 4% als veilig gehecht geclassificeerd, terwijl in de controlegroep 40% als veilig gehecht werd geclassificeerd. Bovendien kreeg 52% van de moeders met een FTT-kind een U-classificatie voor onverwerkt verlies, tegenover 32% van de moeders uit de controlegroep. In twee opzichten week de toekenning van een U-classificatie af van de normale werkwijze: (a) respondenten werden alleen op basis van onverwerkt verlies, en niet op basis van andere traumatische ervaringen als onverwerkt geclassificeerd, en (b) pas bij een schaalscore van 6 of hoger op de schaal voor onverwerkt verlies werd een U-classificatie toegekend (zoals bij Ainsworth & Eichberg, 1991). De gerapporteerde percentages moeders met een U-classificatie zijn dus mogelijkerwijs nog een onderschatting van het actuele aantal moeders met onverwerkt verlies of trauma in de steekproef. Overigens wordt alleen het percentage moeders met onverwerkt verlies vermeld en blijft onduidelijk hoe de verdeling over de vier gehechtheidscategorieën eruitzag. In de analyses wordt slechts een vergelijking gemaakt tussen de veilig gehechte en onveilig gehechte moeders, waarbij de U-classificatie buiten beschouwing wordt gelaten. Moeders met een veilige gehechtheidsclassificatie onderscheidden zich van de anderen op een aantal variabelen die gerelateerd zijn aan zelfwaardering. Daar deze variabelen echter waarschijnlijk onderlinge samenhang vertonen, zou een multivariate analyse of de Bonferroni-correctie voor het significantieniveau van de afzonderlijke t-toetsen wenselijk zijn geweest. Van de gerapporteerde afzonderlijke t-toetsen is dan waarschijnlijk alleen het onderscheid op Competentie nog significant: moeders met een veilige interviewclassificatie beschouwden zichzelf gemiddeld als wat competenter dan de andere moeders. Veilig gehechte moeders rapporteerden wat meer consensus en satisfactie in de relatie met de partner ($p \leq .05$), hoewel hun totaalscore voor huwelijkskwaliteit niet verschilde van die van de onveilig gehechte moeders. Moeders die als veilig worden geclassificeerd ervoeren echter wat meer steun van hun partner bij de opvoeding van hun kind, onafhankelijk van de FTT-status van het kind ($p < .01$). Er zijn geen aparte analyses uitgevoerd voor de controlegroep, zodat we niet weten of de gevonden resultaten generaliseerbaar zijn naar groepen moeders zonder FTT-kinderen.

In een studie van Benoit et al. (1992) werd de gehechtheidsclassificatie van de moeder in verband gebracht met slaapproblemen van het kind. Er wordt immers wel gesuggereerd dat problemen met het inslapen te maken hebben met angst voor separatie (Anders, 1982; Fraiberg, 1950). Ook Anna Freud (1961, 1965) veronderstelde dat gehechtheid aan de ouder samen met vertrouwdheid van de omgeving van invloed is op een rustige slaap. Paret (1983) vergeleek 23 goede slapers en 11 slechte slapers met elkaar en vond dat de goede slapers zichzelf beter konden kalmeren bij spanning en verdriet, en fysieke afstand van hun moeder meer accepteerden. De moeders van deze goede slapers reageerden sensitief als de kinderen aandacht en ondersteuning vroegen maar moedigden ook onafhankelijkheid, exploratie van de omgeving en het zichzelf troosten van het kind aan. De steekproef van Benoit et al. bestond uit 41 moeders van peuters, van wie 20 peuters slaapproblemen hadden. Hun moeders kregen in ruil voor hun participatie in het onderzoek een behandeling van de slaapproblemen van het kind. Zo'n

behandeling omvatte gemiddeld vier sessies. Hoewel daarin mogelijk aandacht is geschonken aan het sensitief reageren op signalen van het kind, verwachtten de onderzoekers schijnbaar geen invloed van deze korte therapeutische interventie op het werkmodel van de ouder, want het GBI werd pas na afloop van de interventie aan de moeders voorgelegd. Het is echter denkbaar, dat de beloofde behandeling een selectieve uitwerking op de werving van de proefpersonen heeft gehad. De interviews werden geclassificeerd door een codeur die niet op de hoogte was van de slaapgegevens van de kinderen. Op 25 interviews werd een intercodeurbetrouwbaarheid bereikt van 80% met een tweede codeur, die ongeveer de helft van alle interviews had afgenomen. Geen van de moeders met een kind met slaapproblemen werd als autonoom geclassificeerd; 13 moeders (65%) waren gereserveerd en 7 (35%) gepreoccupeerd. In de controlegroep werden 9 moeders (43%) als autonoom, 10 moeders als gereserveerd (48%) en 2 moeders (9%) als gepreoccupeerd geclassificeerd. Over de classificatie als onverwerkt wordt niet gerapporteerd. De relatie tussen gehechtheidsclassificatie van de moeder en slaapproblemen van het kind was significant: $\chi^2 = 12.2$ ($p = .002$). Opvallend is het hoge percentage gereserveerde moeders, niet alleen in de groep met slechte slapers, maar ook in de controlegroep. De auteurs suggereren hiervoor geen verklaring. Hoewel verschillende andere variabelen zijn geoperationaliseerd (zelfbeeld, sociale ondersteuning, huwelijkssatisfactie) worden deze niet in verband gebracht met de interviewclassificaties. De moeders van de kinderen met en zonder slaapproblemen verschillen niet op deze andere variabelen; alleen de gehechtheidsclassificatie van de moeder onderscheidde de twee groepen van elkaar. De antwoorden op een specifieke vraag uit het GBI over separaties brachten geen verschil aan het licht: moeders van goede en slechte slapers herinnerden zich gemiddeld evenveel separaties en angst tijdens die separaties, en ongeveer dezelfde reacties van henzelf en hun ouders daarop. Dit resultaat geeft ondersteuning aan de veronderstelling dat niet het feitelijke antwoord op een specifieke vraag uit het GBI essentieel is, maar de cognitive representatie die uit het interview als geheel naar voren komt.

Kobak en Sceery (1988) namen het GBI af bij een steekproef van 26 mannelijke en 27 vrouwelijke eerstejaars studenten, en verzamelden gegevens over hen bij zowel henzelf als bij twee goede bekenden van de respondenten, die door de respondenten zelf waren voorgedragen. De studenten kwamen over het algemeen uit intacte middenklasse-gezinnen. De intercodeurbetrouwbaarheid werd bepaald op 25 interviews, waarvan er 10 uit de eigen groep afkomstig waren. Het percentage overeenstemming voor de drie hoofdclassificaties bedroeg 84%; de correlaties voor de schaalscores liepen uiteen van .67 tot .86. Van de interviews werd 53% als autonoom, 32% als gereserveerd en 15% als gepreoccupeerd geclassificeerd. Er was geen onderscheid tussen de drie groepen op achtergrondvariabelen zoals sociaal-economisch milieu, ras, het intact zijn van het gezin van herkomst, geografische afstand van thuis of gemiddeld studieresultaat. Wel bestond de groep die als gepreoccupeerd werd geclassificeerd voor 75% uit vrouwelijke studenten. In de analyses werd daarom voor de sexe van de respondenten gecontroleerd. Uit de gegevens van de informanten over de respondenten bleek dat autonome respondenten als meer veerkrachtig ($p < .001$) en gereserveerde respondenten als meer vijandig werden gezien. Voor egocontrole kwam geen verschil tussen de groepen aan het licht. Uit informatie van de respondenten zelf kwam naar voren dat de gepreoccupeerde groep meer klachten van psychopathologische en angstige aard hadden, terwijl gereserveerde studenten minder steun van hun familie ervoeren.

Reeds genoemd is dat in Duitsland als alternatief voor het complexe codeersysteem van Main en Goldwyn een andere analysemethode voor het GBI ontstond (Grossmann et al., 1988). Een tweede alternatief werd ontworpen door Kobak (1989; Kobak, Cole, Ferenz-Gillies, Fleming

& Gamble, in druk). Na de gebruikelijke afname en transcriptie van het interview worden bij deze methode 100 uitspraken over de respondent en over tekst van de antwoorden gesorteerd in negen categorieën, uiteenlopend van 'zeer kenmerkend' tot 'allerminst kenmerkend'. Bij deze methode, die de *Q-sort* (sorteer-)methode wordt genoemd, is het aantal uitspraken dat onder een bepaalde categorie mag worden gesorteerd, tevoren vastgelegd in een klokvorm: de minste uitspraken bij de extreme categorieën, de meeste in het midden. Uit de verdeling van de uitspraken over de categorieën worden scores voor de respondent op twee dimensies afgeleid (de dimensie veilig *vs.* onveilig en de dimensie verdringing *vs.* preoccupatie) door correlaties met (gefingeerde) prototypisch veilige, verdringende en gepreoccupeerde interviews. Deze methode leidt dus niet tot categoriale classificaties, maar tot scores op twee dimensies. De vergelijkbaarheid met studies waarin het codeersysteem van Main en Goldwyn werd toegepast, is daarom problematisch. Een vraag die rijst bij het bezien van de methode is overigens in hoeverre deze kan worden toegepast zonder voorafgaande training en betrouwbaarheid in het classificatiesysteem van Main en Goldwyn. De aard van een aantal uitspraken van de Q-sort is zodanig (bijv. item 12, *'depiction of parents late in interviews tends to contradict early descriptions'*; item 20 *'is conflicted or confused about parents'*; item 55 *'is preoccupied and conflicted about relationships'*; item 84 *'is credible and easy to believe'*) dat grondige kennis van en ervaring met het systeem van Main en Goldwyn noodzakelijk lijkt vóór een goede toepassing van de Q-sort mogelijk is. Gezien de problematische vergelijkbaarheid met de eerder beschreven studies zullen we hier niet diep ingaan op studies waarin de interviews met de Q-sort methode zijn geanalyseerd (bijvoorbeeld Dozier, Stevenson, Lee, & Velligan, 1991; Kobak, 1991; Kobak, Sudler, & Gamble, 1991). Kort samengevat vonden Dozier et al. (1991) in hun steekproef van volwassenen met ernstige psychopathologische klachten dat geïnterviewden met hoge scores op de dimensie 'preoccupatie' meer symptomen van psychopathologische aard rapporteerden, en dat geïnterviewden die meer gepreoccupeerd òf meer repressief waren in hun antwoordpatronen op de GBI-vragen vaker overbetrokken familieleden hadden ten tijde van het onderzoek. Kobak (1991) en Kobak et al. (1991) vonden dat tieners die in hun kindertijd negatieve ervaringen met hun ouders hadden opgedaan en daarover op een repressieve of gepreoccupeerde manier rapporteerden vaker depressieve klachten hadden.

Samenvattend leert dit overzicht dat het GBI, dat de bakermat in de Verenigde Staten heeft, intussen in een tamelijk groot aantal studies daar en elders is afgenomen. Onderzoek dat zowel het interview als de Vreemde-Situatieprocedure omvatte was soms retrodictief (Ainsworth & Eichberg, 1991; Main et al., 1985; Main & Goldwyn, in druk; Van IJzendoorn et al., 1991a, 1991b), soms predictief (Fonagy et al., 1991; Levine et al., 1991; Radojevic, 1992) van aard. In beide typen onderzoek werden tamelijk hoge percentages overeenstemming gevonden tussen de interviewclassificatie van de moeder en de gehechtheidsclassificatie van het kind. Voor vaders bleken de percentages wat lager uit te vallen (Main et al., 1985; Main & Goldwyn, in druk; Radojevic, 1992; Van IJzendoorn et al., 1991a, 1991b). Studies waarbij andere interactiekenmerken in het geding waren wezen op een verband tussen interviewclassificatie van de moeder en gegeven ondersteuning, emotionele afstemming, of voorbereiding op een separatie (Crowell et al., 1991; Crowell & Feldman, 1988, 1991; Haft & Slade, 1989). Kinderen van moeders met een onveilig werkmodel van gehechtheid onderscheidden zich door hun gedrag bij een hereniging en een voorleessessie met hun moeder (Bus & Van IJzendoorn, 1992), hadden vaker dan de andere kinderen (ernstiger) gedragsproblemen (Crowell et al., 1991; Crowell & Feldman, 1988, 1991) en waren oververtegenwoordigd in een groep FTT-kinderen (Benoit et al., 1989) en in een groep

kinderen met slaapproblemen (Benoit et al., 1992). Autonome studenten bleken meer veerkrachtig te zijn (Kobak & Sceery, 1988).

Twee alternatieve analysemethoden voor het interview (Grossmann et al., 1988 en Kobak et al., in druk) zijn op veel beperktere schaal toegepast en leverden resultaten op die, hoewel zij niet rechtstreeks met de andere studies vergelijkbaar zijn, toch enigszins in dezelfde richting wijzen.

De beschreven studies geven met de daaruit resulterende overeenstemmingen en samenhangen vertrouwen in de kracht van het GBI. Het interview werpt zich daarmee op als een instrument om de representatie van gehechtheid bij volwassenen te meten en het inzicht te vergroten in de vorming van de gehechtheidsrelatie tussen ouder en kind, waarvan de kwaliteit van belang blijkt voor de verdere sociaal-emotionele ontwikkeling van het kind. Niettemin heeft het onderzoek zich tot dusverre geconcentreerd op slechts de predictieve validiteit van het interview: een verwachte samenhang tussen interviewclassificatie en interactiekenmerken van de geïnterviewde of kwaliteit van de ouder-kindrelatie werd bepaald. Bij de beoordeling van de kwaliteit van het GBI als instrument om het werkmodel van gehechtheid bij volwassenen te operationaliseren moeten echter meer aspecten van de validiteit en daarnaast ook de betrouwbaarheid in beschouwing worden betrokken. De begrippen betrouwbaarheid en validiteit en de toepassing van deze begrippen op het GBI komen in het volgende hoofdstuk aan de orde.

Hoofdstuk 2 Betrouwbaarheid en Validiteit

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de begrippen betrouwbaarheid en validiteit, die beide een rol spelen bij de bepaling van de psychometrische kwaliteit van een instrument. De begrippen worden eerst in hun algemeenheid geïntroduceerd en daarna op het Gehechtheidsbiografisch Interview toegespitst. De vraag naar de betrouwbaarheid leidt tot een overzicht van vier aspecten die de uitkomst van het interview onsystematisch kunnen beïnvloeden: het instrument, de onderzoeker die het instrument afneemt, de proefpersoon en de situatie. Bij de validiteitskwestie wordt het meest in detail ingegaan op de discriminante validiteit van het interview. Het betreft dan de systematische beïnvloeding van interviewuitkomsten door irrelevante factoren. In dat kader wordt een drietal variabelen geïntroduceerd die de discriminante validiteit mogelijk bedreigen: sociale wenselijkheid, intelligentie en autobiografisch geheugen.

2.1 Betrouwbaarheid

Bij betrouwbaarheid gaat het om de nauwkeurigheid waarmee een observatie, score of classificatie (die resulteert uit de toepassing van een instrument) iets van de proefpersoon weergeeft (Meerling, 1989). In de praktijk wordt een instrument *betrouwbaar* genoemd als een herhaalde toepassing bij dezelfde persoon of hetzelfde object onder dezelfde omstandigheden een overeenkomstig resultaat oplevert (Nunnally, 1978; Zeller & Carmines, 1980). Een meetresultaat dat stabiel is over verschillende metingen duidt op een resultaat dat vrij is van toevalsfouten. In het algemeen kunnen dergelijke toevalsfouten uit vier bronnen voortkomen. Deze vier bronnen zijn: a) het instrument, b) de onderzoeker die het instrument afneemt (de interviewer), c) de proefpersoon en d) de situatie (Meerling, 1989; Swanborn, 1987). Als een instrument gevoelig is voor veranderingen op één van deze gebieden, zullen de resultaten niet stabiel zijn wanneer zo'n verandering zich voordoet. Het resultaat is dan afhankelijk van de specifieke context waarin het instrument wordt afgenomen, en daar men deze context als onderzoeker maar ten dele in de hand heeft, is dat een ongunstige eigenschap van een instrument. Een betrouwbaar instrument is daarentegen enigszins robuust tegen veranderingen in de context waarin het wordt afgenomen; de vier bronnen van toevalsfouten hebben dan relatief weinig invloed op de resultaten. Hieronder wordt elk van de vier potentiële toevalsfoutenbronnen voor het GBI afzonderlijk besproken.

2.1.1 Het instrument

De stabiliteit van de classificatie hangt - waar het het instrument betreft - samen met twee aspecten. Allereerst is de mate van gestructureerdheid van de interviewafname in het geding. Wester (1991) wijst er bijvoorbeeld op dat voor interviews vaak geldt dat niet bij alle respondenten alle relevante thema's rond een bepaald onderwerp aan bod zijn gekomen. Ook kan de specifieke verwoording van een vraag de respondent op een bepaald spoor zetten, dat een andere wending neemt bij een iets andere formulering. Naarmate de vragen van een interview meer gestructureerd zijn en een vaste formulering hebben, zal een tweede afname tot meer vergelijkbare antwoorden leiden. Anderzijds kan vergaande structurering van een interview ertoe leiden dat de geïnterviewde zich niet op haar gemak voelt, of dat men belangrijke informatie mist doordat de geïnterviewde haar verhaal onvoldoende kwijt kan.

Bij het GBI kan men bovendien de codering tot de essentie van het instrument rekenen. Een

goed uitgewerkt codeersysteem dat gemakkelijk toepasbaar is op het verzamelde materiaal verhoogt de kans dat verschillende codeurs op basis van hetzelfde interview tot dezelfde classificatie komen. Wanneer de intercodeurbetrouwbaarheid tussen twee codeurs gering is, is de classificatie van het interview te zeer afhankelijk van degene die het gecodeerd heeft. De studies met het GBI die in het eerste hoofdstuk zijn besproken melden, gelet op de complexiteit van het codeersysteem, behoorlijk hoge intercodeurbetrouwbaarheden. Daarbij begint het gebruik om niet slechts percentages overeenstemming, maar ook kappa's te vermelden, gelukkig ingang te vinden. Exacte regels voor de grootte van kappa bestaan echter niet. Sommigen suggereren bepaalde waarden die kappa tenminste moet hebben om als 'voldoende' of 'goed' beoordeeld te worden (bijv. Gelfand & Hartmann, 1975; Landis & Koch, 1977), maar anderen betogen dat zulke vuistregels de interpretatie van kappa-waarden oversimplificeren en de betekenis ervan geen recht doen (bijv. Suen & Ary, 1989). Bovendien blijft vaak onduidelijk of de onvolmaakte betrouwbaarheid gespreid is over alle categorieën, of dat het vooral één classificatie of het onderscheid tussen twee classificaties (bijvoorbeeld Ds en E) is dat de overeenstemming doet dalen. Ook de rationale achter het al dan niet in de beschouwing betrekken van de classificatie voor onverwerkt verlies of trauma wordt vaak niet gegeven. Er kunnen verschillende redenen zijn voor het buiten beschouwing laten van de U-classificatie: (a) de codeurs zijn niet getraind in het classificeren van onverwerkt verlies of trauma, (b) interviews zijn wel gecodeerd voor onverwerkt verlies of trauma, maar de intercodeurbetrouwbaarheid voor de U-categorie bleek te laag om over deze interviews als afzonderlijke categorie te rapporteren, of (c) de onderzoeksvraagstelling is zodanig, dat de U-classificatie van geen belang wordt geacht. Aan de eerste twee punten is de onvoltooidheid van het codeersysteem mede debet: juist de schalen voor onverwerkt verlies en trauma zijn nog in ontwikkeling en ondergingen veranderingen in de achtereenvolgende versies van het codeersysteem. Op het laatste punt komen we in de Discussie nog terug. Een nauwkeurige weergave van de intercodeurbetrouwbaarheid lijkt bij instrumenten met categoriale uitkomsten in elk geval het meest gediend met de vermelding van zowel de totale intercodeurbetrouwbaarheid als de overeenstemming voor elk van de categorieën afzonderlijk.

2.1.2 De interviewer

De potentiële invloed van de interviewer op het verloop van het interview wordt algemeen erkend onder de naam 'interviewereffect'. Het gaat dan niet om een kenmerk van het interview, maar om kenmerken van degene die het interview afneemt. Natuurlijk is er wel een verband tussen deze twee aspecten; de invloed van de interviewer is groter als het interview minder gestructureerd is. Door de manier waarop de interviewer praat, zit, kijkt of inspringt op onverwachte incidenten kan verschil optreden in de antwoorden van de geïnterviewde. Deze verschillen kunnen zowel betrekking hebben op de inhoud (bijv. Dijkstra, Ormel en Van de Willige, 1979) als op de uitgebreidheid van de antwoorden (Emans, 1990). Allereerst zijn er enkele algemene verschillen tussen interviewers: Rubin (1976) vond bijvoorbeeld dat zowel mannen als vrouwen meer zaken van persoonlijk-intieme aard vertellen aan vrouwelijke dan aan mannelijke interviewers. Interviewers die qua sexe en sociale klasse op de geïnterviewde lijken, blijken wat meer sociaal-wenselijke antwoorden op te roepen (Nederhof, 1985; Weiss, 1970). De leeftijd van de interviewers lijkt echter geen rol te spelen (Hagenaars & Heinen, 1982). Daarnaast kunnen interviewers een onbedoelde invloed op het gesprek of op de geïnterviewde uitoefenen door hun bekendheid met de hypothesen van het onderzoek (Singer & Kohnke-Aguirre, 1979) of door hun gevoelens van sympathie voor bepaalde respondenten. Chandler (1990) vermeldt hoe zij zich bij het interviewen van echtgenotes van bij de marine varende

mannen bij sommige geïnterviewden meer op haar gemak voelde dan bij anderen, en zij vraagt zich af wat de invloed daarvan was op het verloop van het interviewgesprek. Haar interviewmethode was echter ongestructureerd: de volgorde van de onderwerpen stond niet vast en de doorvragen bij een bepaald onderwerp waren niet tevoren geformuleerd. Het is denkbaar dat bij een dergelijk interview de invloed van de sympathieën van de interviewer groter is dan wanneer structuur en formulering meer vastgesteld zijn. Niettemin is het mogelijk dat bij de afname van het GBI, dat toch meer het karakter heeft van een natuurlijke dialoog over persoonlijke onderwerpen dan een zich vlot afwikkelend vraag- en antwoordspel, de interviewer door persoonlijkheid of manier van interviewen het gesprek in een bepaalde richting beïnvloedt. De classificatie van het interview is dan niet indicatief voor het werkmodel van de geïnterviewde, maar is gebaseerd op de wending die het gesprek tussen de geïnterviewde en de specifieke interviewer nam.

2.1.3 De proefpersoon

Ervan uitgaande dat het Gehechtheidsbiografisch Interview een relatief stabiel persoonlijkheidskenmerk beoogt te meten, moet bij de bepaling van de gevoeligheid van het instrument voor kenmerken van de proefpersoon die instabiliteit kunnen veroorzaken onderscheid worden gemaakt tussen relevante en niet-relevante kenmerken. Als er zich tussen twee afnames van het instrument veranderingen voordoen die relevant zijn voor het construct dat het instrument beoogt te meten, is verandering van de uitkomst niet alleen gerechtvaardigd, maar zelfs gewenst (Kirk & Miller, 1986). Als de verandering op een niet-relevant gebied ligt, is verandering van het resultaat ongewenst. Voor het GBI kan bij relevante veranderingen gedacht worden aan het overlijden van een gehechtheidsfiguur of een ingrijpende verandering in de levenssituatie; bij irrelevante veranderingen aan kleine veranderingen in de levenssituatie of veranderingen in fysiek en mentaal welbevinden. Van dergelijke veranderingen mag geen grote invloed uitgaan op de interviewclassificatie.

2.1.4 De situatie

Een aspect van de situatie waarin het interview wordt afgenomen is, naast de onderzoeker en de proefpersoon, de lokatie. In de onderzoeksliteratuur treft men zowel studies aan waar interviews bij de respondenten thuis worden afgenomen, als studies waarin de vaste lokatie voor interviews een gesprekskamer op het onderzoeksinstituut was. Een omgeving waar de respondent zich op zijn gemak voelt, en waar weinig afleidende factoren zijn, wordt als beste lokatie voor een interview gezien (Van der Zee, 1983). Het ontbreekt echter aan systematisch onderzoek naar de invloed van de omgeving op geïnterviewde en interviewer.

Ook voor de afname van het GBI geldt dat aan de lokatie waar het interview werd afgenomen in de gerapporteerde studies weinig aandacht wordt besteed. In sommige studies werden de interviews op het onderzoeksinstituut afgenomen; in andere bij de geïnterviewden thuis; er zijn echter ook studies die dit aspect onvermeld laten.

2.2 Validiteit

Naast de betrouwbaarheid speelt ook de validiteit een rol bij de psychometrische kwaliteit van een instrument. Validiteit heeft betrekking op de vraag of de observatieprocedure of test wel de gegevens oplevert die men bedoelde te verzamelen. Een instrument wordt *valide* genoemd als

het meet wat het beoogt te meten, en niet iets anders (Nunnally, 1978). Waar het bij betrouwbaarheid om toevalsfouten ging, gaat het hier om systematische fouten. Cronbach (1971) omschrijft de validering van een instrument als het proces waarin ondersteuning wordt gezocht voor de gevolgtrekkingen die aan de hand van de resultaten worden gedaan.

Er wordt een onderscheid gemaakt tussen verschillende soorten validiteit. Een instrument bezit *inhoudsvaliditeit* als het de aspecten van wat het bedoelt te meten goed weerspiegelt. Bij het Gehechtheidsbiografisch Interview wordt de coherentie van het antwoordpatroon als indicatief voor een autonoom werkmodel van gehechtheid beschouwd. Met behulp van door Grice (1975) verwoorde kenmerken van een coherente tekst (zie later in dit hoofdstuk) wordt de coherentie van de antwoorden zowel globaal als op zinsniveau door de codeur beoordeeld. Hoe het verleden van de respondent feitelijk is geweest wordt daarbij van minder belang geacht. Het is echter duidelijk dat de verschillende aspecten van bijvoorbeeld rekenvaardigheid gemakkelijker zijn te onderscheiden en te operationaliseren dan de aspecten van het werkmodel van gehechtheid. Het probleem dat er geen objectieve criteria zijn gedefinieerd waaraan een test moet voldoen om inhoudsvalititeit te waarborgen (Nunnally, 1978; Zeller & Carmines, 1980) is bij een abstract kenmerk pregnant. Gezien deze problematiek spreekt men bij de validering van instrumenten om abstracte begrippen te operationaliseren doorgaans over de *constructvaliditeit* van een instrument. De constructvaliditeit of begripsvaliditeit is onderwerp van onderzoek in die situaties waar 'no criterion of universe of content is accepted as entirely adequate to define the quality to be measured' (Cronbach & Meehl, 1955, p. 282). Een construct is een abstracte variabele, die niet rechtstreeks kan worden geobserveerd (Nunnally, 1978). Constructvaliditeit wordt daarom onderzocht in een theoretische context: gepoogd wordt om een theoretisch veronderstelde samenhang met andere begrippen aan te tonen. Datgene wat men bedoelt te meten moet dus ingepast zijn in een geheel van theoretische begrippen binnen een theorie. In het geval van het GBI kan men denken aan de relatie met sensitiviteit en aan de samenhang met de gehechtheidsclassificatie van het kind in de Vreemde-Situatieprocedure. Terwijl deze samenhang in de ontwikkelingsfase van het GBI diende om de constructvaliditeit van het instrument te onderbouwen, kan deze samenhang ook beschouwd worden als evidentie voor de *predictieve validiteit* van het interview. Predictief valide is een instrument als aan de hand van de resultaten een andere variabele als extern criterium met succes voorspeld kan worden (Meerling, 1989). Men spreekt ook wel van criteriumvaliditeit; er wordt dan een onderscheid gemaakt tussen retrodictieve, concurrente en predictieve validiteit, afhankelijk van het tijdstip waarop de 'voorspelde' varabele gemeten wordt. Nunnally (1978) bepleit echter het gebruik van de term predictieve validiteit om de fundamentele overeenkomst tussen deze drie typen validiteit te benadrukken. De predictieve validiteit wordt bepaald door de mate van samenhang tussen de twee relevante metingen. Hier lopen constructvaliditeit en predictieve validiteit dus in elkaar over. Nunnally vindt dat geen bezwaar, maar ziet de begrippen als complementair: naar de mate waarin een instrument tot goede predictie in staat is, voegt dit toe aan de constructvaliditeit van het instrument (Nunnally, 1978). Relaties met andere variabelen staan ook centraal bij de bepaling van de *discriminante validiteit* van een instrument, maar in een geheel ander licht. Discriminant valide is een instrument als het geen andere variabele meet dan het bedoelt te meten, dat wil zeggen dat de resultaten niet bepaald worden door een niet-bedoelde variabele. Campbell (1960) wees erop dat bij validering van een instrument tenminste relaties met intelligentie en de neiging sociaal wenselijke antwoorden te geven aandacht moeten krijgen.

Als men de publicaties over het Gehechtheidsbiografisch Interview overziet, moet men constateren dat de nadruk tot nu toe heeft gelegen op de predictive validiteit: onderzocht werd

hoe goed de interviewclassificatie van de ouder de gehechtheidsclassificatie van het kind of de interactiekwaliteit van ouder en kind kan voorspellen. Aan de discriminante validiteit is daarentegen nauwelijks aandacht besteed. Slechts een enkele studie (bijv. Crowell & Feldman, 1991) maakt en passant melding van een gevonden onafhankelijkheid van de interviewclassificaties van enkele achtergrondvariabelen (sociaal-economisch milieu, opleidingsniveau). Van systematische studie naar de discriminante validiteit van het interview is echter geen sprake. Toch laadt het instrument juist in dit opzicht enige verdenkingen op zich. Het GBI is een halfgestructureerd interview waarin interviewer en geïnterviewde spreken over met name de vroegere en huidige relatie van de geïnterviewde met haar ouders. Bij het spreken over zulke persoonlijke onderwerpen kunnen sommige geïnterviewden geneigd zijn een goede indruk op de interviewer te willen maken. Hun antwoordpatroon wordt dan mogelijk meer bepaald door hun tendens om sociaal wenselijke antwoorden te geven dan door hun werkmodel van gehechtheid. Een tweede verdenking die het interview oproept, is contaminatie met intelligentie. Gezien het belang dat bij het coderen wordt gehecht aan de coherentie van de antwoorden, is de classificatie mogelijk niet onafhankelijk van de intelligentie van de geïnterviewde. Naast deze ook door Campbell (1960) genoemde variabelen ligt het voor de hand om ook het autobiografisch geheugen in het onderzoek naar de discriminante validiteit van het interview te betrekken. Het is immers voorstelbaar dat mensen met een beter autobiografisch geheugen gemakkelijker en meer over de ervaringen in hun kindertijd kunnen vertellen. Dat zou van invloed kunnen zijn op de interviewclassificatie.

Hoewel het lijstje stellig niet uitputtend is, liggen vanuit een theoretisch oogpunt deze drie variabelen (sociale wenselijkheid, intelligentie en autobiografisch geheugen) het meest voor de hand om onderwerp te zijn van het onderzoek naar de discriminante validiteit van het interview. Daarom zal op elk van deze drie wat verder worden ingegaan. Over sociale wenselijkheid kunnen we betrekkelijk summier zijn; intelligentie (in relatie tot coherentie) en autobiografisch geheugen vragen evenwel, gezien de complexiteit ervan, wat meer aandacht.

2.2.1 Sociale wenselijkheid

Het begrip sociale wenselijkheid wordt zowel gebruikt als kenmerk van een bepaald item in een test (Edwards, 1957) als om bepaald gedrag van proefpersonen in testsituaties aan te duiden (Cronbach, 1946, 1950; Meehl & Hathaway, 1946). De eerste betekenis vindt men vooral in de context van persoonlijkheidstests, waarin moet worden aangegeven hoezeer men bepaalde uitspraken op zichzelf van toepassing vindt. De uitspraken verschillen in hoezeer zij sociaal wenselijke persoonlijkheidskenmerken bevatten. 'Eerlijkheid' is bijvoorbeeld sociaal wenselijker dan 'luiheid'. De tweede betekenis wijst op de neiging van mensen om zich in een gunstig daglicht te stellen: sommige mensen zullen, de waarheid ten spijt, eerder aangeven 'eerlijk' dan 'lui' te zijn. De verwevenheid van de twee betekenissen wordt uit dit voorbeeld duidelijk: de neiging van sommige mensen om sociaal wenselijke antwoorden te geven wordt zichtbaar als antwoorden van elkaar verschillen in sociale wenselijkheid. Sociale wenselijkheid is dus die systematische wijze van antwoord geven waarbij de respondent zich anders voordoet dan hij of zij in werkelijkheid is door eerder goede dan slechte dingen over zichzelf te zeggen of door antwoorden te geven die tot doel hebben zichzelf goed te laten overkomen bij de ander (Nederhof, 1981). Miller, Doob, Butler en Marlowe (1965) maken een onderscheid tussen sociale wenselijkheid als een behoefte om goedkeuring te verkrijgen door op gepaste en cultureel acceptabele wijze te antwoorden, en sociale wenselijkheid als een antwoorddispositie om 'goede' trekken te claimen, een gunstige zelfbeschrijving te geven. Dit laatste wordt door

Philips en Clancy (1971, 1972) 'trek-wenselijkheid' genoemd; zij vonden dat dit type sociale wenselijkheid de antwoorden van respondenten meer beïnvloedt dan de behoefte om goedkeuring te verkrijgen. Binnen dit type kunnen nog twee dimensies worden onderscheiden (Nederhof, 1981): de eerste is de neiging om zichzelf sociaal-wenselijke trekken die weinig voorkomen toe te schrijven en in de tweede dimensie komt naar voren in hoeverre de neiging bestaat sociaal-*on*wenselijke trekken te ontkennen. Deze dimensies hebben doorgaans niet meer dan 25% van de variantie gemeenschappelijk. Er is zelfs gesuggereerd dat sociale wenselijkheid uit vier dimensies bestaat (Jacobson, Kellog, Cause & Slavin, 1977), maar gezien de hoge correlaties tussen de dimensies die dan voorgesteld worden, lijkt dit verdere onderscheid niet zinvol.

Het Gehechtheidsbiografisch Interview is een context waarin over persoonlijke herinneringen en opvattingen gesproken wordt in een interactie tussen interviewer en geïnterviewde. Zo'n context leidt gemakkelijk tot beïnvloeding door sociale wenselijkheid: het is heel voorstelbaar dat de geïnterviewde zich meer op haar gemak voelt als ze voelt dat ze een goede indruk maakt. Nederhof (1985) beschrijft dat sociale wenselijkheid met name een rol speelt als interviewer en geinterviewde op elkaar lijken (bijvoorbeeld met betrekking tot sexe en leeftijd, zie ook Weiss, 1970). Ook dat is doorgaans bij een GBI-afname het geval. Het interview krijgt dan meer het karakter van een sociale uitwisseling. Hoewel dat enerzijds wenselijk is met het oog op de ontspannen sfeer waarin het GBI moet worden afgenomen, brengt dit anderzijds het gevaar van verstoring door sociale wenselijkheid met zich mee. Wellicht is dan ook bij een als gereserveerd geclasssificeerde respondent niet zozeer idealisering van de kindertijd aan de orde om negatieve ervaringen zelf niet onder ogen te hoeven zien, maar om een gezellige gesprekssfeer en een gunstige indruk op de interviewer te realiseren. De classificatie weerspiegelt dan niet het werkmodel van gehechtheid van de geïnterviewde, maar de neiging om sociaal wenselijke antwoorden te geven. Om potentiële beïnvloeding van de interviewclassificatie door sociale wenselijkheid te onderzoeken, moet daarom bij geïnterviewden met een afzonderlijke vragenlijst bepaald worden in hoeverre zij ertoe neigen om sociaal wenselijke antwoorden te geven.

2.2.2 Intelligentie

Twee redenen zijn genoemd om intelligentie bij het onderzoek naar de discriminante validiteit van het GBI te betrekken: allereerst de algemene aanbeveling van Campbell (1960) dat in het proces van validering van een instrument het onderzoek naar de relatie mét intelligentie een vaste plaats zou moeten hebben, en vervolgens dat daarvoor bij het GBI een direkte aanleiding bestaat, omdat immers belang wordt gehecht aan de coherentie van de antwoorden. In de in Hoofdstuk 1 besproken studies waarin het GBI werd afgenomen werden samenhangen gevonden tussen de coherentie waarmee een ouder op de vragen van het GBI antwoordde en (onder andere) de gehechtheidsclassificatie van het kind aan deze ouder. Om de potentiële relatie tussen de coherentie van het antwoordpatroon en de intelligentie van de respondent duidelijk te maken, zullen we eerst ingaan op het begrip coherentie.

De lexicale betekenis van 'coherent' is 'samenhangend; met ordelijke samenhang' (Van Dale, 1976). Als synoniem treft men 'consistent' aan. Potter en Wetherell (1987) betogen waarom in interviews in het algemeen coherentie of consistentie van zoveel belang wordt geacht: '(...) *consistency is valued so highly because it is taken as evidence of a corresponding set of actions and beliefs.*' (p. 163). Coherentie wordt dan ook doorgaans beoordeeld op het niveau van een tekst als geheel, en niet op het niveau van elke afzonderlijke zin. Dat betekent dat de spreker die linguïstisch juiste, maar onsamenhangende of tegenstrijdige uitspraken doet, niet coherent is; in termen van Potter en Wetherell ontbreekt het aan eenduidige evidentie voor

een met de uitspraken corresponderende opvatting. Verschillende auteurs hebben gepoogd het abstracte begrip coherentie te concretiseren in regels waaraan uitspraken moeten voldoen om coherent genoemd te kunnen worden. Jacobs en Jackson (1983) bijvoorbeeld specificeerden de regels van validiteit en rede. Een spreker doet een valide uitspraak als aan de noodzakelijke voorwaarden (van bijvoorbeeld begrip bij de luisteraar) is voldaan en als hij meent wat hij zegt; de regel van rede houdt in dat de luisteraar in principe datgene wat de spreker zegt voor waar aanneemt en zijn eigen uitspraken daarbij laat aansluiten. Van incoherentie vinden zij sprake als uitspraken geen doel of betekenis hebben, niet aansluiten bij het doel of de betekenis van andere uitspraken, of het doel op een irrationele manier proberen te bereiken. Habermas (1979) formuleerde vier voorwaarden: de uitspraak moet in begrijpelijke taal zijn, ergens over gaan ('a true representation of something in the world'), oprecht zijn ('a truthful expression of intention'), en gepast zijn in de betreffende sociale context. Johnson-Laird (1983) formuleerde als noodzakelijke en voldoende voorwaarde voor een coherente tekst dat het mogelijk moet zijn om er een eenduidige mentale voorstelling uit af te leiden ('to construct a single mental model from it').

Main (1991) beschrijft hoe bij de beoordeling van de coherentie in het antwoordpatroon van het GBI aanvankelijk werd afgegaan op de mate waarin de lezer van het transcript en de geïnterviewde overeenstemden bij het inschatten van de ervaringen van de geïnterviewde; met andere woorden: hoe betrouwbaar de beschrijving van de geïnterviewde werd geacht. Als voorbeeld van een coherent beoordeeld interview noemt Main een respondent die haar ouders als liefdevol typeerde en in wier antwoorden geen evidentie werd gevonden die daarmee in tegenspraak was (1991, p. 142). Deze invulling van coherentie staat dicht bij de omschrijving van Johnson-Laird (1983). Iemand met een geïntegreerde, eenduidige interpretatie van gehechtheid zou er ipso facto op een coherente wijze over kunnen spreken. Main en haar collega's (Main et al., 1985) vonden dat de antwoordpatronen van ouders van de angstig-vermijdend en angstig-ambivalent gehechte kinderen logische en feitelijke contradicties bevatten, dat deze ouders soms niet bij het interviewonderwerp konden blijven, dat zij zich veel dingen niet konden herinneren, zich verspraken, hun zinnen niet of niet op een begrijpelijke manier afmaakten of generaliserende, onpersoonlijke antwoorden gaven.

De beoordeling van de coherentie in het antwoordpatroon van het GBI werd later verder uitgewerkt in navolging van Grice (1975), die coherentie definieerde in termen van het samenwerkingsbeginsel (Eng. *cooperative principle*). Het samenwerkingsbeginsel luidt, kort gezegd, als volgt: 'Lever een bijdrage zoals vereist, op het juiste moment en geleid door het doel van het gesprek waarvan de bijdrage deel uitmaakt'. Uit dit beginsel leidde Grice in aansluiting op Kant vier regels af, die betrekking hebben op de kwaliteit, de kwantiteit, de relevantie en de stijl ('manner') van de gespreksbijdrage. Een bijdrage voldoet aan de regel van kwaliteit als zij uit ware uitspraken bestaat, waarvoor voldoende evidentie kan worden gegeven en waarin geen tegenstrijdigheden worden aangetroffen. De regel van kwantiteit vraagt om een gepaste omvang van de bijdrage. Zowel het verzwijgen van zinvolle informatie als het nodeloos uitweiden over een onderwerp wordt beschouwd als een overtreding van de regel van kwantiteit. De regel van relevantie wordt overtreden wanneer van het gespreksonderwerp wordt afgeweken. Een juiste stijl, tenslotte, heeft een bijdrage als de uitspraken duidelijk en ordelijk zijn, zonder bijvoorbeeld onnavolgbare zinswendingen of onafgemaakte zinnen. Wanneer in een gesprek, in concreto in de antwoorden op het GBI, aan deze vier regels wordt voldaan, dan wordt de bijdrage van de geïnterviewde coherent genoemd. In sommige gevallen is een overtreding van een van deze regels echter geoorloofd; essentieel is de afweging of aan het samenwerkingsbe-

ginsel wordt voldaan. Een geïnterviewde kan bijvoorbeeld een niet afgemaakte zin herformuleren om zo duidelijk te maken wat ze bedoelde, of uitleggen waarom zij over een bepaald onderwerp maar heel weinig wil zeggen (en zodoende de regel van kwantiteit overtreedt). In dergelijke gevallen is duidelijk dat de geïnterviewde zich de overtreding bewust is (al zal dit doorgaans niet als een 'overtreding' ervaren worden) en coöperatief blijft. Zulke overtredingen zijn gerechtvaardigd omdat ze de interactie en het gespreksdoel respecteren (Mura, 1983). Dat is niet het geval als een geïnterviewde zich niet bewust is van tegenstrijdigheden in de beschrijving van jeugd en ouders, of de grenzen van de interviewcontext overschrijdt om ongebreideld het hart te luchten naar aanleiding van recente of vroegere ergernissen ten aanzien van de ouders.

Een interview dat de regels voor kwaliteit, kwantiteit, relevantie en stijl volgt, resulteert in een tekst waarin de antwoorden op de afzonderlijke vragen gemakkelijk zijn te verenigen tot een samenhangend beeld van de jeugd van de geïnterviewde en de relatie met haar ouders vroeger en nu. Vanuit een gehechtheidstheoretische optiek wordt verondersteld dat een dergelijk antwoordpatroon mogelijk is wanneer het werkmodel van gehechtheid van de geïnterviewde een logisch samenhangend geheel is, waarin de ervaringen en gevoelens toegankelijk zijn en daardoor op een coherente manier beschreven kunnen worden (Main, 1991). Een alternatieve verklaring voor een coherent antwoordpatroon zou echter kunnen luiden dat verbale en cognitieve capaciteiten van de geïnterviewde bepalend zijn voor de coherentie van de antwoorden. Daarbij moet aandacht geschonken worden aan de twee niveaus waarop de coherentie van een interview beoordeeld wordt: enerzijds het hogere niveau van de tekst als geheel en de samenhang tussen de verschillende vragen, en anderzijds het lagere niveau van de specifieke uitspraken op de afzonderlijke vragen. Overtredingen van de regel voor de stijl vinden we bijvoorbeeld op het lagere niveau als persoonlijke voornaamwoorden verward of zinnen niet afgemaakt worden. Bij de codering van het GBI worden zulke overtredingen beschouwd als indicatief voor een bepaald (in casu passief) werkmodel van gehechtheid, maar de alternatieve hypothese dat deze overtreding veroorzaakt wordt door geringere verbale capaciteiten behoeft toetsing. Ook de vlotheid van spreken ('fluency') zou een rol kunnen spelen. Op het hogere niveau van de tekst als geheel en de samenhang tussen de verschillende vragen doen onopgemerkte tegenstrijdigheden de coherentie dalen; de regel van kwaliteit wordt dan overtreden. Als beschrijvingen van concrete gebeurtenissen in strijd zijn met algemene karakteriseringen die de geïnterviewde van de ouder(s) gegeven heeft, wordt verondersteld dat de geïnterviewde een onveilig werkmodel van gehechtheid heeft, waarin tegenstrijdige, onverenigbare representaties van de ouder zijn opgenomen (Bowlby, 1973/1980; Main, 1991). Het is echter mogelijk dat geïnterviewden die cognitief minder in staat zijn zich dergelijke tegenstrijdigheden te realiseren en logische inconsistenties te vermijden daardoor ten onrechte als onveilig worden geclassificeerd, terwijl zij die met een groter vermogen tot logisch redeneren zijn uitgerust inconsistenties vermijden en daardoor als autonoom worden geclassificeerd.

Deze overwegingen leiden tot de veronderstelling dat ter toetsing van de discriminante validiteit van het GBI de gevoeligheid van het instrument voor de intelligentie van de geïnterviewden moet worden bepaald en dat daarbij zowel aan verbale vaardigheden als aan logisch redeneren aandacht moet worden geschonken.

2.2.3 Autobiografisch geheugen

De beschrijving van onderzoek naar het autobiografisch geheugen kan niet om een beschrijving van het geheugen in meer algemene zin heen. Daarom zullen we eerst een beknopt overzicht geven van de ideeën en concepten die in de literatuur over het geheugen worden gebezigd, en

laten zien hoe het autobiografisch geheugen daarin ingebed ligt. Vervolgens komen aspecten van de ontwikkeling en het meten van het autobiografisch geheugen aan bod.

In het geheugenproces worden drie fasen onderscheiden: het opnemen, vasthouden en reproduceren van informatie (Gruneberg & Morris, 1978). Als iemand zich iets niet kan herinneren, kan de oorzaak daarvan in elk van de drie fasen liggen: de informatie is ten tijde van de gebeurtenis niet opgenomen (bijvoorbeeld doordat er geen aandacht aan geschonken werd), de informatie is wel even opgenomen geweest, maar niet vastgehouden, of de informatie kan niet worden gereproduceerd, omdat er problemen bij het terugvinden zijn. Het onderscheid is echter vooral conceptueel; in de realiteit zijn de fasen zo met elkaar verweven dat ze vrijwel nooit van elkaar te isoleren zijn (Baddeley, 1976). De conceptuele eensgezindheid van geheugentheoretici houdt overigens op dit punt op: er heerst op het gebied van geheugenonderzoek een terminologische verwarring waardoor de lezer op zijn oriëntatietocht zich in Babel waant: verschillende onderzoekers gebruiken verschillende termen voor dezelfde fenomenen of geven verschillende betekenissen aan dezelfde term (Brewer, 1986; Mandler, 1979; Tulving, 1979).

Zo wordt het begrip autobiografisch geheugen gebruikt om drie verschillende fenomenen aan te duiden: (a) als term voor een specifiek geheugensysteem, met afzonderlijke neurologische processen, naast andere geheugensystemen; (b) als beschrijving voor de kennis en schema's die de basis voor de persoonlijkheid vormen; en (c) als aanduiding voor (de studie naar) processen en mechanismen waarmee mensen zich gebeurtenissen kunnen herinneren die ze eerder in hun leven hebben meegemaakt (Baddeley, 1991). Er zijn echter ook auteurs die tussenposities innemen. Brewer (1986) bijvoorbeeld omschrijft het autobiografisch geheugen als het geheugen dat informatie met betrekking tot het 'zelf' registreert. Daarmee wordt zowel de tweede als de derde definitie bedoeld: het 'zelf' omvat het ik dat ervaringen opdoet, een zelfschema met algemene informatie over het zelf in een cognitieve structuur die in interactie staat met binnenkomende informatie over het zelf, *en* een verzameling persoonlijke herinneringen en autobiografische feiten. Een persoonlijke herinnering wordt gedefinieerd als een herinnering aan een bepaalde gebeurtenis uit iemands verleden, met daarmee destijds gepaard gaande gedachten en emoties (bijvoorbeeld: 'De eerste dag op de kleuterschool was vreselijk. Ik heb de hele ochtend gehuild, omdat ik dacht dat ik daar nu voortaan altijd moest blijven en dat ik mijn moeder nooit meer terug zou zien'). Een autobiografisch feit is een gegeven dat op zichzelf staat en geen emotionele lading geeft (bijvoorbeeld dat die eerste schooldag viel op 16 augustus 1971). Ook Baddeley (1991) sluit de tweede en derde definitie in in zijn opvatting van het autobiografisch geheugen als het gebruiken van algemene geheugenprocessen om informatie over zichzelf op te slaan en te voorschijn te halen. Wanneer in deze dissertatie de term autobiografisch geheugen gebruikt wordt, gaat het om de derde betekenis: het zich herinneren van gebeurtenissen die eerder in het leven werden meegemaakt.

In theorieën over de werking van het autobiografisch geheugen zijn twee stromingen te onderscheiden, die ten dele na elkaar, ten dele naast elkaar bestonden (Brewer, 1986). In de stroming van de *kopieertheorieën* beschouwt men persoonlijke herinneringen als kopieën van oorspronkelijke sensaties, die verflauwen over de tijd (Hobbes, 1651/1952). Hoewel men betrekkelijk weinig empirische evidentie voor deze opvatting vond, kon deze stroming zich toch in een groot aantal aanhangers verheugen (wellicht speelde mee dat onderzoekers overtuigd waren van het waarheidsgehalte van hun eigen persoonlijke herinneringen). De tweede stroming is die van de *reconstructietheorieën*. In deze visie is een herinnering geen betrouwbare kopie van wat men eerder heeft meegemaakt, maar een reconstructie die gebaseerd is op zowel de oorspronkelijke indrukken als kennis en verwachtingen van degene die herinneringen reprodu-

ceert. Empirische ondersteuning voor deze visie werd gevonden in anecdotes over herinneringen die later niet bleken te kloppen met het oorspronkelijke gebeuren, en uit het fenomeen dat herinneringen dikwijls vanuit het perspectief van een andere persoon dan dat van de waarnemer worden verteld (Nigro & Neisser, 1989). De visie dat herinneringen geen kopieën, maar reconstructies van het origineel zijn, is nu algemeen. Op de implicaties daarvan voor een interview over de kindertijd, zoals het Gehechtheidsbiografisch Interview, komen we later nog terug.

Op dit punt moet aandacht besteed worden aan wat wel gezien wordt als een bijzondere vorm van reconstructie: verdringing. Onder verdringing wordt verstaan dat bepaalde herinneringen niet toegankelijk zijn omdat het voor de persoon te pijnlijk zou zijn om aan deze gebeurtenissen terug te denken. Het concept wordt met name gebruikt als het gaat om traumatische jeugdervaringen en duidt op een onbewust proces (Freud, 1915/1957). Davis (1987) vond dat 'verdringers', gedefinieerd als personen die een patroon van weinig angst en veel defensie lieten zien, weinig herinneringen konden ophalen aan situaties waarin zij angstig waren, terwijl zij zich wel gemakkelijk situaties konden herinneren die niet voor henzelf, maar voor anderen onplezierig waren. Myers, Brewin en Power (1991) vonden in een onderzoek dat aansluit bij dat van Davis (1987) maar geheel op jeugdherinneringen is gericht, dat de 'verdringers' minder negatieve ervaringen konden ophalen, dat hun vroegste negatieve herinnering later gedateerd was, en dat zij langere latentietijden hadden voor negatieve herinneringen dan de andere proefpersonen, terwijl dit onderscheid er niet was als het ging om het ophalen van positieve herinneringen. De veronderstelling dat de 'verdringers' zich eveneens van de andere proefpersonen zouden onderscheiden bij een taak waarbij de opdracht werd gegeven een lijst woorden te vergeten, vonden Myers et al. niet bevestigd. Deze resultaten worden door de auteurs geïnterpreteerd als duidend op een onbewust proces waardoor negatieve herinneringen uit de kindertijd bij 'verdringers' slecht toegankelijk zijn.

Het concept verdringing is echter niet onomstreden. Loftus (1993) maakt aanschouwelijk hoe problematisch het is om de betrouwbaarheid van 'verdrongen herinneringen' in te schatten. Holmes (1990) merkt op dat proefpersonen uit het onderzoek van Davis die hoog scoorden op sociale wenselijkheid wellicht minder geneigd of bereid waren tot het rapporteren van negatieve herinneringen, maar dat dit niet impliceert dat zij zich die negatieve ervaringen ook niet konden herinneren. De studies van Davis en Myers et al. kunnen daarom naar zijn mening niet beschouwd worden als ondersteuning voor het optreden van verdringing. Bradley en Baddeley (1990) rapporteren dat proefpersonen in hun studie zich emotioneel geladen woorden weliswaar na korte tijd slechter herinnerden dan neutrale woorden, maar dat na vier weken de tendens de andere kant op was: emotioneel geladen woorden werden toen wat beter herinnerd. Bovendien vonden zij geen verschil tussen positieve en negatieve emotionele woorden, een verschil dat men wel zou verwachten als verdringing het afsluiten van negatieve herinneringen behelst. Ook Singer en Sincoff (1990) stellen dat er te weinig eenduidige evidentie voor verdringing kan worden gevonden en bepleiten het loslaten van dit construct. Daarvoor in de plaats stellen zij dat verschillende selectieve, cognitief-affectieve strategieën verantwoordelijk zouden zijn voor de processen van informatie-verwerking die eerder als 'verdringing' werden getypeerd.[1]

---

[1] In recente literatuur op het gebied van geheugen en bewustzijn wordt soms benadrukt dat de hersenen niet zozeer sequentieel maar veeleer parallel functioneren, analoog aan computers die parallel geschakeld zijn en daardoor gelijktijdig aan een opdracht kunnen werken (Rumelhart & McClelland, 1986; Spiegel, 1990). Men noemt dit 'parallel distributed processing' (PDP); en dit

Van veel betekenis voor de conceptuele ontwikkeling van het denken over het geheugen is een publikatie van Tulving (1972), waarin hij twee gebieden onderscheidt: het semantisch en het episodisch geheugen. In het semantisch geheugen bevindt zich abstracte, tijdloze kennis, zoals wat een kleuterschool is, en hoe de familierelatie tussen een kind, een moeder en een oma in elkaar steekt. In het episodisch geheugen wordt persoonlijke, specifieke informatie opgeslagen, bijvoorbeeld over een bezoek als kind met moeder aan oma. Het autobiografisch geheugen werd door Tulving (1972, 1983) gelijkgesteld aan het episodisch geheugen. Hoewel Tulving (1972) stelt dat hij de twee soorten geheugen onderscheidt om de discussie over het geheugen te vergemakkelijken, en niet om een structurele of functionele scheiding tussen de twee systemen te poneren, doet hij later toch wel suggesties in deze richting, als hij veronderstelt dat de informatie in het episodisch geheugen zowel verbaal als niet-verbaal van aard kan zijn maar de informatie in het semantisch geheugen altijd verbaal van aard is (Tulving, 1983), en als hij stelt dat de geheugensystemen op verschillende leeftijden tot ontwikkeling komen (Tulving, 1989). In recenter werk (Tulving, 1985, 1989) onderscheidt hij een derde geheugensysteem, het procedureel geheugen. Daarin worden gedragspatronen vastgelegd die weer uitgevoerd kunnen worden zonder zich bewust de vorige keer te herinneren (Baddeley, 1991), zoals bijvoorbeeld fietsen of eten.

Tulvings publikaties maakten de pennen los. Een eerste probleem met het beschouwen van het episodisch en het semantisch geheugen als twee min of meer gescheiden systemen is dat semantische kennis verworven wordt door informatie uit het episodisch geheugen te generaliseren of te abstraheren (Cohen, 1989). Men spreekt dan ook liever van semantische en episodische informatie dan van semantische en episodische geheugensystemen (Puff, 1979). Veel auteurs stellen - zij het met verschillende terminologieën - een hiërarchische structuur voor, waarin semantische en episodische informatie met elkaar zijn verweven. Zo spreken Schank en Abelson (1977) en Schank (1982) over een *script* als algemene kennisstructuur waarin kennis ligt opgeslagen die gegeneraliseerd is over verschillende gebeurtenissen, bijvoorbeeld 'naar school gaan'. Op een niveau lager in de hiërarchie liggen *subscripts*, zoals 'naar school fietsen', 'op het speelplein spelen', 'opdrachten krijgen', etcetera. Men onderscheidt *scripts*, met algemene informatie over gebeurtenissen, van *frames*, die informatie over de eigenschappen van objecten en plaatsen bevatten (Cohen, Eysenck & Le Voi, 1986). De specifieke inhoud van een bepaalde schooldag, bijvoorbeeld met welk vriendje er werd gespeeld en dat de meester door zijn stoel zakte, wordt niet in het algemene script opgeslagen maar als bijzonderheid opgenomen in een aanhangsel bij het script. Scripts en frames worden schema's genoemd; daarom spreekt men wel van het model van een schema-plus-aanhangsel (Eng. *schema-plus-tag model*). Schank (1981, 1982) onderscheidde op hogere niveaus van de organisatie van het geheugen nog *Memory Organisation Packets* met daarboven *Thematic Organization Points* waarin schema's zijn ingebed. Essentieel is de hiërarchische structuur met steeds algemenere inhoud.

Schema's maken het onthouden van gebeurtenissen makkelijker, omdat de gebeurtenissen herkend worden en in een bepaalde bestaande structuur passen. Schema's liggen niet vast, maar kunnen worden aangepast aan binnenkomende informatie. Anderzijds wordt het opnemen van

---

model van het functioneren is met name vruchtbaar gebleken voor het verklaren van fenomenen als hypnose en dissociatie. Het onderscheid tussen sequentieel en parallel functioneren wordt echter gerelativeerd door Simon (1992), die betoogt dat niet alleen beide processen plaatsvinden, maar dat men bovendien veel processen als zowel sequentieel als parallel kan beschouwen, afhankelijk van het niveau waarop men ze analyseert.

informatie geleid door de schema's die voorhanden zijn. Er is dus sprake van een interactie tussen bestaande en nieuwe geheugeninhouden. De invloed van schema's op herinneringen door selectie, abstractie, interpretatie en normalisering wordt groot geacht en dat maakt deze visie op het geheugen fundamenteel reconstructief (Mandler, 1979). Het blijft echter onduidelijk in welke fase van het geheugenproces (opname, opslag of reproduktie) deze beïnvloeding geschiedt (Cohen et al., 1986). Daarnaast is het in het licht van het schema-plus-aanhangsel model niet duidelijk hoe jonge kinderen, die nog schema's moeten gaan vormen, gebeurtenissen onthouden. Een studie van Farrar en Goodman (1992) laat zien dat 7-jarigen in vergelijking met 4-jarigen bij het onthouden van gebeurtenissen meer gebruik maken van gevormde schema's en zich de gebeurtenissen en bijzonderheden ervan daardoor beter kunnen herinneren. Maar hoe komen deze schema's tot stand? Nelson en Gruendel (1981) veronderstellen dat een kind zich schema's eigen maakt door observatie van en participatie in de schema's van anderen: een kind legt een pop in bed zoals het zelf naar bed gebracht wordt. Hoewel de specifieke invulling van keer tot keer kan verschillen, is het schema algemeen van aard. Om te benadrukken dat een schema niet slechts semantisch van aard is, bepleiten zij om niet over episodische en semantische geheugeninhouden te spreken maar over algemene en specifieke informatie. Een script is dan een algemene representatie van een gebeurtenis (Eng. *General Event Representation*). De vraag naar de herinnering van jonge kinderen is hiermee echter nog niet beantwoord: hoe selecteert het kind de algemene informatie uit wat het allemaal aan indrukwekkende nieuwigheden meemaakt?

Gehechtheid en geheugen

De ideeën van Tulving over de organisatie van het geheugen en de reacties die daarop gekomen zijn, hebben we hier enigszins uitgebreid besproken omdat die ook van invloed zijn geweest op het gedachtengoed van gehechtheidstheoretici. Bowlby veronderstelde dat iemand die onveilig gehecht is twee interne representaties heeft van dezelfde relatie: één gebaseerd op het semantisch geheugen en één gebaseerd op het episodisch geheugen, en dat deze niet met elkaar in overeenstemming zijn. Dat kan bijvoorbeeld wanneer een kind verbaal informatie over zijn opvoeder krijgt die niet overeenstemt met wat hij van haar meemaakt (een insensitieve, harde moeder die toch niet 'stout' gevonden mag worden). De modellen zijn dan intern wel consistent, maar inconsistent met elkaar, en om dit probleem op te lossen wordt één ervan naar de achtergrond gedrongen ten faveure van het andere. Het model dat gebaseerd is op de semantische informatie blijft dan doorgaans het meest toegankelijk (Bowlby, 1973/1980).

Crittenden (1990) sluit zich eveneens aan bij Tulving in het onderscheid tussen het episodisch, het semantisch en het procedureel geheugen, maar veronderstelt het bestaan van een meta-model waarin informatie over (gehechtheids-)relaties uit de verschillende geheugensystemen en over verschillende relaties is gegeneraliseerd. De classificatie van het Gehechheidsbiografisch Interview is nu volgens Crittenden het benoemen van dit metamodel, dat gebaseerd is op de verschillende geheugensystemen. Overigens meent zij dat daardoor informatie verloren gaat die specifiek is voor de afzonderlijke systemen. In het procedureel geheugen, bijvoorbeeld, ligt informatie over relaties in de vorm van gedragspatronen opgeslagen (Crittenden, Partrdige & Claussen, 1991). Gevoelens en verwachtingen worden in gedragpatronen uitgedrukt. Hoewel daarvan bij de gehechtheidsclassificatie van jonge kinderen gebruik wordt gemaakt (door observatie van het gedrag van het kind in de Vreemde-Situatieprocedure) blijft dit aspect bij volwassenen in operationalisaties van gehechtheid links liggen.

Bretherton (1990) neemt de hiërarchische geheugenstructuur van Schank (1982) over en beschrijft hoe dergelijke schema's er voor ervaringen van kinderen met hun ouders uit zouden

kunnen zien. Een concreet schema zou bijvoorbeeld zijn: 'Als ik me bezeerde kwam mijn moeder om me te troosten en te helpen', met informatie over een concrete gebeurtenis in het aanhangsel: 'Ik probeerde van de trap af te rolschaatsen, na de tweede tree ging het mis, ik eindigde met pleisters en appelsap bij mijn moeder op schoot'. In de hiërarchische structuur is het algemenere schema dan bijvoorbeeld: 'Als ik mijn moeder nodig had, kon ik meestal wel bij haar terecht' en op een nog abstracter niveau: 'Mijn moeder was zorgzaam'. Bretherton veronderstelt dat veilige en onveilige werkmodellen van gehechtheid ten dele verschillen in inhoud, maar vooral in organisatie en consistentie tussen de schema's op de verschillende niveaus. Naar haar mening zijn verbindingen tussen schema's bij onveilig gehechte individuen niet meer open en leidt dat tot tegenstrijdigheid en inconsistenties in gedrag en communicatie: informatie die in het ene schema wordt opgenomen dringt niet door in andere schema's.

Meten van autobiografisch geheugen

Hoewel het Gehechtheidsbiografisch Interview principieel niet bedoeld is om het autobiografisch geheugen te operationaliseren, worden codering en classificatie wellicht toch beïnvloed door de hoeveelheid informatie die een geïnterviewde over de jeugd kan reproduceren. Met het oog op de discriminante validiteit van het interview is dus een afzonderlijke bepaling van capaciteiten op het gebied van autobiografisch geheugen noodzakelijk. Daarom wordt hier een beknopt overzicht gegeven van manieren om het autobiografisch geheugen te meten.

Aan de wieg van de experimenten om het geheugen te operationaliseren staan Ebbinghaus (1885/1964), die proefpersonen een lijst niet-bestaande woorden liet leren en reproduceren, en Galton (1879, 1880), die proefpersonen liet associëren bij woorden die hij voorlas en hen liet noteren wat ze die ochtend bij het ontbijt genuttigd hadden. Een vergelijking tussen Ebbinghaus en Galton maakt het dilemma van geheugen-onderzoek duidelijk: bij het memoriseren van niet-bestaande woorden heeft men het experiment geheel onder controle maar is de relevantie voor het onthouden van alledaagse gebeurtenissen onduidelijk, terwijl de tweede benadering meer aan het laatste tegemoet komt maar inboet in aan experimentele controle (men weet niet of het ontbijt werkelijk slechts uit een ei en een beschuitje bestond, of dat de respondent de thee vergeten is). Zorgvuldig èn nauwkeurig is de dagboekmethode, waarbij met beknopte beschrijvingen per dag gedurende langere tijd systematisch gebeurtenissen worden vastgelegd. Bij geheugenexperimenten enige tijd later kunnen herinneringen met behulp van de bijgehouden dagboeken worden geverifieerd. Het bijhouden van zulke dagboeken kan echter meestal niet van grote groepen proefpersonen gevraagd worden. Dat is jammer, want het levert interessante informatie over de werking van het geheugen op. We hebben dan ook veel te danken aan twee onderzoekers die zich de moeite getroostten gedurende een aantal jaren zo'n dagboek bij te houden en daarna hun herinneringen over die periode testten: Linton en Wagenaar. Linton (1982, 1986) hield zes jaar lang een autobiografisch dagboek bij en vond toen zij naderhand haar geheugen testte dat zij gebeurtenissen van korter dan twee jaar geleden wel chronologisch in haar herinnering zocht, maar dat voor gebeurtenissen van langer geleden het denken langs een tijdas haar niet hielp. Het zoeken via categorieën van gebeurtenissen was dan succesvoller. Bovendien vond zij dat bij het ongestuurd ophalen van herinneringen negatieve herinneringen achterwege bleven, terwijl er bij het herkennen van aangeboden herinneringen geen evidentie was dat die negatieve gebeurtenissen verloren waren gegaan: ze wist ze zich toen weer net zo goed te herinneren als positievere ervaringen (Linton, 1978). Belangrijke of emotionele gebeurtenissen konden vaak gemakkelijker worden opgehaald, maar dat was niet altijd het geval: essentieel was of de gebeurtenis ook later nog als belangrijk werd beschouwd. Sommige

gebeurtenissen waren wel belangrijk op het moment dat zij plaatsvonden, maar namen later af in het belang dat ze eraan hechtte, en in die gevallen bleek het moeilijker om zich de gebeurtenis weer voor de geest te halen. Gebeurtenissen die belangrijk waren en bleven werden buiten de testsituatie vaker opgehaald en zodoende getraind. Dat verklaart waarom men zich een belangrijke periode zo goed kan herinneren (Cohen, 1989; Holland, 1992; Linton, 1986): zo'n periode wordt vaker gememoreerd als men over zichzelf praat of denkt. Ook Wagenaar (1986, 1988, 1991) hield gedurende vier jaar de dagelijkse gebeurtenissen in dagboekvorm bij en testte zijn geheugen in het jaar daarna. Ook hij vond evidentie voor de organisatie van het geheugen met behulp van categorieën. Wagenaar beschouwt het geheugen op basis van zijn experimenten als een uiterst betrouwbaar pakhuis met zeer grote capaciteit. Problemen bij het herinneren worden volgens hem dan ook niet veroorzaakt door het verloren gaan van informatie, maar door tekortkomingen bij het terugvinden. De oorzaak daarvoor is dat dezelfde 'labels' keer op keer gebruikt worden: de oorspronkelijke specificiteit van de informatie gaat daardoor verloren. In woorden van het schema-plus-aanhangsel model uitgedrukt, komt het erop neer dat de aanhangsels vaak zo op elkaar lijken dat ze niet meer als uniek herinnerd worden. Tenslotte wordt de aanvankelijke unieke informatie van het aanhangsel in een schema geabsorbeerd (Schank, 1981). Het zoeken naar een bepaalde herinnering gaat daarom beter naarmate de aanwijzing waarmee men zoekt specifieker is. Hoe unieker een gebeurtenis bij de opslag is, hoe beter zij kan worden teruggevonden (Brewer, 1986; Wagenaar, 1988). Hoewel ook Wagenaar zich over het algemeen aangename gebeurtenissen beter kon herinneren dan onaangename gebeurtenissen, noemt hij als uitzondering de herinnering aan onaangename gebeurtenissen waaraan hijzelf debet was. Wagenaar veronderstelt dat het beeld dat iemand van zichzelf heeft, wordt bijgesteld als daarvoor een bepaalde hoeveelheid nieuwe evidentie voorhanden is. Als de opgestapelde informatie in het zelfbeeld verwerkt is, kan ze vergeten worden. Hij veronderstelt nu dat men over het algemeen een tamelijk positief zelfbeeld heeft; informatie die daar niet veel van afwijkt, kan dus snel verwerkt en vergeten worden. Negatieve gebeurtenissen waarin men zelf geen fraaie rol speelde, passen echter niet in het plaatje: ze blijven in de herinnering hangen omdat ze niet in de bijstelling van het zelfbeeld verwerkt worden.

Wanneer men bij grotere groepen proefpersonen geheugentests doet over het hele voorgaande leven, treft men een aantal regelmatigheden aan. Zo vonden verschillende onderzoekers vrijwel dezelfde *retentiefunctie*. De retentietijd is de ouderdom van de herinnering, dus de tijd tussen het plaatsvinden van een gebeurtenis en het weer herinneren daarvan. De retentiefunctie geeft het verband weer tussen de retentietijd en het aantal gebeurtenissen dat herinnerd kan worden. Wanneer men de logaritmen van deze twee variabelen neemt, is het verband ertussen lineair (Crovitz & Schiffmann, 1974; Rubin, 1982; Rubin, Wetzler & Nebes, 1986): hoe langer geleden de periode is waarover men bevraagd wordt, hoe minder herinneringen op tafel worden gebracht. De retentiefunctie blijkt vrijwel onafhankelijk van de leeftijd van de proefpersoon te zijn (Hulicka, 1967; Hulicka & Weiss, 1965; Rubin et al., 1986; Wickelgren, 1975). Twee perioden houden zich echter niet aan de functie: over de periode van 10 tot 20 jaar kunnen mensen van ouder dan 35 jaar zich relatief veel herinneren, en over de periode onder de 5 jaar kan niemand zich zoveel herinneren als op grond van de retentiefunctie te verwachten valt (Wetzler & Sweeney, 1986). Dit laatste fenomeen, dat bekend staat als *childhood amnesia*, is voor ons onderzoek relevant. Wetzler & Sweeney (1986) noemen drie mechanismen die daarvoor verantwoordelijk kunnen zijn: het als kind niet, of op een later niet herkenbare manier opnemen van de gebeurtenis, of het later niet goed opzoeken van de informatie.

Naar de ontwikkeling van het autobiografisch geheugen bij kinderen is betrekkelijk weinig onderzoek gedaan. Verondersteld wordt dat kinderen vanaf ongeveer drie jaar een autobiografisch geheugen hebben dat structureel en functioneel sterk lijkt op het geheugen van volwassenen (Hudson, 1990). Het opnemen en efficiënt opslaan van ervaringen stelt kinderen echter voor problemen: zij slaan herinneringen teveel als specifieke, bijzondere gebeurtenissen op en gebruiken daarbij onverwachte labels. Het bezoek aan een tante wordt bijvoorbeeld pas weer herinnerd als het ijsje dat daarna genuttigd werd ter sprake komt. Jonge kinderen hebben wel schema's, maar die zijn kaler en korter dan bij volwassenen, en veel informatie komt in de aanhangsels terecht (Nelson & Gruendel, 1986). Fivush en haar collega's (Fivush, Hamon, Harsch, Singer & Wolf, 1991) onderzochten de consistentie en accuraatheid waarmee kinderen van 30 maanden verslag uitbrachten over gebeurtenissen die in de weken ervoor hadden plaatsgevonden. Opvallend was dat deze kinderen als ze zes weken later over dezelfde geberutenissen werden bevraagd heel andere dingen vertelden (met name als ze een andere gesprekspartner hadden), die echter niet minder waar waren. Ze putten dus andere informatie uit hun geheugen. Dat wijst op twee dingen. Allereerst wordt duidelijk dat jonge kinderen over een eigen autobiografisch geheugen beschikken, en niet slechts reproduceren wat hen door hun ouders verteld is. De tweede gevolgtrekking is dat hun zoekstrategie nog inconsistent is, en dat de gebeurtenis gefragmenteerd is opgeslagen: een andere gesprekspartner zet het kind met een enkel ander woord op een ander geheugenspoor. Oudere kinderen zijn beter bekend met narratieve conventies en worden stabieler in hun weergave van herinneringen. Ook helpen deze conventies hen bij het opnemen en opslaan van gebeurtenissen. Ouders spelen zeker een rol bij de ontwikkeling van het autobiografisch geheugen van hun kinderen (Fivush & Reese, 1991). Niet alleen vertellen zij aan het kind veel over diens persoonlijkheidskenmerken en hoe ze die waarderen (Miller, Potts, Fung, Hoogstra & Mintz, 1990), maar ook stellen zij een voorbeeld door hoe zij over gebeurtenissen in het verleden praten. Twee stijlen worden daarin onderscheiden: ouders die als ze met hun kind over een gebeurtenis praten daarover uitweiden en steeds andere informatie inbrengen, of zich tot een aspect van de gebeurtenis beperken en dat regelmatig herhalen. Kinderen van uitweidende ouders doen zelf ook uitgebreider verslag van meegemaakte gebeurtenissen (McCabe & Peterson, 1991). De meeste ouders vertonen beide stijlen afwisselend. Opvallend is echter dat ouders ertoe neigen meer uitweidend met dochters dan met zoons te praten (Reese, 1991). Dat is interessant in relatie tot de bevinding van Cowan en Davidson (1984), dat volwassen vrouwen vaak meer en vroegere jeugdherinneringen weten op te halen dan mannen. Men kan zich afvragen of dit verschil tussen vrouwen en mannen een rol speelt bij de kleinere overeenstemming tussen de gehechtheidsclassificaties van vader en kind, die bij onderzoek met het GBI over het algemeen wordt gevonden. Hoewel het in het GBI niet gaat om zoveel mogelijk herinneringen van de jongst mogelijke leeftijd, is het denkbaar dat het codeersysteem meer op de 'vrouwelijke antwoordstijl' is toegesneden.

Met de toenemende vaardigheid van kinderen om bekende patronen in gebeurtenissen te onderscheiden en de herinneringen te structureren neemt ook de kwantiteit en kwaliteit van de herinneringen toe. Dat roept de vraag op of cognitieve vermogens van invloed zijn op het autobiografisch vermogen. Daarnaar is nauwelijks onderzoek gedaan. Reiser, Black en Kalamarides (1986) veronderstellen wel dat voor de meeste zoekstrategieën logisch redeneren nodig is, maar werken deze veronderstelling niet verder uit. Bell (1991) vindt bij zijn proefpersonen geen relatie tussen het IQ dat gemeten werd op 11 jaar en het autobiografisch geheugen gemeten tussen de 12 en 18 jaar, maar zijn onderzoeksvraag is beknopt (het herinneren van een

schoolrapport). Borrini, Dall'Orra, Della Sala, Marinelli en Spinnler (1989) vonden een samenhang tussen opleidingsniveau en autobiografisch geheugen. Het betrof hier echter een steekproef van Italiaanse ouderen (55 jaar en ouder), waarbij een laag opleidingsniveau betekende dat men maximaal acht jaar onderwijs had genoten en een hoog opleidingsniveau duidde op meer dan acht jaar onderwijs. De resultaten zijn daarom niet zonder meer generaliseerbaar naar andere groepen, omdat doorgaans het gemiddelde onderwijsniveau veel hoger ligt.

Een trend naar samenhang tussen algemene kennis en autobiografisch geheugen wordt gevonden door Dritschel, Williams, Baddeley en Nimmo-Smith (1992). Omdat het in hun onderzoek opdrachten betrof waarbij in 90 seconden zoveel mogelijk antwoorden moesten worden gegeven, veronderstellen zij dat sommige mensen vlotter zijn in het opsommen van zowel autobiografische als andere informatie dan anderen. Daaraan kan echter ofwel een verschil in intelligentie òfwel een verschil in verbaal gemak ten grondslag liggen.

Veel van het bovengenoemde onderzoek maakt gebruik van geheugentests waarin òf in een bepaald tijdsinterval zoveel mogelijk herinneringen moeten worden opgehaald, òf de latentietijd gemeten wordt die nodig is om een bepaalde herinnering naar boven te halen. Een andere benadering is met vragenlijsten waaarmee de proefpersonen een oordeel over hun eigen geheugen geven. Dergelijke instrumenten worden *meta-memory-vragenlijsten* genoemd, omdat ze het geheugen niet rechtstreeks meten, maar via de visie van degene die het dagelijks gebruikt. Er zijn argumenten voor en tegen het gebruik van meta-memory-vragenlijsten. Vóór het gebruik ervan pleit dat men informatie kan verzamelen over het functioneren van het autobiografisch geheugen op een groot aantal gebieden. De afname is eenvoudig en respondenten blijken stabiel in de inschatting van hun geheugen: de lijsten hebben over het algemeen een goede test-hertestbetrouwbaarheid (Herrmann, 1982). Het gebruik van meta-memory-lijsten past goed in de ecologische benadering die Neisser (1976) voorstaat. Bovendien blijken de beoordelingen die respondenten aan hun geheugen geven hoog te correleren met de mening van de echtgenote of een familielid van de respondent, als die de lijst eveneens voor hem of haar invult (Broadbent, Cooper, Fitzgerald & Parkes, 1982). Voor het correct invullen van een meta-memory-vragenlijst is echter nogal wat nodig (Morris, 1983); op de vraag of de respondent een bepaalde vergeetachtigheid soms of vaak meemaakt moet hij (a) de betreffende vergeetachtigheid hebben meegemaakt, (b) het toen hebben ervaren als een vergeetachtigheid, (c) zich die ervaring nu weer te binnen brengen, (d) ermee op de proppen willen komen, en (e) het accuraat in zijn antwoord op de vragenlijst verwerken. Contaminerende factoren kunnen dus zijn dat respondenten verschillen in wat zij van zichzelf verwachten op geheugengebied, dat sociale wenselijkheid de antwoorden beïnvloeden kan, en wat wel genoemd wordt de *memory introspection paradox* (Herrmann, 1979): iemand met een slecht geheugen vergeet gemakkelijk situaties waarin hij met zijn slechte geheugen te kampen had en beantwoordt de vragen daardoor incorrect. Correlaties tussen inschattingen van het geheugen met behulp van meta-memory-vragenlijsten en prestaties op geheugentests zijn bovendien meestal laag, onder de .50. Is men dus stabiel maar niet zo accuraat bij de beoordeling van het eigen geheugen? De lage correlatie met geheugentests lijkt in die richting te wijzen. Aan deze lage correlaties wordt echter door twee factoren bijgedragen. Allereerst komen de geheugentests vaak inhoudelijk niet overeen met de meta-memory-vragenlijsten. De twee instrumenten beslaan dan dus een verschillend geheugengebied. Ten tweede is de betrouwbaarheid van de geheugenprestatietest niet altijd hoog of bekend, en omdat de correlatie tussen twee tests maximaal de wortel van het produkt van de afzonderlijke betrouwbaarheden is, kan een lage testbetrouwbaarheid de correlatie negatief beïnvloeden

(Herrmann, 1979). Niettemin is de validiteit van meta-memory-vragenlijsten een heikel punt. De validiteit wordt gediend met zo specifiek mogelijke vragen (Harris, 1979; Mischel, 1968) en een focus op slechts één of twee geheugengebieden per vragenlijst (Reason, 1984). Daarnaast verdient het de voorkeur om een meta-memory-vragenlijst altijd in combinatie met een geheugenprestatietest te gebruiken (Herrmann, 1982).

Implicaties voor het Gehechtheidsbiografisch Interview

Wat betekent dit allemaal voor het onderzoek naar en met gebruikmaking van het GBI? 'Een mens schrijft en herschrijft zijn eigen geschiedenis, met daarbij niet het verleden, maar het heden als uitgangspunt.' Dat zou, samengevat, de conclusie zijn van heel wat onderzoekers die zich verdiepen in het autobiografisch geheugen. Bij het vragen naar (jeugd-)herinneringen moet men zich realiseren dat mensen sterk geloven in hun eigen consistentie en stabiliteit (James, 1890; Ross, McFarland & Fletzher, 1981); herinneringen die consistent zijn met iemands huidige overtuigingen blijken gemakkelijker te kunnen worden opgehaald dan herinneringen die daarmee niet in overeenstemming zijn, en ambigue herinneringen worden geïnterpreteerd ten faveure van de huidige opvattingen (bijv. Bartlett, 1932; Cantor & Mischel, 1977; Conway, 1989; Rothbart, 1981; Ross & Conway, 1986; Schank & Abelson, 1977). Slechts een enkeling neemt het op voor de overeenkomst tussen herinneringen over de kindertijd en onafhankelijk verkregen gegevens daarover (bijv. Block, 1971). Siegelman en Roe (1979) rapporteren hoge correlaties tussen de herinneringen van volwassen zoons en hun moeders over de kindertijd van de zoons, maar beider rapportage is dan retrospectief en mogelijk beïnvloed door hoe ver de zoons het geschopt hebben in het leven en door de huidige relatie tussen moeder en zoon. Resultaten van onderzoek naar het verband tussen de herinnerde relatie met de ouders en de huidige persoonlijkheid (bijv. McCrae & Costa, 1988) kunnen dan ook niet zonder meer causaal geïnterpreteerd worden: de persoonlijkheid kan de herinneringen zowel roze als zwart kleuren.

De scepsis ten aanzien van de retrodictieve methode (Yarrow, Campbell & Burton, 1970) brengt Halverson (1988) tot de suggestie niet langer te proberen de werkelijke jeugdervaringen van de respondent te achterhalen, maar de blik te verleggen naar de vraag waarom volwassenen verschillen in accuraatheid van hun jeugdherinneringen, en wat de gereconstrueerde herinneringen duidelijk maken over de volwassene die zijn jeugd beschrijft. De doelstelling van het Gehechtheidsbiografisch Interview wordt hiermee dicht genaderd. De interviewclassificaties zijn immers niet allereerst gebaseerd op de precieze jeugdervaringen - die niet verifieerbaar zijn - maar op de weergave van de herinneringen uit de kindertijd.

Het is echter niet uitgesloten dat verschillen in autobiografisch geheugen leiden tot verschillen in de weergave van herinneringen. Daarom moet een studie naar de discriminante validiteit van het interview een onderzoek naar het autobiografisch geheugen van de respondenten insluiten. Respondenten die als gereserveerd worden geclassificeerd op grond van ontbrekende evidentie voor positieve beweringen worden wellicht slechts gehinderd door geringere geheugenprestaties in het algemeen. Bij een meting van het autobiografisch geheugen moeten dus gebieden bevraagd worden die niet zo gerelateerd zijn aan gehechtheidservaringen als de vragen uit het GBI. Daarnaast is het, de voor- en nadelen van een meta-memory-vragenlijst in acht nemend, van belang om te weten hoe het eigen geheugen beoordeeld wordt. Als gereserveerde respondenten hun geheugencapaciteiten laag inschatten, kan dat van invloed zijn op hun antwoordstrategie bij het GBI: zij nemen in dat geval wellicht de moeite niet om gebeurtenissen in hun geheugen op te sporen, omdat zij verwachten dat hun zoektocht zonder resultaat zal blijven. Het antwoordpatroon waarbij regelmatig een beroep wordt gedaan op het onvermogen

zich iets te herinneren, kan dus verschillende bronnen hebben: a) een gereserveerd werkmodel van gehechtheid, b) een slecht geheugen voor de kindertijd in het algemeen, en c) een lage inschatting van de kwaliteit van het eigen autobiografisch geheugen. Om de discriminante validiteit van het GBI te onderzoeken, zullen we de alternatieven b) en c) moeten exploreren.

Samenvatting

In dit hoofdstuk werden twee belangrijke psychometrische kenmerken van een instrument beschreven: betrouwbaarheid en validiteit. De potentiële tekortkomingen van het GBI op het vlak van deze twee kenmerken werden geëxploreerd; hypothesen daaromtrent zijn in dit hoofdstuk opgeworpen en zullen hier nog even op een rij worden gezet.

De vraag naar de betrouwbaarheid van het instrument impliceert de toetsing of de interview-classificaties onafhankelijk zijn van degene die het interview afneemt, van de codeur die de classificatie toekent en van niet-relevant geachte veranderingen in de geïnterviewde. Ook over de lokatie moet een enkel woord gezegd worden. In het kader van de bepaling van de discriminante validiteit van het GBI moeten relaties met sociale wenselijkheid, intelligentie en autobiografisch geheugen worden onderzocht. De wijze waarop we dat gedaan hebben komt in het volgende hoofdstuk ter sprake.

Hoofdstuk 3 Methode

In dit hoofdstuk wordt uiteengezet hoe we de bepaling van de betrouwbaarheid en de discriminante validiteit van het Gehechtheidsbiografisch Interview in ons onderzoek hebben vormgegeven. Allereerst wordt beschreven hoe we aan een groep respondenten kwamen en worden enige achtergrondgegevens van deze respondenten vermeld. Vervolgens wordt globaal de procedure geschetst waarmee we de benodigde informatie verzamelden. Daarna wordt op elk van de daarbij gebruikte instrumenten in meer detail ingegaan. Een ruime plaats is ingeruimd voor de afname en de codering van het Gehechtheidsbiografisch Interview. Een aantal interviewfragmenten is opgenomen in een 'intermezzo', dat dient ter illustratie van de verschillende interviewclassificaties.

3.1 Respondenten

3.1.1 Werving en selectie

Teneinde een aselecte groep potentiële deelnemers aan ons onderzoek met een verzoek om deelname te kunnen bereiken, betrokken we de gemeentebesturen van Leiden en enige omliggende plaatsen bij de werving. Zo kregen we de beschikking over de namen en adressen van die gezinnen, waarin in een door ons aangegeven periode het eerste kind was geboren. Deze gezinnen ontvingen rechtstreeks van ons of via de gemeente een brief met informatie over het onderzoek, over wat deelname aan het onderzoek ongeveer zou inhouden en over de financiële vergoeding die aan deelname verbonden was. Uitgelegd werd dat we wilden nagaan of de manier waarop moeders zelf zijn grootgebracht van invloed is op de band tussen baby's en hun moeders, en dat deelname zou bestaan uit vier bezoeken aan de universiteit (twee keer alleen en twee keer met hun kind) in een periode van ongeveer twee maanden. Ook werd aangegeven dat tijdens het eerste bezoek een interview zou worden afgenomen over de opvoedingservaringen van vroeger en hoe men daar nu op terugkijkt. Er werd een beloning van *f* 75,-- in het vooruitzicht gesteld, alsmede vergoeding van reis- en oppaskosten. De volledige tekst van de brief aan de gezinnen is opgenomen in Bijlage 3.1. Hoewel we in deze brief aangaven dat het ons in beginsel ging om moeders die niet of niet meer dan 15 uur per week buitenshuis werkten, vroegen we om op het antwoordstrookje het aantal uren dat men buitenshuis werkzaam was aan te geven, om dit criterium indien nodig te kunnen verruimen. Tevens moest op het antwoordstrookje worden ingevuld de geboortedatum van moeder en kind (ter controle), of het bedoelde kind inderdaad het enige kind in het gezin was en of de moeder alleenstaand was of een echtgenoot of partner had.

Om de steekproef te vergroten werd bij het overzien van de antwoordstrookjes besloten om moeders die tussen de 16 en 24 uur per week buitenshuis werkten niet van deelname uit te sluiten. Criteria voor deelname aan onze studie waren - naast de leeftijd van het kind - toen als volgt:

- leeftijd van de moeder tussen 19 en 33 jaar;
- herkomst van de moeder Nederlands;
- geen alleenstaand ouderschap;
- maximaal 24 uur per week buitenshuis werkzaam.

Van de 161 antwoordstrookjes van moeders die aan bovenstaande criteria voldeden, gaven 88 bereidheid tot deelname aan (55%). In de loop van de datverzameling vielen vier respondenten

af: twee moeders deelden mee door persoonlijke omstandigheden van verdere deelname af te zien en twee moeders begonnen voltijds te werken, waardoor zij geen gelegenheid meer vonden om te participeren. Eén interviewafname ging verloren door een technisch probleem. De steekproef waarover gerapporteerd wordt bestaat dus uit 83 respondenten.

3.1.2 Kenmerken van de steekproef

Drieëntachtig moeders van een eerstgeboren kind maakten deel uit van onze steekproef. Zij waren gemiddeld 27.3 jaar oud (*SD* 2.6), met een minimum van 19 en een maximum van 33 jaar. Gemiddeld werkten zij 6.7 uur per week buitenshuis (*SD* 8.5); 45 moeders (54%) werkten niet buitenshuis, de rest maximaal 24 uur per week. Allen waren getrouwd of samenwonend met hun (mannelijke) partner. Het merendeel van deze partners werkte voltijds buitenshuis (73% werkte 38 of 40 uur per week). Het opleidingsniveau van de moeders werd bepaald aan de hand van CBS-richtlijnen (Bakker & Jonker, 1986) en was gemiddeld 3.75 (*SD* .90) op een schaal van 1 (regulier lager onderwijs niet voltooid) tot 6 (universitair onderwijs). Een score van 4 komt overeen met HAVO-4 of HAVO-5. Geen van onze respondenten had een score van 1, dat wil zeggen dat alle moeders tenminste de lagere school voltooid hadden. Drieënveertig respondenten waren moeder van een zoon, 40 respondenten hadden een dochter.

3.2 Procedure

Alle contacten met de respondenten vonden plaats in het universiteitsgebouw. Na ontvangst van het antwoordstrookje werd telefonisch contact opgenomen met de respondent om een afspraak te maken voor het eerste bezoek aan de universiteit. Bij dit bezoek waren - buiten de respondent - twee personen betrokken: een proefleider en een interviewer. Allereerst werd door de proefleider mondeling een aantal onderdelen van de Groninger Intelligentie Test (GIT, Luteijn & Van der Ploeg, 1982) afgenomen, vervolgens kwam de interviewer voor de afname van het Gehechtheidsbiografisch Interview, en na een korte pauze werd het bezoek afgerond met het invullen van enige vragenlijsten door de respondent, in aanwezigheid van de proefleider. In het tweede bezoek, dat ongeveer een week na het eerste plaatsvond, stond de interactie tussen moeder en kind centraal: in een spelkamer werd de Vreemde-Situatieprocedure (Ainsworth et al., 1978) afgenomen, er werd een vrij-spelsituatie gecreëerd en aan de moeder werd gevraagd een tweetal boekjes aan haar kind voor te lezen. Het derde bezoek vond ongeveer twee maanden na het eerste bezoek plaats (bij 86% van de respondenten in de periode van 7 tot 9 weken na het eerste bezoek). Ook nu kwam de respondent naar het universiteitsgebouw toe; de plaats waar het interview werd afgenomen werd door ons dus niet systematisch gevarieerd. Hoewel we ons realiseerden dat we daarmee een onderzoeksvraagstelling lieten liggen, kozen wij voor deze opzet om te garanderen dat de beide interviews ongestoord konden verlopen. Een andere persoon dan de proefleider en de interviewer van het eerste bezoek trad als proefleider en interviewer op. Het bezoek ving aan met de - voor de respondenten onverwachte - tweede afname van het Gehechtheidsbiografisch Interview, gevolgd door een kort interview waarin onder andere gevraagd werd of de respondent na het eerste interview veel over de vragen gedacht of gesproken had en hoe zij het ervaren had om een tweede keer geïnterviewd te worden. Na een korte pauze volgden nog twee mondelinge vragenlijsten en werd een deel van de Raven, een test voor non-verbale intelligentie (Raven, 1958), afgenomen. De respondent kreeg een vragenlijst mee naar huis waarin onder andere geheugenbeoordelingsvragen waren

opgenomen, met het verzoek de vragen thuis, zonder inmenging van anderen, in te vullen en de lijst weer mee te nemen bij het vierde bezoek. Het vierde bezoek vond ongeveer een week later plaats en had dezelfde opzet als het tweede bezoek. De gegevens van het tweede en vierde bezoek (de bezoeken waarbij moeder en kind samen kwamen en in de spelkamer geobserveerd werden) zullen hier verder buiten beschouwing gelaten worden. Aan het eind van het vierde bezoek legden we schriftelijk het verzoek aan de ouders voor om de verzamelde gegevens, voor zover mogelijk geanonimiseerd, ook te gebruiken voor onderwijsdoeleinden. Vrijwel alle respondenten (96%) gaven daarvoor toestemming.

3.3 Instrumenten

3.3.1 Gehechtheidsbiografisch Interview

Het Gehechtheidsbiografisch Interview (GBI) is de vertaling van het *Adult Attachment Interview*, dat door George, Kaplan en Main (1985) werd ontworpen om werkmodellen van gehechtheid bij volwassenen te meten. In Hoofdstuk 1 is het GBI al geïntroduceerd. Hieronder volgt een beschrijving waarbij wat verder wordt ingegaan op de afname en de werkwijze bij het coderen, die in een 'intermezzo' wordt geïllustreerd aan de hand van enkele voorbeelden.

Het eerste deel van het interview betreft vooral de vroege jeugd, tot ongeveer tien jaar. Een belangrijke plaats wordt ingenomen door de vraag aan de respondent om vijf kenmerken of typeringen te geven van de relatie die zij als jong kind met haar moeder had. Indien nodig werden de begrippen kenmerken en typeringen verder uitgelegd met 'beschrijvingen', 'woorden'. De interviewer schreef de typeringen die de respondent naar voren bracht voor zichzelf op om vervolgens op elk ervan terug te komen met de vraag: "U gebruikte het woord ..... (*genoemde typering*) als typering voor de relatie met uw moeder. Kunt u zich daarbij een bepaalde gebeurtenis, een bepaald voorval herinneren? Het gaat om een voorval uit de eerste tien jaar." Nadat op deze manier de kenmerken van de relatie met de moeder de revue waren gepasseerd, kwam op dezelfde wijze de relatie met de vader aan bod. Ook ten aanzien van hem werd de respondent eerst naar algemene typeringen gevraagd en vervolgens om een illustratie bij elk van die typeringen. Na deze vragen, die in tijd dikwijls ongeveer een kwart van het interview in beslag namen, volgden vragen over situaties waarin de respondent ziek of overstuur was, van hen gescheiden was, of zich door hen afgewezen voelde en vragen naar dreiging en mishandeling door de ouders. Vervolgens werden enkele meer reflexieve vragen gesteld: waarom de respondent dacht dat de ouders zich gedroegen zoals ze deden, wat de invloed van de vroegere ervaringen op de huidige persoonlijkheid als volwassene was, en of die ervaringen ook de aanpak van het eigen kind beïnvloedden. Op ongeveer tweederde van de vragen werd gevraagd naar verlieservaringen in de kindertijd en tijdens de volwassenheid. Als een respondent het overlijden van een familielid of andere vertrouwde persoon had meegemaakt, werd doorgevraagd over de emoties ten tijde van het overlijden en over eventuele veranderingen daarin in de loop van de tijd. Het interview werd vervolgd met enkele vragen over de recente en huidige relatie met de ouders, en hoe de respondent zich voelt als ze haar kind ergens achterlaat. Een vraag die niet in het oorspronkelijke interview is opgenomen, maar die wij aan onze Nederlandse bewerking toevoegden, gaat over verbroken partnerrelaties. Wij veronderstelden dat een verbroken relatie reacties teweeg kan brengen die vergelijkbaar zijn met reacties op verlieservaringen. De antwoorden op deze vraag werden echter niet bij de codering betrokken. Ter afsluiting van het interview werd gevraagd wat de respondent dacht vooral geleerd te hebben

van haar ervaringen als kind en welke drie wensen ze voor haar eigen kind over 20 jaar had. In Bijlage 3.2 is de volledige tekst van de interviewvragen opgenomen.[1]

Afname

De interviews vonden plaats in een rustige gesprekskamer op de universiteit. Twee gemakkelijke, lage stoelen stonden in een hoek van 90° opgesteld, daartussen stond een lage tafel met de opname-apparatuur en een doosje tissues. We gebruikten een kleine (Sony TCM-1000A) cassetterecorder, die door een automatisch terugspeelmechanisme een ononderbroken opnametijd van 90 minuten garandeerde. Bovendien gaf dit apparaat een signaal als de cassette bijna vol was, zodat het risico dat een deel van het interview verloren zou gaan geminimaliseerd werd. Daarbij gebruikten we twee microfoontjes die op het apparaat werden aangesloten en op de kleding van de interviewer en de geïnterviewde werden geklemd (Sony ECM-144). Op deze manier konden ook haperingen, korte opmerkingen en zacht uitgesproken zinsdelen voldoende verstaanbaar worden vastgelegd.

De interviews werden afgenomen door vijf interviewers, die tevoren een training van ongeveer vijf weken hadden ondergaan. Als eerste onderdeel van de training werden de interviewers zelf aan het interview onderworpen. Dit wordt door George et al. (1985) geadviseerd en het was ook onze ervaring dat het voor de aanstaande interviewer een goed middel is om zich te kunnen voorstellen hoe een respondent het kan ervaren om de interviewvragen voorgelegd te krijgen. Vervolgens werd de tekst van de interviewvragen door de interviewers uit het hoofd geleerd om het 'voorlezen' van de vragen te voorkomen. Niettemin werd bij de interviewafnames de tekst altijd bij de hand gehouden. Elk van de interviewers nam als training tenminste vijf interviews af die op cassetteband werden opgenomen, en tenminste één interview dat met behulp van een videocamera werd geregistreerd. Door de trainer (M.H. van IJzendoorn) werd gedetailleerd commentaar op deze oefeninterviews gegeven, en moeilijke situaties werden met rollenspel geoefend. De video-opnames maakten het mogelijk om ook aandacht te schenken aan de non-verbale aspecten van de interactie. Tijdens de dataverzameling werd elk vierde interview van iedere interviewer door de trainer beluisterd om te voorkomen dat van de richtlijnen werd afgedwaald. De interviewers werden op de hoogte gebracht van de globale opzet van het Gehechtheidsbiografisch Interview, echter zonder details over de classificatieprocedure. George et al. (1985) benadrukken het belang van een onbevangen interviewer, die zich niet tijdens het interview een hypothese over de classificatie vormt.[2] Om de sfeer tijdens de interviews enigszins vergelijkbaar te houden, werd afgesproken de respondenten geen van alle te tutoyeren. Indien nodig werd dat toegelicht met de opmerking dat het voor het onderzoek belangrijk was dat alle interviews op ongeveer dezelfde manier werden afgenomen. Eveneens werd afgesproken dat een vraag die door de respondent niet direkt goed werd verstaan of begrepen, nogmaals letterlijk gesteld werd. In de praktijk bleek dit vrijwel steeds voldoende om het interview zonder problemen te laten verlopen. De interviewers werden zo ingezet, dat alle interviewercombinaties (de interviewer van de eerste afname en de interviewer van de tweede

---

1 De Nederlandse vertaling en bewerking van het Adult Attachment Interview, inclusief aanwijzingen voor gebruik en transcriptie van het interview, is te verkrijgen via het Centrum voor Gezinsstudies, Vakgroep Algemene Pedagogiek, Postbus 9555, 2300 RB Leiden.

2 Eén van de interviewers volgde echter in de laatste fase van de dataverzameling de codeertraining in een workshop van Main en Hesse. Daarna is door deze interviewer nog één interview afgenomen.

afname) even vaak voorkwamen. Daarbij werd de volgorde systematisch gevarieerd.

De tweede afname van het GBI, die twee maanden na de eerste afname plaatsvond en voor de respondenten als een verrassing kwam, werd geïntroduceerd als een test van het interview. Daarbij werd uitgelegd dat men het interview kan zien als instrument om iets te meten (in casu herinneringen van vroeger thuis), en dat je een nieuw instrument meer dan één keer moet gebruiken om te weten of het wel een goed instrument is. Hierbij werd de vergelijking met een nieuw soort weegschaal gemaakt, die men ook meer dan één keer zou gebruiken om te weten te komen of het een goed instrument was. Benadrukt werd dat niet de respondent maar het interview getest werd, en dat het dus niet nodig was om te proberen zich de antwoorden van de eerste keer te herinneren. We vroegen de respondent om maar net te doen of het de eerste keer was dat het interview werd afgenomen, en maakten duidelijk dat de nieuwe interviewer ook niets van de vorige afname wist. Deze uitleg werd door de respondenten zonder problemen geaccepteerd; de indruk van de interviewers was dat de meeste moeders het leuk vonden om aan de test van een nieuw instrument mee te doen en dat zij inderdaad niet probeerden de antwoorden van de eerste keer zo nauwkeurig mogelijk te herhalen. Geen van de moeders maakte bezwaar tegen de herhaalde afname van het GBI. De interviews duurden gemiddeld ongeveer 50 minuten.

Codering

Bij het classificeren van het interview werd niet van de bandopname uitgegaan, maar van de uitgetypte test. Dit transcriberen gebeurde door zes typisten aan de hand van door Main opgestelde richtlijnen voor de transcriptie (Main, pers. comm., juni 1988). Als de typist(e) een bepaalde passage in het interview niet goed kon verstaan, werd dit gedeelte van de band door de interviewer die het interview had afgenomen beluisterd. Op deze manier kon vrijwel al het materiaal nauwkeurig worden getranscribeerd. Bij één derde deel van de interviews werd de transcriptie aan de hand van de bandopname gecontroleerd. Het transcript kwam geanonimiseerd in handen van de codeur.

In de classificatieprocedure kunnen globaal vier fasen worden onderscheiden (Main & Goldwyn, 1988, 1991).

In de eerste fase verwerft de codeur een algemene indruk van de jeugd van de respondent en maakt hij aantekening van gebeurtenissen of beschrijvingen die in gehechtheidstheoretisch opzicht opvallend zijn.

In de tweede fase ligt de nadruk op de ervaringen die de geïnterviewde naar de mening van de codeur met beide ouders heeft opgedaan. Deze ervaringen worden op een vijftal schalen met negen schaalpunten (met omschrijvingen van de oneven schaalpunten) gescoord: een score wordt gegeven voor de mate waarin elk van de ouders naar de mening van de codeur 1) liefdevol, 2) afwijzend, 3) rolomkerend, 4) verwaarlozend en 5) prestatiegericht was. Op de schaal 'liefdevol', bijvoorbeeld, wordt een score van 9 toegekend aan een ouder op wie de respondent in de kindertijd kon rekenen, die het kind warmte bood en die klaarstond bij pijn en verdriet; en er wordt een score van 1 toegekend aan een ouder die de respondent in de kindertijd geen enkele emotionele steun, warmte of liefde bood. Een score van 1 op deze schaal kan voorkomen in combinatie met hoge scores op één van de andere schalen: zo'n ouder die in liefde veel tekortschoot kan zeer prestatiegericht zijn geweest, of het kind in hoge mate hebben afgewezen, of het tot partner of beschermer hebben gemaakt (rolomkering), of er kan sprake zijn van een combinatie van matig hoge scores op verschillende van de negatief getinte schalen.

In de derde fase worden schalen gescoord voor de (mentale) representatie van de (vroegere

en huidige) relatie met de ouders en gehechtheidsrelaties in het algemeen (Eng. *state of mind with respect to attachment*). Dit zijn negen schalen met elk negen schaalpunten, waarmee de codeur uitdrukt in hoeverre in de antwoorden elementen zijn terug te vinden van: 1) idealisering, 2) nog voortdurende woede op (één van) de ouders, 3) passiviteit, 4) metacognitie, 5) laatdunkende geringschatting van (één van) de ouders of van gehechtheid in het algemeen, 6) angst voor verlies van het eigen kind, 7) beroep op een slecht geheugen, 8) coherentie in de antwoorden zoals gegeven en 9) coherentie in het denken over gehechtheid. Ook de schalen voor onverwerkt verlies en onverwerkte traumatische ervaringen worden in deze fase gescoord.

De score voor *idealisering* is gebaseerd op de eventuele discrepantie tussen de algemene beschrijvingen op een geabstraheerd niveau die een respondent van haar jeugd en ouders geeft en concrete gebeurtenissen die de respondent vermeldt. Die discrepanties kunnen naar voren komen als voor zeer positieve typeringen geen onderbouwende evidentie kan worden gegeven, of als een ouder die - naar uit beschreven voorvallen blijkt - in zorg en aandacht nogal tekort schoot toch in algemene omschrijvingen als goed of normaal wordt getypeerd. De codeur heeft echter geen kennis van de werkelijke situatie in de jeugd van de respondent, en de codering wordt daarom gegeven op grond van discrepanties die in de tekst zelf worden gevonden. De inferentie dat de respondent negatieve ervaringen 'verdringt' is dus niet nodig om vast te kunnen stellen dat van idealisatie sprake is. Essentieel is dat de respondent zich zelf niet bewust lijkt van deze tegenstellingen in het transcript. Dat betekent dat een respondent die opmerkt dat het antwoord op een bepaalde vraag in strijd lijkt of is met een eerdere uitspraak, of een respondent die zowel positieve als negatieve kanten naar voren brengt in de typering van (één van) de ouders, op grond daarvan geen hoge score voor idealisering krijgt. Een hoge score wordt gegeven als de respondent bijvoorbeeld frequente ervaringen van afwijzing niet verwerkt in de algemene typeringen die ze van haar ouders geeft of deze ervaringen waardeert als "goed, want voor mijn bestwil".

Een score voor *woede* wordt toegekend als uit het interview duidelijk wordt dat er sprake is van een actuele boosheid op (één van) de ouders, een emotie die de respondent ook ten tijde van het interview nog sterk bezighoudt. Het gaat bij deze schaal dus niet om boosheid die in het verleden door de respondent gevoeld is en als zodanig wordt gerapporteerd, maar om een nog voortdurende boosheid waardoor de respondent in beslag genomen wordt. Dit komt tot uitdrukking in extreem lange zinnen waarin gebeurtenissen uit het verleden en het heden met elkaar verbonden worden, beschuldigingen en verwijten waarin de oorzaak voor problemen geheel aan de kant van de ouder wordt gelegd, het aanhalen van uitspraken van of tegen ouders zonder dat dit wordt ingeleid of toegelicht, of het breed uitmeten van een recent en ogenschijnlijk klein conflict.

Passiviteit wordt weerspiegeld in een transcript met onafgemaakte zinnen, betekenisloze tussenvoegsels, kinderlijke uitdrukkingen en niet bestaande woorden, of ongemerkt wegdrijven van de vraag naar irrelevante onderwerpen. Deze tekstkenmerken worden als indicatief beschouwd voor een respondent die niet in staat is de aandacht op een vraag te richten of daarover een mening te formuleren. Een lage score voor passiviteit wordt gegeven als deze kenmerken slechts naar voren komen als het gaat om een bepaald onderwerp of een specifieke vraag; een hogere score wordt toegekend wanneer het een terugkomende karakteristiek van het hele interview betreft; de tekst kan dan zelfs moeilijk te volgen worden.

Een hoge score voor *metacognitie* komt betrekkelijk weinig voor. Zo'n score wordt gegeven als een respondent er blijk van geeft tijdens het interview op haar eigen gedachten en uitspraken te reflecteren. Die reflexie op de eigen gedachtenprocessen kan bijvoorbeeld blijken uit

commentaar op kort tevoren uitgesproken antwoorden, zoals een respondent die als typering voor haar moeder 'geduldig' noemt, maar na een korte pauze opmerkt: "...Nu zeg ik dat zo wel, maar eigenlijk vraag ik me af of ik dat wel vond toen ik klein was." Ook als een respondent zich tijdens het interview realiseert dat wat ze zegt in tegenspraak is of lijkt met een eerder gegeven antwoord, komt dat tot uitdrukking in de score voor metacognitie.

Laatdunkende geringschatting kan één van de ouders betreffen of het belang van (gehechtheids-)relaties in het algemeen. De respondent laat merken dat (één van) de ouders definitief voor haar heeft afgedaan en haar ook niet meer bezighoudt, dat deze personen of relaties voor haar niet de moeite waard zijn, en/of dat dood en verlies zaken zijn waarover men zich doorgaans teveel aanstelt. Het onderscheid met de schaal voor woede ligt in de voortdurende geïnvolveerdheid met negatieve aspecten van ouders en relaties die in de score voor woede wordt uitgedrukt, terwijl de score voor laatdunkende geringschatting weergeeft in welke mate het onderwerp zo koel en afstandelijk wordt besproken dat duidelijk wordt dat de respondent zich er niet meer mee bezig wenst te houden. Theoretisch is dan ook geen positieve correlatie tussen de scores op deze schalen te verwachten (zulks in tegenstelling tot wat Fonagy et al. [1991] rapporteren).

In tegenstelling tot de boven beschreven schalen, waarbij het hele interview in aanmerking wordt genomen bij het bepalen van de schaalscore, is de score op de schaal voor *angst voor verlies van eigen kind* gebaseerd op het antwoord op een tweetal vragen: de vraag hoe de respondent zich voelt als ze haar kind ergens achterlaat en de vraag of ze zich wel eens zorgen maakt over haar kind. Wanneer uit het antwoord op deze vragen blijkt dat er angst voor het verlies van het eigen kind leeft zonder bewuste link naar eerdere verlieservaringen of andere oorzaak voor de angst en dat deze angst ook het gedrag van de respondent beïnvloedt (bijvoorbeeld wanneer zij 's nachts gaat kijken of haar kind nog wel ademhaalt), wordt een hoge score op deze schaal toegekend.

De schaal voor *beroep op slecht geheugen* wordt gescoord op basis van de frequentie waarmee de respondent zegt zich het gevraagde niet te kunnen herinneren, met de implicatie dat zij daarvoor ook geen verdere pogingen wil doen. Een geïnterviewde die regelmatig zegt dat haar geheugen tekortschiet maar toch met levendige beschrijvingen van haar jeugd komt stelt blijkbaar hoge eisen aan zichzelf en krijgt geen hoge score op deze schaal. Een hoge score wordt gegeven als het zich niet meer kunnen herinneren frequent als eerste (en enige) antwoord op vragen wordt gegeven of als de respondent uit de afwezigheid van herinneringen concludeert dat alles prima en probleemloos is geweest.

Aan coherentie is in Hoofdstuk 2 reeds aandacht besteed. De schaal voor *coherentie in de antwoorden* geeft aan in welke mate de respondent zich houdt aan de door Grice (1975) geformuleerde regels voor kwaliteit, kwantiteit, relevantie en stijl. Een hoge score voor coherentie wordt gegeven als de antwoorden geen onopgemerkte tegenspraken bevatten, als er voldoende evidentie wordt gegeven voor de beweringen die worden gedaan, als de antwoorden niet buitengewoon kort of lang zijn en relevant voor het onderwerp waarop de vraag betrekking heeft, en als de antwoorden op een begrijpelijke, ordelijke manier worden gegeven. Een overtreding tegen een van deze grondregels betekent echter niet automatisch een lage score voor coherentie. Essentieel is of aan het samenwerkingsbeginsel wordt voldaan. Een respondent kan bijvoorbeeld een niet afgemaakte zin herformuleren om zo duidelijk te maken wat bedoeld werd, of uitleggen waarom ze over een bepaald onderwerp maar heel weinig wil zeggen. In dergelijke gevallen is duidelijk dat de respondent zich de overtreding bewust is (al zal dit doorgaans niet als een 'overtreding' ervaren worden) en coöperatief blijft (zie ook Mura, 1983). Anders is het,

wanneer een geïnterviewde zich niet bewust is van tegenspraak tussen bijvoorbeeld positieve beschrijvingen van de ouders en negatieve concrete gebeurtenissen, of de grenzen van een vraag overschrijdt om ongebreideld het hart te luchten naar aanleiding van recente of vroegere ergernissen ten aanzien van de ouders. Deze overtredingen (van respectievelijk kwaliteit en relevantie - mogelijk ook van stijl) leiden tot een verlaging van de score voor coherentie.

Bij de schaal voor *coherentie in het denken over gehechtheid* gaat het om wat men zou kunnen aanduiden als de realiteitszin van de geïnterviewde. Omdat deze lager wordt ingeschat wanneer er in het interview feitelijke of logische contradicties kunnen worden aangewezen, wijkt doorgaans de score voor coherentie van het denken over gehechtheid niet veel af van de score voor coherentie in de antwoorden. De geïnterviewde kan echter blijk geven van overtuigingen die, hoewel (in termen van Grice) coherent geformuleerd, toch op irrationeel denken duiden. Als bijvoorbeeld de relatie met de ouders wordt gezien als bepaald door het sterrebeeld van de respondent en haar ouders, dan moet door de codeur een lage score voor coherentie in het denken over gehechtheid worden overwogen. Irrationele denkbeelden of overtuigingen leiden niet tot een lage score op deze schaal als ze niet in verband worden gebracht met gehechtheids-relevante ervaringen, of als de respondent aangeeft dat ze zich realiseert dat haar antwoorden haar persoonlijke (en wellicht ongebruikelijke) visie op de gebeurtenissen weerspiegelen. Terwijl coherent geformuleerde maar irrationele denkbeelden over gehechtheid leiden tot een score die lager is dan de score voor coherentie in de antwoorden, kan een verschil tussen de scores ook in de andere richting optreden. De score voor coherentie in het denken is hoger dan die voor coherentie in de antwoorden als de respondent zich weliswaar onzorgvuldig of niet zo coherent uitdrukt, maar naar de indruk van de codeur blijk geeft van een coherent denkpatroon over gehechtheid.

De schaal voor *onverwerkt verlies* wordt gecodeerd op basis van de antwoorden op de vragen over verlieservaringen in de kindertijd en tijdens de volwassenheid, en op grond van eventuele verwijzingen naar verlieservaringen elders in het interview. De mate waarin een overlijden (nog) niet verwerkt is wordt afgeleid uit incoherenties in het denken of praten over het overlijden of uit de rapportage van een buitengewoon sterke reactie op het overlijden. Incoherenties in het denken over de dood kunnen bijvoorbeeld tot uitdrukking komen in antwoorden waarin ongeloof in het definitieve karakter van het overlijden doorschemert, of antwoorden die weergeven dat de geïnterviewde zich - ten onrechte - schuldig voelt aan het overlijden. Gedesorganiseerd spreken over een verlieservaring wordt waargenomen als de antwoorden plotseling overmatig gedetail-leerd worden; of juist zeer verward, met onafgemaakte zinnen; of als in het spreken over een overlijden van enkele jaren geleden plotseling werkwoordsvormen in de tegenwoordige tijd worden gebruikt. Extreem gedesorganiseerd gedrag na een verlieservaring omvat bijvoorbeeld zelfmoordpogingen, of buitengewoon heftige reacties op het overlijden van iemand met wie de geïnterviewde niet in een nauwe relatie stond (bijvoorbeeld een vage kennis of een bekende acteur). Als de indruk gewekt wordt dat deze gedesoriënteerde gedragsreacties nog niet definitief tot het verleden behoren, of als de antwoorden getuigen van desorganisatie in het denken of spreken over het overlijden, dan wordt een matige of hoge score voor onverwerkt verlies gegeven. Evenals bij de schalen voor idealisering en woede is de score dus gebaseerd op bepaalde tekstkenmerken van het interview. Een respondent die met succes het overlijden van een dierbare persoon buiten haar aandacht houdt en op een afstandelijke manier over het overlijden spreekt, krijgt geen hoge score op de schaal voor onverwerkt verlies, hoewel deze respondent het overlijden waarschijnlijk niet verwerkt heeft. Evenmin wordt een hoge score

gegeven op basis van het feit dat een geïnterviewde zegt nog verdriet te hebben over het overlijden van iemand, of wanneer een geïnterviewde tijdens het interview haar verdriet laat merken. Een lage score geeft dus niet aan dat verlieservaringen verwerkt zijn, maar dat geen sprake is van onverwerkt verlies in de beschreven, gedesoriënteerde zin van het woord.

Analoog aan de schaal voor onverwerkt verlies wordt de schaal voor *onverwerkte traumatische ervaringen* gecodeerd. Mishandeling, bizarre strafmaatregelen en seksueel misbruik door (één van) de ouders zijn ervaringen die kunnen leiden tot matige of hoge scores op deze schaal. Ook hier wordt geen hoge score toegekend wanneer de respondent de ervaring met succes van zich heeft afgezet of de ervaringen zonder implicaties voor het heden acht. Evenmin wordt een hoge score toegekend aan een respondent die zich de ervaringen nog pijnlijk bewust is, maar daarover coherent en/of vergevend spreekt. Van onverwerkte traumatische ervaringen is sprake wanneer de respondent incoherent denkt of spreekt over de ervaringen, blijkend uit bijvoorbeeld het afwisselend ontkennen en onderkennen van een gebeurtenis, of ongefundeerde, nog voortdurende schuld- of angstgevoelens. De schalen voor onverwerkt verlies (Main et al., 1991) en onverwerkte traumatische ervaringen anders dan verlies (Main, 1990) worden weliswaar reeds gebruikt bij het coderen, maar zijn niettemin nog in ontwikkeling (Main, pers. comm., juni 1991). Opmerkelijk is dat in een vroegere versie van de schaal voor onverwerkt verlies de waarschuwing was opgenomen dat deze schaal moeilijk scoorbaar is wanneer een respondent in het jaar voorafgaand aan het interview een verlieservaring heeft opgedaan (Main & Goldwyn, 1988), terwijl deze opmerking in het recentere codeersysteem (Main & Goldwyn, 1991) ontbreekt. In ons onderzoek werd bij de scoring uitgegaan van het recente codeersysteem (Main & Goldwyn, 1991).

De laatste fase van het coderen behelst het toekennen van een classificatie aan het interview. Dat geschiedt op basis van het patroon van scores op de schalen, waarbij de scores op de schalen voor de representatie van de ervaringen, de wijze waarop over de ervaringen gerapporteerd wordt, van doorslaggevend belang zijn. Allereerst wordt het interview als gereserveerd, autonoom of gepreoccupeerd geclassificeerd, met een nadere specificatie die wordt uitgedrukt in de subclassificatie. De subclassificaties weerspiegelen verschillen tussen de interviews die wel tot dezelfde hoofdclassificatie behoren, maar zich onderling op één of meer kenmerken onderscheiden. In Tabel 3.1 is een overzicht opgenomen van de classificaties en de scores op de verschillende schalen die voor deze classificaties kenmerkend zijn. Het codeersysteem bevat naast aanwijzingen voor de scoring van elk van de schalen typeringen van de drie hoofdclassificaties en omschrijvingen van alle subclassificaties (Ds1, Ds2, Ds3, Ds4, F1, F2, F3, F4, F5, E1, E2, E3). De classificatie komt tot stand op grond van het 'passen' van deze omschrijvingen. Aan de typering van de hoofdclassificatie wordt uiteraard het meeste gewicht gehecht. De schalen zijn bedoeld om belangrijke kenmerken van het interview te expliciteren, maar zijn overigens instrumenteel en worden gebruikt ten behoeve van het classificeren. De training in het coderen is dan ook uiteindelijk op de classificaties gericht, en niet op de schaalscores. Ook de subclassificaties ontberen vooralsnog voldoende evidentie voor validiteit; over de antecedenten van de verschillende subclassificaties is bijvoorbeeld nog nauwelijks iets bekend. Wij zullen ons daarom - daarmee overigens ook aansluitend bij de studies die in Hoofdstuk 1 zijn aangehaald - in dit onderzoek toespitsen op de drie hoofdclassificaties (gereserveerd, autonoom en gepreoccupeerd) en op de classificatie als onverwerkt.

Tabel 3.1 Interviewkenmerken van de Subclassificaties (schaalscores)[1]

	Gereserveerd (Ds)				Autonoom (F)					Verstrikt (E)		
	Ds1	Ds2	Ds3	Ds4	F1	F2	F3	F4	F5	E1	E2	E3
Ervaringen												
Liefde	-	-	-	.	-	.	.	.	.	-	-	-
Afwijzing	+	.	+	.	(+)	.	.	.	.	.	.	.
Rolomkering	.	.	.	.	.	.	.	(+)	(+)	+	+	.
Verwaarlozing	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Prestatiedruk	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Trauma	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	+
Cognitieve representatie												
Idealisering	+	-	+	.	-	(+)	-	(+)	-	(+)	-	.
Woede	-	-	-	.	-	-	-	-	(+)	-	+	.
Passiviteit	-	-	-	.	-	-	-	(+)	-	+	-	.
Metacognitie	-	-	-	.	.	.	(+)	.	.	-	-	-
Geringschatting	-	+	-	.	-	(+)	-	-	-	-	-	-
Angst voor verlies K	-	-	(+)	+	.	(+)	-	.	.	-	-	-
Beroep op slecht geheugen	+	-	(+)	.	(+)	(+)	-	-	-	-	-	+/-
Coherentie antwoorden	-	-	(+)	.	+	+	+	+	+	-	-	-
Coherentie van het denken	-	-	-	.	+	+	+	+	+	-	-	-

. = variabel
- = afwezig (lage score)
(+) = enigszins aanwezig (matige score), maar niet noodzakelijk
+ = aanwezig (hoge score)

[1] Naar Main & Goldwyn (1988)

Respondenten die worden geclassificeerd als *gereserveerd*[1] schrijven weinig invloed toe aan gehechtheidsrelaties en -ervaringen. Zij benadrukken hun eigen kracht en onafhankelijkheid en het belang van onafhankelijkheid in het algemeen. Hoewel hun ervaringen dikwijls door aspecten van liefdeloosheid en afwijzing worden gekenmerkt, noemen gereserveerde respondenten hun ouders vaak normaal, warm of lief. Concrete gebeurtenissen ter ondersteuning van deze typeringen kunnen echter vaak niet meer worden herinnerd, of er worden materiële voorzieningen genoemd als evidentie voor de liefde van de ouders. Interviews met een score van 6 of hoger op de schaal voor laatdunkende geringschatting van (één van) de ouders of van gehechtheid in het algemeen worden geclassificeerd als Ds2; interviews met een score van 6 of hoger op de schaal voor angst voor verlies van het eigen kind worden geclassificeerd als Ds4.[2] De interviews die als Ds2 of Ds4 worden geclassificeerd vormen echter een minderheid van de gereserveerde interviews. Voor *autonome* respondenten is de coherentie waarmee zij over hun gehechtheidservaringen spreken het meest kenmerkend, of deze nu positief of negatief van aard waren. Ondanks onderlinge verschillen - een respondent uit de F2-subcategorie idealiseert enigszins, een respondent uit de F5-subcategorie geeft openlijk toe dat ze soms best nog wat boosheid voelt tegenover haar ouders - delen deze respondenten een reflexieve houding over hun verleden en de onderkenning van het belang van gehechtheidservaringen en -relaties in heden en verleden. *Gepreoccupeerde* respondenten zijn nog zeer geïnvolveerd in de relatie met hun ouders. Dat kan verschillende vormen aannemen, die in de subclassificaties worden uitgedrukt. De E1-categorie wordt gekenmerkt door passiviteit in het denken over gehechtheid. Geïnterviewden uit deze categorie kunnen hun aandacht moeilijk bij de vraag houden (of dwalen zelfs van de hele interviewcontext af) en zijn nauwelijks of niet in staat een eigen mening over hun verleden te geven. Zij geven de indruk nog te proberen aan de wensen van hun ouders te voldoen. Respondenten uit de E2-categorie zijn nog geïnvolveerd in de relatie met hun ouders op een boze manier. Zij worden in beslag genomen door hun nog voortdurende woede over oude en/of recente conflicten. De E3-subclassificatie komt weinig voor, en wordt gegeven aan respondenten die beangstigende ervaringen hebben opgedaan en deze ervaringen niet van zich af hebben kunnen zetten of hebben kunnen verwerken. Zij laten blijken ofwel nog op een angstige manier erdoor beheerst te worden, ofwel door de gebeurtenissen zich grote delen van hun kindertijd niet meer te kunnen herinneren.

Als een interview niet precies binnen de omschrijving van een subclassificatie past, wordt een tweede of alternatieve classificatie gegeven. Dat kan een andere subcategorie van dezelfde hoofdclassificatie zijn, of - maar dat is uitzonderlijker - een subcategorie van een andere hoofdclassificatie.

Tenslotte wordt besloten of een interview als onverwerkt met betrekking tot verlies of andere traumatische ervaringen moet worden beschouwd. Een score van 6 of hoger op de schaal voor onverwerkt verlies of onverwerkte traumatische ervaringen resulteert in de classificatie van

---

[1] Hoewel strikt genomen slechts het interview wordt geclassificeerd, spreekt men vaak van gereserveerde of autonome respondenten. Dat gebeurt ook in deze dissertatie. Ofschoon dat niet nauwkeurig is - en wellicht zelfs niet juist - wordt met deze gelijkstelling van interview en geïnterviewde een omhaal van woorden voorkomen.

[2] Empirisch onderzoek maakte een samenhang duidelijk tussen hoge scores op deze schaal en angstigvermijdende gehechtheid van het kind. Over de achtergrond van de Ds4-classificaties en het proces dat voor deze samenhang verantwoordelijk is is echter nog weinig bekend (Main & Goldwyn, 1991).

het interview als onverwerkt (U); bij een score van 4 of lager wordt het interview als niet onverwerkt geclassificeerd. Een score van 5 maakt een beslissing in elk van beide richtingen mogelijk. Als een interview als onverwerkt wordt geclassificeerd, overstemt deze classificatie de classificatie van het interview als gereserveerd, autonoom of gepreoccupeerd. Een gereserveerd interview dat bovendien als onverwerkt wordt aangemerkt, wordt dus in de eerste plaats als onverwerkt beschouwd. Zo'n classificatie wordt weergegeven als U/Ds. Dit impliceert overigens dat een interview dat als onverwerkt wordt geclassificeerd, altijd ook een classificatie als gereserveerd, autonoom of gepreoccupeerd krijgt toegekend. Deze handelswijze is analoog aan de wijze van coderen van gedesorganiseerd gedrag bij kinderen in de Vreemde-Situatieprocedure (Main & Solomon, 1990) en houdt de mogelijkheid open voor analyses op het niveau van drie èn vier hoofdclassificaties. Bij de beschrijving van studies met het GBI (Hoofdstuk 1) bleek dat gerapporteerd werd op het niveau van de drie hoofdclassificaties (Ds, F, E), vier classificaties (Ds, F, E, U) of op beide niveaus (Ainsworth & Eichberg, 1991; Radojevic, 1992). Uiteraard resulteert de keuze voor de laatste mogelijkheid in de meest informatieve rapportage.

Twee codeurs verrichtten het classificeerwerk. Elk classificeerde slechts één van de interviews met een respondent, zonder op de hoogte te zijn van de classificatie die door de andere codeur aan het andere interview toegekend. Beide codeurs waren getraind in daartoe georganiseerde Adult Attachment workshops.[1] De intercodeurbetrouwbaarheid werd bepaald op 16 interviews die afkomstig waren uit andere studies (Bus en Van IJzendoorn, 1992; Van IJzendoorn et al., 1991a, 1991b). Het percentage overeenstemming bedroeg 75% (kappa = .66) als de interviews werden gecodeerd in vier classificaties (gereserveerd, autonoom, gepreoccupeerd en onverwerkt) en 81% (kappa = .72) als de onverwerkte categorie niet als aparte classificatie in aanmerking werd genomen. Om informatie te krijgen over de betrouwbaarheid van elk van de categorieën afzonderlijk, werd ook de overeenstemming bepaald voor de verschillende classificaties apart. De overeenstemming voor gereserveerd *versus* niet-gereserveerd bedroeg 88% (kappa = .60), voor autonoom *versus* niet-autonoom 88% (kappa = .77), voor gepreoccupeerd *versus* niet-gepreoccupeerd 88% (kappa = .61) en voor onverwerkt *versus* niet-onverwerkt eveneens 88% (kappa = .68). Dat de percentages overeenstemming voor alle classificaties aan elkaar gelijk zijn, is niet vanzelfsprekend. De kappa's weerspiegelen het feit dat de interviews niet evenredig over alle classificaties verdeeld waren. Dat de percentages overeenstemming identiek waren en de kappa's niet ver uiteenlagen duidt erop dat de intercodeurbetrouwbaarheid voor de verschillende classificaties ongeveer gelijk was.

Na afloop van het classificeren van de interviews uit deze studie werd opnieuw een betrouwbaarheidsbepaling gedaan. Zo kon beoordeeld worden of de codeurs in de loop der tijd niet minder betrouwbaar werden. Bij deze betrouwbaarheidsbepaling bedroeg het percentage overeenstemming 88% (kappa = .75) op het niveau van de drie hoofdclassificaties en 90%

---

[1] Eén van de codeurs (M.H. van IJzendoorn) werd getraind in de cursus die in 1988 in Charlottesville werd gegeven door Main, Hesse en Ainsworth, de ander (M.J. Bakermans-Kranenburg) in de cursus die in 1990 in Charlottesville werd gegeven door Main en Hesse. Aan een vervolgcursus onder leiding van Main en Hesse in 1991 in Leiden namen beide codeurs deel. Rond die tijd was een deel van de interviews uit deze studie reeds gecodeerd. Met de in de vervolgcursus nieuw opgedane of verdiepte kennis werden deze interviews en de interviews waarop de betrouwbaarheid bepaald werd op relevante onderdelen nog eens doorgenomen. Dat bracht bij geen van beide codeurs verschuivingen in de classificaties van de interviews uit de betrouwbaarheidsset teweeg.

(kappa = .81) als de onverwerkte categorie als afzonderlijke classificatie werd beschouwd.

INTERMEZZO

Ter illustratie van de verschillende classificaties volgt hier een aantal fragmenten uit interviews waarin de kenmerken van de betreffende classificatie relatief gemakkelijk herkenbaar zijn. De keuze voor tamelijk doorzichtige voorbeelden ter illustratie komt de duidelijkheid ten goede maar brengt ook het gevaar van ogenschijnlijke evidentie met zich mee. Doorgaans zijn de bedoelde kenmerken wat minder expliciet aanwezig dan in onderstaande fragmenten. In de beschrijvingen en interviewteksten zijn enkele kleine veranderingen aangebracht ten dienste van de anonimisering en de leesbaarheid. Niettemin werd het karakter van gesproken tekst, kenmerkend voor een interviewtranscript, behouden. Na de fragmenten volgt steeds een beknopt commentaar.

Autonoom

De eerste fragmenten zijn afkomstig uit een interview dat als autonoom werd geclassificeerd. We zullen de geïnterviewde daarom gemakshalve mevrouw F noemen. Mevrouw F komt uit een gezin met zes kinderen; samen met haar tweelingzus sloot ze de kinderrij. Haar vader verdiende de kost, haar moeder was thuis. Na de inleidende eerste vraag gaat het interview als volgt verder (de tekst van de interviewer is cursief weergegeven).

> *Dan zou ik graag willen dat u probeert een beschrijving te geven van de relatie die u met uw ouders had toen u nog klein was. Ik zou u willen vragen om zo vroeg mogelijke herinneringen op te halen, we denken vooral aan de periode voordat u tien was.*
>
> Ja, . de relatie was wel ja, goed en gezellig, maar wel, ehm, hoe moet je dat zeggen, een beetje afstandelijk toch, ehm *(mm mm)*, het was eh, je keek heel erg op tegen je vader en moeder. Dat had ik zeker voordat ik tien was, ehm, je zag ze meer van eh, ja ook wel als als, met gezelligheid maar, ook van van o jee, als ik het niet goed doe dan moet ik het vertellen, *(mm mm)* en dan eh, kijk je zag ze toch wel als streng. Hoofdzakelijk mijn moeder, maar ja dat was ook makkelijk want mijn vader was eh, die man moest zoveel werken dus die zag je ook niet zo als zo streng want je zag hem weinig. *(mm mm)* Dus eigenlijk was je moeder vaak van eh, als er iets moest gebeuren of als je iets verkeerd gedaan had, dan hoorde je dat ook altijd van je moeder *(mm mm)*, dus vandaar dat je daarom ook strenger tegen, dat je dacht dat zij strenger was *(mm)*, en, ja het was eh, de relatie was ja toch toch gezellig. *(mm)* Ondanks dat het weleens een beetje streng was, dat ik nu denk van nou, zo zou ik het toch niet willen die afstand, was het wel eh, ze was er altijd als je thuis kwam, d'r was altijd wat te drinken en eh, ze ging d'r ook altijd even bij zitten en, dat herinner ik me wel. Ja, het was gezellig maar afstandelijk *(mm mm)* .. *(mm)*.
>
> *Nu zou ik u willen vragen om vijf kenmerken of typeringen te kiezen voor de relatie die u als klein kind met uw moeder had. En ik denk dan weer aan de eerste tien jaar. Ik kan me voorstellen dat dat moeite kost hoor, neem er rustig de tijd voor.*
>
> .... eh, d'r zat ook angst, angst was daarbij *(mm mm)*, . liefde, *(mm mm)* .... geborgenheid, *(mm mm)* dat was toch ook, ... (10 sec) effe denken hoor, ... (11 sec), nou ik weet niet hoe je dat als kenmerk moet noemen maar, mijn moeder was altijd weinig iemand om ergens over te praten *(mm mm)* wel, gezellig, *(mm mm)* ja ik weet niet of je dat als kind van tien weleens nodig hebt maar ik denk het, dat ik dat toch weleens miste een een eh, als er bijvoorbeeld op school iets gebeurd was dan was het van nou dat is, dat gaat wel weer over *(mm)*, maar verder niet *(mm mm)*, ik weet niet hoe je dat als een bepaald kenmerk moet eh,
>
> *Een omschrijving mag ook.*
>
> Ja, ja ... ja wat typisch bij mijn moeder hoorde was het pronken met het gezin *(mm mm)* *(mm)*, het liefst allemaal met je zondagse jurkje en je schoentjes gepoetst *(mm mm)* en dan

eh, ja dat hoorde erbij.

In het vervolg van het interview wordt gevraagd naar een concreet voorval bij elk van de genoemde typeringen voor de relatie van de geïnterviewde met haar moeder. Hieronder volgt het fragment waarin dat gebeurt voor de laatstgenoemde typering.

Als laatste noemde u dat uw moeder graag pronkte met het gezin, (ja), *heeft u daar een bepaald voorval of een bepaalde gebeurtenis bij in herinnering?*

Dat eh, me zus en ik dus altijd dezelfde kleding hadden, op een bepaalde, omdat je tweeling was, dus dat hoorde erbij, dat. En het gekke is, op een gegeven moment wil je het ook zelf ook, *(mm mm)* dan zit dat er zo ingestampt dan dan wil je ook precies hetzelfde als je zus. Maar dat vond ik altijd het ergste, van ja dat zijn de jongste twee. En dan moesten we altijd naast mekaar gaan staan, niet van m'n moeder maar dat vroegen dan de mensen *(mm mm)* laat ze eens even staan. Dan moest je dus gaan staan en dan was het o ja, jij hebt een vlekje hier en jij hebt een pukkeltje daar, en voor de rest was, waren we dus precies hetzelfde *(mm, mm)* want we hadden ook dezelfde kleren aan. En, altijd dat vergelijkingen maken, en m'n moeder die vond dat prachtig, dus dat de mensen keken en dan eh, ja dat hoorde d'r toch bij, nou en ik, dat heb ik altijd ervaren als vreselijk. En zeker toen ik wat ouder werd. (...) Mijn moeder vond het prachtig *(o ja)*, want die kan er nog naar terugkijken, van ja, het was toch altijd zo leuk toen we met jullie in de wagen liepen moesten ze al kijken, nou dat is dus doorgegaan totdat we een jaar of tien waren. Dat eh, dat vond ik verschrikkelijk *(mm)*, ja en daar daar pronkte m'n moeder dus echt op *(ja)*. Ja, nou kan ik het begrijpen hoor, want als nu de mensen willen kijken naar die kleine van mij vind ik het ook leuk, maar ik zal dus niet hem daarheen laten kijken en daarheen, *(mm)* maar dat hoeft ook niet want, dat hoorde dus typisch bij een tweeling *(ja)*. Maar dat pronken wat ze had, dat kan ik me ergens wel weer indenken nu *(mm mm)*, want het is leuk als iemand even in die wagen wil kijken *(mm mm)*, als ie dan toevallig nog lacht ook, nou dan voel je je helemaal de koning te rijk dus, en ik kan me dan voorstellen als je dan een tweeling hebt, dat is toch wel iets aparts, en als dan alle mensen kijken, dat je daar graag mee pronkt, ja, *(mm)*, maar het was, als kind zijnde vond ik het erg *(mm)*.

Commentaar: Kenmerkend voor dit autonome interview is de manier waarop de geïnterviewde zowel positieve ("gezellig") als negatieve ("streng", "afstandelijk") karakteristieken van de relatie met haar moeder naar voren haalt. Duidelijk wordt dat ze zelf reflecteert over deze ervaringen (waarom ze haar moeder als strenger dan haar vader zag), ook in relatie met haar huidige positie als opvoeder (de afstandelijkheid die ze zo toch niet zou willen). Wanneer haar gevraagd wordt de typering 'pronken' toe te lichten, schetst ze een levendig beeld van zichzelf als deel van de tweeling waarmee haar moeder zich graag liet bewonderen. De autonome visie van de respondent op dit gebeuren toont zich in haar consequent beschreven gevoelens die ze daarover als kind had ("vreselijk", "verschrikkelijk") in combinatie met het begrip dat zij, vanuit haar eigen ervaringen als trotse moeder, nu voor de toenmalige houding van haar moeder opbrengt. Daarbij vlakt ze haar gevoel van eertijds niet uit, maar onderscheidt heden en verleden helder van elkaar. In de fragmenten zijn geen contradicties of irrelevante uitweidingen aanwijsbaar. Wel kan men opmerken dat de stijl tekortkomingen heeft: de zinnen zijn grammaticaal niet altijd correct. Dat maakt het interview echter nog niet moeilijk te volgen, van een ernstige overtreding van het samenwerkingsbeginsel is geen sprake. Op grond van deze fragmenten kan een behoorlijke score voor coherentie worden toegekend.

Gereserveerd

De volgende fragmenten zijn afkomstig uit een interview dat als gereserveerd werd geclassificeerd; we zullen de geïnterviewde daarom mevrouw Ds noemen. Het gezin waarin mevrouw Ds

opgroeide, telde zes kinderen, mevrouw Ds was nummer vier. Haar ouders hadden een winkel aan huis. Het onderstaande fragment begint met dezelfde vraag die bij mevrouw F aangehaald werd.

> *Nu zou ik graag willen dat u probeert een beschrijving te geven van de relatie die u als klein kind met uw ouders had. En het is de bedoeling dat u van zo vroeg mogelijk herinneringen ophaalt. En dan denken we vooral aan de eerste tien jaar.*
> ... Eerste tien jaar.. ja.. Hele fijne jeugd, dat is, dat is zonder meer waar. Met denk ik een heleboel meer luxe als eh als menig ander heeft eh gehad. En eh en ja luxe ja niet in de zin dat we verwend werden, zeer zeker niet. Maar wat we kregen was altijd wel heel goed en heel degelijk en heel eh heel eh, ja eh eh als we 'n fiets nodig hadden dan kregen we een fiets en dat was dan een goeie fiets waar je tig jaar meer verder kon. En ja ook altijd speelgoed, dat was als we speelgoed kregen dat was nooit flodderspul maar dat was altijd heel goed eh spul. En eh kleding ook, mijn vader had altijd één motto en dat was eh: "Goed eten en warm kleden" en dat werd ook eh ja echt nagestreefd en eh ja ook met voedsel. We hebben d'r ook altijd heel goed, goed te te eten gehad heel ruim heel eh, eh altijd vers altijd (R lacht)[1] heel gezond. Eh ja doordat ze mede daardoor denk ik doordat ze dus de zaak hadden en dus allebei dus thuis waren eh waren ze d'r ook altijd voor ons. Ook m'n vader ondanks dat ie dus de zaak ook had en waar mam dan ook in meewerkte. En ze hadden altijd tijd voor je. Eh wat ik ook vond dat was, eh ja ze hadden natuurlijk ook weleens geen tijd voor je maar dat dat dat werd dan altijd weer heel erg ruim gecompenseerd doordat 't kijk als 't natuurlijk druk was in de winkel hadden ze op dat moment natuurlijk weleens even geen tijd. Maar dat heeft iedereen denk ik wel. Maar eh dat werd dan altijd op andere tijden erg ruim eh gecompenseerd, op zich, niet dat je daardoor tekort kwam of zo.

Het antwoord op deze vraag is nog wat langer, maar we vervolgen hier met de volgende vraag.

> *Dan zou ik u nu willen vragen om vijf kenmerken of typeringen te geven voor de relatie die u als klein kind met uw moeder had. En dan gaat het ook weer om die eerste tien jaar.*
> ... Ik kan me daar heel weinig van zo herinneren dat er dingen zijn.. ja hoe zal ik dat zeggen. Als ik 't weleens van anderen hoor dan hebben ze een rottijd gehad of dit of dat. Ik denk dat 't gewoon heel erg harmonieus was, ik denk dat dat een woord is (R lacht) eh want ik kan me d'r gewoon niet zoveel van herinneren, als ik daar weleens meer aan denk, niet alleen nu maar dan ook, alles is gewoon heel gladjes gelopen. *(mm)* Dus 't (R lacht) dus 't zal wel heel prettig zijn geweest. Want anders zou je daar denk ik meer eh van herinneren *(mm)*. Eh.. ja ze was d'r ook altijd voor ons. Eh ze ..... (11 sec) ja.. misschien ook ja dat klinkt misschien raar. eh weleens hard maar niet in in 't woord van hard dat 't verkeerd is, maar juist wel goed. Eh.. eh.. door je daardoor juist op je eigen benen beter te, te laten staan. Eh als we niet helemaal lekker waren, tenminste ik denk dat we dan niet echt ziek waren, maar wij vonden dan dat we ziek waren, dan zei ze altijd van: "Nou ga maar naar school en probeer 't maar en als 't niet lukt dan kom je maar terug". Ik bedoel als we natuurlijk echt ziek waren geweest dan mochten we wel thuis blijven. Maar ja, ja je hebt weleens meer dat je geen zin hebt om naar school te gaan of zo (R lacht) en in feite kwamen we nooit meer terug. En eh. Ja op zich eh, vind ik eh dat je daardoor nu ook niet zo gauw toegeeft aan eh aan dingen. En dit is dan met ziek zijn. Maar ook met wel met meer van zulk soort dingen. (...) Ik bedoel dus dat ze best wel hard was dat ze best wel eh ja dingen van ons eiste. En en achteraf kan ik zeggen dat ik daar ach nu alleen maar m'n voordeel mee doe *(mm)*. Niet niet dat ik daar dus eh minder door ben geworden of zo. Ja en wat nog meer..... Ik vind dat moeilijk. *(ja)* (R lacht) *(ja)* .....

Daarop volgt de vraag naar een bepaalde gebeurtenis bij elk van de typeringen. We halen hier

[1] Op deze manier wordt in het transcript aangegeven dat de respondent lacht.

de eerste twee typeringen aan.

Als eerste gebruikte u het woord 'harmonieus' voor de relatie met uw moeder.

ja

Kunt u zich daar een bepaalde gebeurtenis of een bepaald voorval bij herinneren uit die eerste tien jaar?

..... (10 sec) Nee niet echt, ik, ik denk dat ik daar ook mee bedoel dat eh.. dat er gewoon een hele harde regelmaat bij ons in huis gold een eh dat houdt dus in gewoon om acht uur werd d'r gegeten en om één uur werd d'r gegeten en om zes uur werd d'r gegeten en meer van dat soort dingen. En ja was ja en nee was nee. En eh gewoon echt hele duidelijke dingen waardoor je ook zelf wist van eh nou ja dat kan gewoon niet en dat je ook daar vaak dus de redelijkheid van bijgebracht werd en dat ook best inzag. En dat daardoor dus d'r gewoon toch een een eh ja een harmonie eh eh.. ja geeft, is *(mm)* en, en duidelijkheid voor jezelf en ik denk voor iedereen. Dat eh *(mm)* Maar een echte gebeurtenis... nee (R lacht) ja nee dat dat kan ik niet echt zeggen. *(nee)*

Verder zei u: "Dat ze d'r altijd was". Kunt u zich daar een bepaalde gebeurtenis of een bepaald voorval eh bij herinneren?

Ja gewoon als je uit school kwam dan was ze d'r en dan had ze tijd om te luisteren wat er gebeurd was en alles en eh eh ja ze was er gewoon altijd. Dat eh... als jij als jij haar nodig had dan was ze d'r en en eh..... ja echt echt..... Ik denk dat ik dat ik niet echt grote happenings heb gehad waarvan ik zeg daar eh kan dat, dat is echt iets wat altijd bijgebleven is of zo *(mm)* Dat eh.. nee.

Commentaar: Opvallend in het eerste fragment is de kracht waarmee de respondent de positieve uitspraken poneert ("altijd", "heel goed", "heel erg ruim gecompenseerd"), en hoe zij haar 'hele fijne jeugd' onderbouwt met wat overwegend materiële voorzieningen zijn. In het tweede fragment leidt de respondent uit het feit dat ze zich weinig over haar kindertijd kan herinneren af dat het dus wel heel prettig zal zijn geweest. Dat is geen evidentie, en leidt daarom tot een verlaging van de score voor coherentie. Ook wordt in dit fragment duidelijk, dat de respondent slechts wijst op het in haar ogen positieve resultaat van de harde houding van haar moeder als ze zich als kind niet lekker voelde (dat ze daardoor nu ook niet zo gauw toegeeft aan dingen), zonder haar - ongetwijfeld negatievere - gevoelens als kind naar voren te brengen zoals mevrouw F deed. Specifieke gebeurtenissen, waarnaar in het derde fragment gevraagd wordt, kan mevrouw Ds zich niet meer herinneren. De typering dat haar moeder er altijd voor haar was blijft daardoor ononderbouwd, terwijl uit de toelichting op 'harmonieus' blijkt dat de respondent een buitengewone betekenis aan dit woord geeft; men zou de gegeven beschrijving veeleer als 'strikt' samenvatten. Eén en ander leidt tot een lage score voor coherentie, en tot de beslissing dat het interview althans op grond van deze fragmenten als gereserveerd moet worden beschouwd.

Gepreoccupeerd

Als voorbeeld van een interview dat als gepreoccupeerd werd geclassificeerd voeren we mevrouw E op. Mevrouw E was de oudste in een gezin met drie kinderen, ze had een broertje en een zusje. Haar vader werkte voltijds, haar moeder ging onder schooltijd werken toen de jongste naar school ging; mevrouw E was toen 9 jaar. Het fragment begint weer met de vraag naar een beschrijving van de relatie met de ouders.

En dan zou ik nu graag willen dat u probeert een beschrijving te geven van de relatie die u had met uw ouders toen u nog klein was. En zoudt u daarbij zo vroeg mogelijke herinneringen willen ophalen, denken we aan de eerste tien jaar.

... Ja..... (10 sec) Ja, hoe bedoel je relaties, hoe ze, hoe ze met ons omgingen zo eh in die trant? Ja.. Ja, ik weet wel, we mochten altijd eh best wel veel maar nee was nee *(ja)* en

binnen die grenzen kon je je gang gaan. Ja, ja als kind ervaar je dat natuurlijk best wel als streng *(hm)*, dat weet ik wel. Bijvoorbeeld met mijn kleinste, met mijn broertje *(ja)*, daar had ik altijd ruzie mee, maar ik, ik herinner me dat, dat hij stond echt altijd te sarren *(ja)*, en ik gaf hem dan een hengst en dan was het schreeuwen en dan kreeg ik op m'n donder natuurlijk *(ja)* want ik was de oudste en ik moest beter weten en ik had m'n handen thuis te houden *(ja)* en dat eh, dat is eigenlijk wel gebleven tot ik de deur uitging *(ja)*, dat weet ik wel, had altijd ruzie met 'm *(ja)*. En ik kreeg ook altijd de schuld en dat is nog steeds *(hm)*, dat willen ze ook nog steeds niet toegeven, dat 'ie 't altijd best wel deed *(ja)*, maar ja, hij was natuurlijk eh de kleinste, en, ja, vier jaar jonger, en dan eh, werd 'ie in bescherming genomen *(ja)*, en dat zeggen we nog steeds wel 's hoor, dat 'ie best wel een etter was (R lacht) *(lacht; ja)* maar ja. Ja, nu wordt erom gelachen, maar toen eh, ja, vond je dat best wel onrechtvaardig. Ja, verder... Ja, m'n vader was altijd wel m'n grote vriend *(hm)*, toch wel, ja.

Het vervolg van het antwoord laten we hier buiten beschouwing, evenals de vraag naar de typeringen. Mevrouw E komt weer terug op de strubbelingen met haar broertje bij vraag 8, waar gevraagd wordt of zij zich als kind wel eens afgewezen gevoeld heeft. Dat fragment volgt hieronder.

Hebt u zich als klein kind ooit afgewezen gevoeld door uw ouders, ook als u, nu terugkijkend, zich zou kunnen realiseren dat 't geen echte afwijzing was? De vraag houdt in of u zich als klein kind ooit afgewezen gevoeld hebt.

.... Nou, ja, in die eh, dingen met m'n jongste broertje, dat 'ie dan eh, dat ik altijd de schuld kreeg *(ja)*, ja, niet altijd natuurlijk, maar zo ervaar je 't dan wel, en dan is er wel een periode geweest van eh, dat kreng krijgt altijd eh, wordt altijd voorgetrokken, en eh, ik ben niet van jullie, want anders trek je hem niet zo voor *(jaja)*, dat eh, ja, zo'n periode heb ik wel gehad *(ja)*. Ja.

Wat was de eerste keer dat u zich afgewezen voelde?

Jeetje..... Ja, begin van de middelbare school denk ik *(hm)*, zo ongeveer.

En hoe reageerde u op die afwijzing?

Ja, m'n broertje nog meer pesten (R lacht) *(ja)*. Ja. Komt dan toch wel aan. Ja, nu hoef ik het niet meer te doen *(nee)*.

Waarom denkt u dat uw ouders zoiets deden?

Omdat 'ie zo gepest werd *(ja)*. Kijk 't kwam natuurlijk wel van twee kanten *(ja)*. Kijk, hij liep te sarren en dan kreeg 'ie van mij een mep. Mijn ouders zagen niet dat hij liep te sarren *(jaja)* dus kreeg ik de schuld. Dus ging ik nog harder op m'n broertje tekeer. Dus ja, dan kwam je in een vicieuze cirkel terecht *(ja)*, dat werd van eh, kwaad tot erger op een gegeven moment *(hm)*.

En denkt u dat uw ouders zich realiseerden dat ze u het gevoel gaven

Nee, maar nog niet, als we het erover hebben, dan willen ze dat nog niet erkennen *(jaja)*. Dat is gewoon niet waar. Bart wèrd niet voorgetrokken *(ja)*. Dat is niet zo. Nou, dat is wèl waar. En m'n broertje ligt dan in een deuk, maar ik krijg 't niet aan z'n verstand, aan, aan hun verstand, dat eh, nee, dat hebben ze nooit zo ervaren *(ja)*. Ja, hun hebben dat waarschijnlijk ook heel anders gezien dan dat wij dat gezien hebben *(hm)*. Ze hebben misschien inderdaad niet gezien dat m'n broertje altijd liep te treiteren, ze zagen alleen maar die meppen die ik hem gaf *(ja)*, ja, logisch natuurlijk, want dat zie je *(ja)*. En dan liep hij zo eh, zo lachend weg, weet je wel *(ja)*, ze. Ja, dat hebben ze natuurlijk nooit gezien, of niet altijd, en dan eh, ja, ik gaf hem altijd een dreun *(ja)*. Uit onmacht natuurlijk, en dan eh, ja, kreeg ik toch op m'n donder dat ik (R lacht) dat ik hem niet eh, had moeten slaan *(ja)*. Dan had ik weer beter moeten weten, en, nou ja, je kent het verhaal waarschijnlijk wel.... Want dus ja, ja, en op een gegeven moment is dat ook ineens over *(hm)*, dan denk je ook

"ach, barst ook" en dan ga je gewoon lekker je eigen gang en dan eh *(ja)*, zal 't je allemaal worst wezen *(ja)*.

Commentaar: Al in het eerste fragment wordt duidelijk dat mevrouw E de vergevende blik op het verleden mist die mevrouw F liet zien. Opmerkelijk zijn de twee lange zinnen (beginnend met "Bijvoorbeeld" en "En ik kreeg") waarin de ergernis over de strubbelingen met haar broertje en de reactie van haar ouders daarop wordt uitgedrukt. De woorden van haar ouders lijken de respondent nog vers in het gehoor te liggen ("ik was de oudste en ik moest beter weten en ik had m'n handen thuis te houden") en het conflict is voor de respondent nog niet afgesloten ("dat willen ze ook nog steeds niet toegeven"). Dat is ook zichtbaar in het tweede fragment ("ik krijg het niet aan hun verstand"). Daarin valt ook op hoe ze haar eigen uitspraken van destijds zonder inleiding aanhaalt ("dat kreng krijgt altijd, eh, wordt altijd voorgetrokken, ik ben niet van jullie, anders trek je hem niet zo voor") en hoe ze van de interviewer instemming verwacht ("nou ja, je kent het verhaal waarschijnlijk wel..."). Uit de fragmenten komt naar voren hoezeer mevrouw E nog door boosheid in beslag genomen wordt; ze weidt uit over het conflict in het heden terwijl dat buiten het bereik van de vraag ligt. De manier waarop ze dat doet onderscheidt haar van een autonome respondent; het interview moet als gepreoccupeerd worden geclassificeerd.

Onverwerkt T3 1098

Tenslotte volgt hieronder een fragment uit een interview dat tot de onverwerkte categorie behoort. Afgezien van het onverwerkte verlies, op grond waarvan we de geïnterviewde als mevrouw U aanduiden, werd het interview als autonoom geclassificeerd. Mevrouw U komt uit een gezin met twee kinderen, ze had één oudere zus. Haar vader verdiende de kost; haar moeder was er, om de woorden van mevrouw U te gebruiken, 'voor de huishouding'. De classificatie van het interview als onverwerkt is geheel gebaseerd op de vraag naar verlieservaringen. Daarom zal, in tegenstelling tot de andere illustraties, slechts de vraag daarover worden aangehaald. Mevrouw U heeft eerder in het interview aangegeven dat haar moeder is overleden toen zij 24 was, dat is op het moment van de interviewafname bijna vier jaar geleden.

En heeft u in uw kinderjaren een persoon verloren met wie u zich eh sterk verbonden voelde, bijvoorbeeld een ouder, een zus of eh, een ander familielid of iemand buiten de familie?
.... Nee dat niet *(hm)*.....

Nou zijn er na uw kinderjaren geliefde personen overleden?
... Ja m'n moeder *(hm, ja)* ja.

En u was toen vierentwintig toen dat gebeurde.
Ja.

En eh, kunt u iets vertellen over de omstandigheden? Was 't plotseling of
Ja plotseling
was 't wel verwacht?
Plotseling is ze overleden. We waren op een feestje.. en m'n moeder was aan 't dansen, en ze valt neer, en ze is eh., *(hm)* ze is overleden, ja *(hm)* ze was dood, ja.
Dat is wel heel plotseling.
Ja *(hm)*. Ja gewoon een hersenbloeding gekregen, *(hm)* ja.
En u was daarbij?
Ja. *(En eh)* Ja *(ja)* ja dat was een familiefeest. Een tante van d'r was eh, zoveel jaar getrouwd, hoeveel weet ik niet meer precies hoor *(hm, hm)*, dus *(hm)*.

En eh, kunt u zich nog herinneren wat u eh toen voelde en eh, hoe u reageerde?
... In eerste instantie eh, eh m'n moeder had last van suiker, dus wij dachten dat ze suiker tekort had in eerste instantie dus.. maar ja, ze bleef d'r zo lang in weg, dus we eh dus wel 't ziekenhuis alvast opgebeld, en d'r werd nog mond-op-mond-beademing bij d'r gedaan. Maar ja en eh je ja je raakt in feite toch ook wel een beetje in paniek.. Nou eh, naar 't ziekenhuis hierzo naar 't eh (naam ziekenhuis), nou eh va- van alles eh, hebben ze d'r aan gedaan. Nou 's nachts om half twee kwamen ze dus vertellen dat eh, *(hm)* dat 't over was *(hm)* ja.
Ja. En kunt u zich nog herinneren wat u toen voelde?
Ja, natuurlijk een hoop verdriet en eh, van binnen uit. Je kan 't niet geloven. Nog niet hoor, kan 't *(hm)* nog steeds niet geloven. Dat is heel raar.
Hm. En hoe lang is 't nu geleden?
Eh, al ruim drie jaar.
(O, ja, hm.) Ja *(hm)*.. Nog dan denk ik wel eens van eh, ik ga naar d'r huis toe en dan is ze d'r, *(hm)* echt dat is zo gek *(hm)*. En eh, en ook als we naar 't g-, als ik naar 't graf toe ga en, w- dan denk ik van eh, ja straks komt ze kijken hoe 't erbij staat. Echt van die dingen weet je wel *(hm, hm)*. En, ik was nog, toen nog niet getrouwd maar ze wist 't wel, we zouden, ze is dan in januari overleden, en in augustus zouden we gaan trouwen *(hm)*. En, ze wist 't, en toen heeft m'n vader gezegd, omdat ze 't toch weet, wil ik dat dat doorgaat. Hij zei "Jullie wonen al zo'n tijd samen". Hij zegt "Of je 't nou, gewoon in augustus doet, of jullie nou eh, volgend jaar gaan doen, *(hm)* ze is d'r toch niet meer en ze *(hm)* heeft 't toch geweten dat je 't ging doen", *(hm)*. Dus we hebben 't dan gewoon wel gedaan en toen heb ik altijd voor me gehouden, ze komt vanavond als we getrouwd zijn komt ze binnen. Gek hè? *(hm)*. Ja *(ja)*. En ze was vijftig jaar oud dus ze was vrij jong toen ze, *(hm)* natuurlijk ook weg eh van je werd weggerukt *(hm, hm)* ja.
Hm. En eh, kunt u zich nog herinneren hoe u reageerde, toen u hoorde dat ze gestorven was?
. Ja beetje, beetje hysterisch natuurlijk hè, van nee en dat kan niet, en niet onze moeder *(hm)*. Heel erg huilen, ja *(hm)*.

En bent u naar de begrafenis of de crematie geweest?
Ja, ja.
En eh, wat betekende dat voor u?
.. Eh, nou een laatste eer voor d'r natuurlijk.. Eh.... Ja, wat betekent, ja 't is natuurlijk niet leuk om d'r naartoe te gaan..... (16 sec) Ja hoe moet ik dat nou omschrijven, hoe ik dat vond..... (7 sec) ik vond 't diep tragisch, *(hm)* ik vond 't verschrikkelijk..... Eh al dat regelen allemaal. Hè je moet toch allemaal zorgen, ja je kan toch niet alles aan je vader overlaten *(hm)*, dus 't was eh, ja ik vond 't best wel eh heel erg moeilijk allemaal *(hm, hm)*..

Enn eh uw gevoelens over 't overlijden van uw moeder, zijn die nog veranderd in de loop van die eh drie jaar?
... Nee... Nee want we gaan ik ga nog regelmatig naar 't graf.. dus nou dat betekent toch wel dat je toch wel een band hebt met je moeder had, hebt, omdat je dan toch wel eh, dat je toch wel wil dat, dat 't er een beetje netjes bij staat bij d'r *(hm)*. Ze heeft dan een eigen graf heeft ze, dus eh, ja we willen wel zorgen dat 't er een beetje mooi bij staat *(hm)*. Nou tot nu toe eh, gaat dat nog hartstikke goed. We gaan ik ga altijd met m'n zuster samen, *(hm)*.. eh, meestal eens in de maand gaan we altijd even kijken *(hm)*, een bloemetje neerzetten, alles weer een beetje, troep weer een beetje weghalen *(hm)*, alles weer netjes neerzetten, de steen even schoonmaken een beetje de plantjes verzorgen, *(hm)* ja *(hm)*...

En eh.. wat was volgens u eh 't effect op 't eh, gezin? Woonde u toen nog thuis of
Nee *(niet meer)*, nee.
(O nee en uw zus woonde ook niet meer thuis waarschijnlijk.)
Nee *(nee, nee.. hm)*.

Eh... even kijken hoor, en eh, dat verlies van uw moeder, had dat volgens u eh gevolgen voor uw persoonlijkheid als volwassene?
..... Nee. Ja je mist haar natuurlijk... maar, maar, daar, daarentegen i- i-, ik heb m'n zus ook nog, ja je mist natuurlijk altijd en ja d'r is natuurlijk, een heleboel verandert er natuurlijk. Je kan dan niet zeggen van goh ik ga even gezellig een, een ochtendje naar m'n moeder toe of 'n middagje of een hele dag. Dus dat is natuurlijk *(hm)* best wel een gemis, dat is er niet meer *(hm, nee)*.

En 't overlijden van uw moeder, is dat ook van invloed op de aanpak van (naam kind)?
... Nee, nee *(hm)*..

En eh zijn er tijdens uw volwasenheid nog andere geliefde personen overleden?
... Nee, niet dat je zegt van eh, die waren erg geliefd, nee *(nee, nee)*.

Commentaar: Het meest kenmerkend voor mevrouw U is het ongeloof in het definitieve karakter van het overlijden. Een paar keer geeft ze expliciet aan nog op de terugkeer van haar overleden moeder te rekenen ("ik ga naar d'r huis toe en dan is ze d'r", "straks komt ze kijken hoe 't erbij staat" en de verwachting over haar binnenkomst op de trouwdag). Ook is de weergave van het gebeuren nogal gedetailleerd ("'s nachts om half twee kwamen ze..."). Tenslotte valt een tweetal werkwoordsvormen in de tegenwoordige tijd op: in de beschrijving van de hartstilstand ("ze valt neer") en in het antwoord op de vraag of de gevoelens van de respondent in de loop van de tijd zijn veranderd ("dat je toch wel een band hebt met je moeder, had, hebt"). Op grond van deze indicaties moet het verlies als onverwerkt worden beschouwd.

We zullen de fragmenten ter illustratie van elk van de classificaties hiertoe beperken, in het besef zowel de geïnterviewden als het codeersysteem maar zeer summier voor zich te hebben laten spreken.

3.3.2 Interviewkenmerken

Door middel van een inhoudelijke analyse werd een aantal kenmerken van de interviews geregistreerd, die niet rechtstreeks gerelateerd zijn aan het codeersysteem waardoor het classificatieproces geleid wordt. Daarmee beoogden we eventuele verschillen tussen twee classificaties van dezelfde respondent inzichtelijk te maken en tevens trends ten gevolge van de afname door verschillende interviewers boven tafel te krijgen. Het betrof de totale lengte van het interview, uitgedrukt in het aantal karakters van het getranscribeerde interview in WordPerfect 5.1; het aantal keren dat de geïnterviewde zei dat ze zich niets meer kon herinneren; het totaal aantal verlieservaringen dat werd genoemd, zowel in de kindertijd als tijdens de volwassenheid; en het aantal keren dat de geïnterviewde tijdens de tweede afname van het interview verwees naar de eerste afname (bijv. door te zeggen: "Dat wist ik de vorige keer ook al niet"). De lengte van het interview kon via het computerprogramma rechtstreeks verkregen worden; de overige kenmerken werden geïnventariseerd door drie codeurs. De gemiddelde intercodeurbetrouwbaarheid bedroeg .90.

3.3.3 Interviewverwerking en leefsituatie

Om oorzaken voor eventuele veranderingen in de interviewclassificatie tussen de eerste en de tweede afname van het interview op het spoor te komen, stelden we direct na het tweede interview een aantal vragen die betrekking hadden op de verwerking van de eerste afname en de ervaringen van de respondent tijdens de tweede afname. We vroegen bijvoorbeeld of de

respondent na de eerste afname nog veel over de interviewvragen had nagedacht, of ze met anderen over het interview had gesproken, of ze over bepaalde dingen in het interview van gedachten veranderd was, en of ze zich de vragen en de antwoorden van het eerste interview bij de tweede afname nog herinnerde (zie Bijlage 3.3 voor een volledig overzicht van de vragen). Tevens werden vragen gesteld over mogelijke veranderingen tussen de eerste en de tweede interviewafname in de leefsituatie van de respondent, bijvoorbeeld in de gezinssamenstelling en werksituatie, en over eventuele medische en/of therapeutische hulp in die periode. Deze vragen werden gecodeerd door twee personen die niet op de hoogte waren van de interviewclassificaties. De overeenstemming bedroeg 96% voor de vragen over het interview en 97% voor de vragen over veranderingen in de leefsituatie (beide gebaseerd op een aselecte steekproef van 15 casus).

3.3.4 Welbevinden

Eveneens in het kader van potentiële verklaringen voor eventuele veranderingen in interviewclassificatie werd de Algemene Gezondheidsvragenlijst (AGV-28, Ormel & Giel, 1984) afgenomen. Deze vragenlijst, die door de respondenten in de week na de tweede interviewafname thuis werd ingevuld, vindt haar oorsprong in de General Health Questionnaire (GHQ, Goldberg, 1972, 1978), die 60 items omvat en niet-psychotische psychiatrische aandoeningen in de bevolking en patiënten in de eerstelijns gezondheidszorg beoogt te meten (Koeter, Ormel, Van den Brink, Dijkstra, Schoenmacker & Staal, 1987). Daartoe wordt geïnventariseerd hoe de respondent zich de laatste weken heeft gevoeld in vergelijking met hoe zij zich gewoonlijk voelt, bijvoorbeeld: "Heeft u zich de afgelopen weken prettig en gezond gevoeld?" Van de oorspronkelijke GHQ werd door Goldberg en Hillier (1979) door factoranalyse de GHQ-28 afgeleid. Dat is een verkorte, geschaalde versie van 28 items met elk vier schaalpunten, die werd gevalideerd aan de hand van een klinisch interview (Goldberg & Hillier, 1979). De GHQ-28 bestaat uit vier subschalen: (a) Somatische Symptomen, (b) Angst en Slapeloosheid, (c) Sociaal Disfunctioneren en (d) Depressieve Klachten. Wanneer op 5 van de 28 items door een respondent wordt aangegeven dat het welbevinden minder of veel minder dan gewoonlijk was, is behandeling geïndiceerd. De AGV-28 is de voor Nederland gevalideerde vertaling van de GHQ-28 (Ormel & Giel, 1984). In deze Nederlandse versie werden twee items uit de schaal voor depressieve klachten, die beide op suïcide betrekking hadden, vervangen door twee 'lichtere' items met een vergelijkbaar discriminerend vermogen. Ormel en Giel rapporteren een hoge correlatie tussen de totaalscores op de oorspronkelijke en de gewijzigde versie (.99). Wel melden zij een lagere gemiddelde totaalscore op de gewijzigde versie (.80 lager). Zij suggereren daarom voor deze versie de drempelwaarde van 5 naar 6 te verhogen. De volledige AGV-28 is opgenomen in Bijlage 3.4. In onze steekproef bedroeg Cronbachs alpha voor de interne consistentie van de vragenlijst .87.

3.3.5 Sociale wenselijkheid

Zoals in Hoofdstuk 2 werd beschreven, kan een onderscheid worden gemaakt tussen sociale wenselijkheid als een behoefte om goedkeuring te verkrijgen door op gepaste en cultureel acceptabele wijze te antwoorden, en sociale wenselijkheid als een antwoorddispositie om 'goede' trekken te claimen en onwenselijke trekken te ontkennen (Miller et al., 1965; Nederhof, 1981). Dit tweede type wordt 'trek-wenselijkheid' genoemd en beïnvloedt de antwoorden van de respondenten meer dan de behoefte om goedkeuring te verkrijgen (Philips & Clancy, 1971, 1972). Deze trek-wenselijkheid is door ons geoperationaliseerd. Daartoe werd tijdens het eerste

bezoek van de respondenten een verkorte versie (Nederhof, pers. comm., maart 1990) van de Marlowe-Crowne sociale wenselijkheidsschaal (Crowne & Marlowe, 1960) voorgelegd, die bestond uit 10 uitspraken (bijv. "Ongeacht met wie ik spreek, ik kan altijd goed luisteren"; zie Bijlage 3.5) waarvan de respondent aangaf of ze voor haar *waar* of *onwaar* waren. De items waren gesplitst in twee blokken van elk vijf items om de doorzichtigheid van het instrument te doen afnemen (Nederhof, 1981), een gevaar dat met name voor hoger opgeleide respondenten opgeld doet (Gove & Geerken, 1977). Hoewel Marlowe en Crowne suggereerden dat hun instrument de behoefte aan sociale goedkeuring in kaart bracht, is door verschillende auteurs uiteengezet dat het instrument meer betrekking heeft op het vermijden van afkeuring en de bovengenoemde 'trek-wenselijkheid' (Crandall, 1966; Nederhof, 1981).

Een principale componentenanalyse op de antwoorden van de respondenten uit onze steekproef gaf één factor te zien, waarop zeven items hoger dan .30 laadden. Twee items met een negatieve lading (die wellicht aan een te grote doorzichtigheid van de items moet worden toegeschreven) en één item dat nauwelijks op de factor laadde werden verwijderd. De resterende factor, Sociale Wenselijkheid, omvatte dus zeven items (in drie items werd een sociaal wenselijke trek geclaimd, in vier items een sociaal onwenselijke trek ontkend) en had een matige interne consistentie: Cronbachs alpha was .67.

3.3.6 Intelligentie

In het vorige hoofdstuk werd uiteengezet dat twee domeinen van intelligentie van invloed zouden kunnen zijn op de coherentie van het interview. Op het niveau van de afzonderlijke vragen zou de coherentie van het antwoord kunnen samenhangen met de verbale capaciteiten en de vlotheid van spreken van de respondenten, terwijl op het niveau van het interview als geheel het vermogen tot logisch redeneren een rol zou kunnen spelen.

Verbale vaardigheden werden gemeten tijdens het eerste bezoek met een drietal onderdelen van de Groninger Intelligentie Test (GIT, Luteijn & Van der Ploeg, 1982). Het onderdeel woordenlijst is indicatief voor de Woordenschat en bestaat uit 20 woorden, waarvan de respondent uit vier alternatieven het juiste synoniem moet kiezen (bijv. fiets - rijwiel). Het onderdeel woordmatrijs omvat eveneens 20 meerkeuze-items waarbij een logisch principe tussen twee paren woorden ontdekt moet worden en op een derde woord moet worden toegepast (bijv. tafel - hout, kachel - ijzer, schoen - ...). Dit onderdeel weerspiegelt Analoog Redeneren met verbaal materiaal. Het onderdeel woordopnoemen bestaat uit twee subtests, waarbij gedurende één minuut zoveel mogelijk dieren respectievelijk zoveel mogelijk beroepen moeten worden opgenoemd. Dit onderdeel representeert Vlotheid van Associatie ('Fluency'). Daarnaast werd een vierde onderdeel van de GIT afgenomen, de legkaart. Het onderdeel legkaart meet een aspect van Ruimtelijke Intelligentie en bestaat uit 20 meerkeuze-items waarbij een leeg vakje denkbeeldig met een aantal losse stukken moet worden opgevuld. Dit onderdeel heeft weliswaar geen betrekking op verbale capaciteiten, maar wordt door Luteijn en Van der Ploeg gesuggereerd als onderdeel van een verkorte versie van de GIT (bestaande uit woordenlijst, legkaart en woordmatrijs). Zij rapporteren een correlatie van .93 tussen deze verkorte versie en de gehele, uit negen onderdelen bestaande test. Overigens merken wij op dat de verkorte versie neigt tot een overschatting van het IQ.

Voor niet-verbaal logisch redeneren namen wij een afzonderlijke test af, de Raven's Standard Progressive Matrices (Raven, 1958). De test werd gevalideerd voor Nederland door Van der Giesen (1957) en Van Weeren (1968). Van de vijf series met opdrachten (A tot en met E) namen wij de onderdelen B, C en D af, die elk bestaan uit 12 items van oplopende moeilijk-

heidsgraad. De items van serie A waren voor onze steekproef erg eenvoudig en werden als voorbeeldmateriaal gebruikt; de items van serie E zouden voor een groot deel van onze steekproef te moeilijk zijn. De afname van deze verkorte versie nam 15 tot 20 minuten in beslag, en vond plaats aan het eind van de sessie waarin het interview voor de tweede keer werd afgenomen.

3.3.7 Autobiografisch geheugen

De schets van het onderzoek naar autobiografisch geheugen die in het vorige hoofdstuk werd gegeven mondde uit in de veronderstelling dat verschillen in autobiografisch geheugen zouden kunnen leiden tot verschillen in de weergave van herinneringen, en dat het autobiografisch geheugen daarom afzonderlijk gemeten zou moeten worden. Daarbij werden twee lijnen uitgezet: allereerst is het van belang om de mening van de respondenten over hun eigen geheugen te inventariseren, omdat respondenten die hun autobiografische geheugencapaciteiten laag inschatten wellicht om die reden tijdens het interview weinig moeite doen om zich gebeurtenissen uit de kindertijd te herinneren; daarnaast is een meer objectieve bepaling van het autobiografisch geheugen middels een geheugentest van belang.

De Vragenlijst voor Beoordeling van het Geheugen (VBG) bestond uit 16 vragen over aspecten van onthouden en vergeten waarbij door de respondenten op een 5-puntsschaal werd aangegeven hoezeer de uitspraak op henzelf van toepassing was (Bijlage 3.7; zie ook De Wolff [1991]). Deze uitspraken waren afkomstig uit drie bestaande geheugenvragenlijsten: de Cognitive Failure Questionnaire (CFQ, Broadbent et al., 1982), de Everyday Memory Questionnaire (EMQ, Baddeley, Sunderland, & Harris, 1987) en de Memory Scale (MS, Schulster, 1981). De CFQ heeft betrekking op alledaagse geheugenproblemen, zoals: "Hebt u meegemaakt dat u in de winkel stond en vergeten was wat u wilde gaan kopen?" De respondent geeft op een 5-puntsschaal (met 1 = *nooit* en 5 = *heel vaak*) aan of dat hem/haar in de laatste zes maanden is overkomen. De oorspronkelijke lijst bestaat uit 25 items, waarin zes factoren kunnen worden onderscheiden. Scores op de CFQ bleken geen samenhang met intelligentie te vertonen (Hermann, 1982). Wij selecteerden voor opname in de VBG de zes items die hoger dan .45 laadden op de factor lange termijn geheugen ('Long-Term Memory Retrieval'). Eveneens zes items werden geselecteerd uit de EMQ. Deze lijst vertoont qua opzet en inhoud overeenkomst met de CFQ, en meet eveneens alledaagse geheugenproblemen, bijvoorbeeld: "Hebt u meegemaakt dat u iemand een verhaal of grap vertelde die u hem/haar al eens eerder had verteld?" De zes geselecteerde items kenmerkten zich door specificiteit van het geschetste geheugenprobleem en de referentie aan een persoonlijke ervaring. Hermann (1982) noemt dit belangrijke criteria voor geheugenbeoordelingsvragen. De laatste items waren afkomstig uit de MS, die Verbale Kennis, Geheugen voor Persoonlijke Ervaringen en Geheugen voor Afspraken meet. De vier items die hoog laadden op de factor Geheugen voor Persoonlijke Ervaringen ('Personal Past Memory') werden opgenomen in de VBG. In deze items werd de respondent naar een meer algemene beoordeling van het geheugen gevraagd, ook in vergelijking met anderen; bijvoorbeeld: "Hebt u een beter geheugen voor uw kinderjaren dan uw kennissen?" Ook deze items werden op een 5-puntsschaal gescoord. Schulster (1981) merkt op dat de MS - evenals andere geheugenbeoordelingsinstrumenten - niet zozeer geheugenprestaties voorspelt, maar het vertrouwen van respondenten in hun eigen geheugen weergeeft.

Van de 16 items waaruit de VBG bestond, moesten 4 items (de items 7, 9, 10 en 12) van de analyses worden uitgesloten omdat de scheefheid van de antwoordverdelingen groter dan 3 was. Een principale componentenanalyse (met Varimax rotatie) van de overige 12 items bracht twee

factoren aan het licht, die konden worden geïnterpreteerd als respectievelijk Autobiografisch Geheugen (met vier items [13, 14, 15 en 16], Cronbachs alpha = .95, lagere scores indiceren dat het autobiografisch geheugen als beter werd ingeschat) en Verstrooidheid (met acht items [1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 11], Cronbachs alpha = .62, lagere scores wijzen erop dat de respondent zichzelf als minder verstrooid beoordeelde). De Pearson produkt-moment correlatie tussen de twee factoren bedroeg .13 (p = .24). Gezamenlijk verklaarden de twee factoren 47% van de variantie.

Naast deze beoordeling van het geheugen door de respondenten zelf namen we ook een geheugenprestatietest bij hen af, de Herinneringen Test (HT). Tijdens het bezoek met de tweede interviewafname werden, enige tijd na het interview, mondeling 14 vragen aan de respondenten voorgelegd. De vragen hadden betrekking op de kindertijd en betroffen onderwerpen die weinig gerelateerd waren aan gehechtheidservaringen, bijvoorbeeld: "Welke kleur had uw allereerste fiets?" De vragen zijn opgenomen in Bijlage 3.7; (zie ook De Wolff [1991]). De interviews werden op cassetteband opgenomen en de prestatie van de respondenten werd op twee manieren bepaald. Ten eerste werd de adequaatheid van de antwoorden beoordeeld: irrelevante antwoorden (bijv. dat het fietsje eerst van een oudere zus was geweest, maar dat de kleur niet meer herinnerd kon worden) werden als inadequaat beschouwd. Eveneens beoordeelden we het als inadequaat wanneer respondenten het antwoord schuldig bleven (bijv. "dat weet ik niet meer"), omdat de onderwerpen zulke algemene ervaringen betroffen dat alle respondenten er een herinnering aan zouden kunnen hebben. Daarnaast werd de latentietijd bij elk van de antwoorden bepaald: het tijdsinterval van het laatste woord van de gestelde vraag tot het eerste woord van het antwoord (daarbij werden uitingen als "eh, even denken hoor" buiten beschouwing gelaten). Latentietijd wordt beschouwd als een indicatie voor de kwaliteit van het geheugen van de respondent, omdat de tijd die nodig is om het antwoord op een bepaalde vraag in het geheugen te vinden weergeeft hoeveel moeite het kost om de gevraagde informatie te bereiken (Gruneberg & Morris, 1978; Lloyd & Lishman, 1975; Teasdale & Fogarty, 1979; Wagenaar, pers. comm., februari 1990). De latentietijden werden bepaald door twee codeurs met behulp van een zogenaamde 'voice key', een printertje dat de tijd in tienden van seconden registreert. De intercodeurbetrouwbaarheid bedroeg .83. De latentietijden werden gestandaardiseerd om te controleren voor verschil in variantie tussen de afzonderlijke vragen. Een principale componentenanalyse duidde op één factor, waarop acht vragen hoger dan .30 laadden (de vragen 1, 2, 3, 7a, 10, 11, 12, 13). Een negende vraag (vraag 7b), met een factorlading van .26, werd op inhoudelijke gronden eveneens opgenomen. De resulterende factor, Latentietijd, omvatte dus negen items; Cronbachs alpha voor interne consistentie bedroeg .73. Op elk van de negen items bleef de hoogste score onder de 60 seconden, wat beschouwd wordt als een grens voor dergelijke latentietijden (Myers et al., 1992; Puffet, Jehin-Marchot, Timsit-Berthier, & Timsit, 1992).

De Latentietijd-score werd gedefinieerd als de gemiddelde gestandaardiseerde latentietijd van de adequate antwoorden op de negen vragen. De samenhang met de scores op de geheugenbeoordelingslijst was gering: de correlatie tussen Autobiografisch geheugen en Latentietijd was .16 (p = .16); de correlatie tussen Verstrooidheid en Latentietijd bedroeg .09 (p = .45). Bij het interpreteren van deze correlaties moet herinnerd worden dat lagere scores op Autobiografisch geheugen en Verstrooidheid duiden op respectievelijk een beter autobiografisch geheugen en minder verstrooidheid. De bescheiden correlaties tussen de zelfbeoordeling en de geheugenprestatietest zijn niet ongebruikelijk in studies naar het autobiografisch geheugen (zie Hoofdstuk 2). We zullen daarop in het laatste hoofdstuk nog terugkomen.

Hoofdstuk 4 Resultaten

Bij de bespreking van de resultaten zullen we eerst de verdeling van de interviews die bij het eerste bezoek zijn afgenomen onder de loep nemen en deze vergelijken met verdelingen die in andere studies zijn gevonden. Zo kunnen we beoordelen of onze respondenten een enigszins vergelijkbare groep vormen. Daarna zal de invloed van achtereenvolgens de codeur, de interviewer en achtergrondvariabelen van de geïnterviewden op de classificatie aan bod komen. Veranderingen van classificatie tussen de eerste en tweede interviewafname komen expliciet naar voren als de test-hertestbetrouwbaarheid besproken wordt, en mogelijke verklaringen voor veranderingen worden geëxploreerd. Tenslotte worden de resultaten besproken die betrekking hebben op de discriminante validiteit van het interview: de samenhang van de classificaties met sociale wenselijkheid, intelligentie en autobiografisch geheugen zal worden geanalyseerd. Behalve waar de test-hertestbetrouwbaarheid aan de orde is, worden telkens de classificaties van de eerste interviewafnames in de analyses betrokken. De reden daarvoor ligt in de beoogde generaliseerbaarheid van de resultaten: uiteraard wordt het interview doorgaans slechts eenmaal afgenomen.

4.1 Verdeling

De 83 eerste interviews waren als volgt over de categorieën verdeeld: 20 (24%) interviews werden geclassificeerd als gereserveerd, 46 (55%) als autonoom en 17 (20%) als gepreoccupeerd; met de onverwerkte classificatie als afzonderlijke categorie werden 15 (18%) interviews geclassificeerd als gereserveerd, 41 (49%) als autonoom, 13 (16%) als gepreoccupeerd en 14 (17%) als onverwerkt. Op het niveau van de subclassificaties zag de verdeling er als volgt uit: Ds1: 4 (5%), Ds2: 0 (0%), Ds3: 13 (16%), Ds 4: 3 (4%), F1: 5 (6%), F2: 16 (19%), F3: 12 (14%), F4: 12 (14%), F5: 1 (1%), E1: 6 (7%), E2: 10 (12%), E3: 1 (1%). Van de als onverwerkt geclassificeerde interviews was bij 13 interviews de classificatie gebaseerd op onverwerkte verlieservaringen; bij 1 interview was sprake van onverwerkt trauma van andere aard (deze respondent was in haar jeugd veelvuldig getuige van ruzie tussen haar ouders en zag hoe haar vader haar moeder mishandelde; bovendien deed haar moeder twee zelfmoordpogingen).[1] Bij vergelijking van de verdeling van onze steekproef met de gesommeerde verdelingen bij niet-klinische moeders van de in het eerste hoofdstuk besproken studies[2] werd duidelijk dat onze steekproef niet significant afweek van de totaalverdeling van 34% gereserveerd, 46% autonoom en 20% gepreoccupeerd, X^2 (N = 398, df = 2) = 3.22, p = .20. Omdat een groot deel van deze studies geselecteerde steekproeven betrof (bijv. zodanig dat de groep vergelijkbaar was met een klinische groep op een aantal variabelen, of een selectie met het oog op een bepaalde verdeling van de gehechtheidsclassificaties van de kinderen), achtten we het zinvol om ook een vergelijking te maken tussen onze steekproef en de twee andere ongeselecteerde steekproeven, die van Ainsworth en Eichberg (1991) en van Fonagy et al. (1991). Deze vergelijking wees evenmin op

---

[1] Op enkele kenmerken van de als onverwerkt geclassificeerde respondenten wordt nader ingegaan in Bakermans-Kranenburg & Van IJzendoorn (1992).

[2] De niet-klinische subgroep van Crowell & Feldman (1991) werd hierbij buiten beschouwing gelaten in verband met de overlap van deze steekproef met die van Crowell & Feldman (1988).

een significante afwijking van de verdeling in onze steekproef, X^2 (N = 224, df = 2) = 1.24, p = .53. Een vergelijking met steekproeven waarin de U-categorie als afzonderlijke categorie werd beschouwd zou weinig informatie geven, gezien het kleine aantal studies waarin dat het geval is. Wel kunnen we meer exploratief het percentage U-classificaties in onze steekproef (17%) vergelijken met het percentage kinderen in normale steekproeven dat in de Vreemde Situatie als gedesorganiseerd (D; 15%) geclassificeerd werd, zoals gerapporteerd door Van IJzendoorn et al. (1992). Deze vergelijking duidde evenmin op een significant verschil, X^2 (N = 389, df = 1) = 0.24, p = .73. Op grond van deze vergelijkingen konden we concluderen dat onze steekproef, qua verdeling over de interviewclassificaties, vergelijkbaar was met steekproeven waarover andere studies rapporteren. Op het relatief geringe percentage volwassenen met een veilig werkmodel van gehechtheid (met name in vergelijking met het percentage veilig gehechte kinderen dat doorgaans in niet-klinische steekproeven wordt aangetroffen) zullen we in het laatste hoofdstuk nog reflecteren.

4.2 Betrouwbaarheid

4.2.1 Intercodeurbetrouwbaarheid

Omdat de intercodeurbetrouwbaarheid voor het classificeren van de interviews ook in Hoofdstuk 3 aan de orde is gekomen, wordt hier volstaan met een beknopte weergave. Het percentage overeenstemming bedroeg 81% (kappa = .72) als de interviews werden gecodeerd in de drie hoofdclassificaties (gereserveerd, autonoom en gepreoccupeerd) en 75% (kappa = .66) als de onverwerkte categorie als aparte classificatie in aanmerking werd genomen. De intercodeurbetrouwbaarheden voor de verschillende classificaties lagen zeer dicht bijeen. Een betrouwbaarheidsbepaling na afloop van het classificeren wees op een voortdurende voldoende intercodeurbetrouwbaarheid. Voor details wordt verwezen naar p. 60-61.

4.2.2 Interviewereffect

De potentiële invloed van de interviewer op de interviewclassificatie werd op twee manieren getoetst. Allereerst werd onderzocht of bepaalde interviewers meer interviews met een bepaalde classificatie hadden afgenomen (zie Tabel 4.1; de interviewers zijn weergegeven met de Romeinse cijfers I tot en met V). Dat bleek niet het geval te zijn: X^2 (N = 83, df = 8) = 9.32, p = .32.[1] Daarnaast toetsten we of verandering van classificatie tussen het eerste en het tweede interview gerelateerd was aan verandering van interviewer. Daartoe werden de tien interviewercombinaties uitgezet tegen het al dan niet veranderen van de interviewclassificatie (zie Tabel 4.2). Dat gaf evenmin een significant effect te zien, X^2 (N = 83, df = 9) = 11.93, p = .22. Niettemin wordt uit Tabel 4.2 duidelijk dat de combinatie van de interviewers III en V samenging met relatief veel veranderingen van interviewclassificatie; van de zeven respondenten die door deze twee interviewers werden geïnterviewd, kregen vier respondenten op grond van het tweede

---

[1] Als in deze en volgende kruistabellen de verwachte frequenties in meer dan 20% van de cellen kleiner dan 5 was, werden de analyses opnieuw uitgevoerd met het computerprogramma Fisher (Verbeek & Kroonenberg, 1985, 1990). Dit programma berekent het exacte significantieniveau van de X^2-test en in sommige gevallen een Monte-Carlo-schatting van het significantieniveau. De p-waarden die gerapporteerd zijn, zijn - indien relevant - de exacte p-waarden. Het programma is verkrijgbaar via: iec *Pro*GAMMA, Postbus 84, 9700 AV Groningen.

Tabel 4.1 Interviewer en Interviewclassificaties (3 classificaties)

	Interviewer					
Classificatie	I	II	III	IV	V	Totaal
Gereserveerd	6	3	5	5	1	20
Autonoom	12	9	9	6	10	46
Verstrikt	1	4	2	5	5	17
Totaal	19	16	16	16	16	83

Tabel 4.2 Interviewercombinaties en Classificatieverandering (Gereserveerd, Autonoom, Verstrikt)

	Interviewercombinatie										
Classificaties	I-II	I-III	I-IV	I-V	II-III	II-IV	II-V	III-IV	III-V	IV-V	Totaal
Geen verandering	8	6	9	6	8	5	5	7	3	8	65
Wel verandering	0	2	1	3	1	2	3	1	4	1	18
Totaal	8	8	10	9	9	7	8	8	7	9	83

interview een andere classificatie toegekend. Habermans gecorrigeerde standaardresidu bedroeg 2.4, wat duidt op een significante afwijking van het gemiddelde.[1] Van deze vier respondenten werden er twee eerst door III geïnterviewd, en daarna door V. De één werd op grond van het eerste interview als gereserveerd geclassificeerd en op grond van het tweede interview als autonoom, de ander precies andersom: de eerste classificatie was autonoom en de tweede gereserveerd. De andere twee verschillend geclassificeerde respondenten van deze interviewcombinatie werden eerst door interviewer V geïnterviewd en daarna door III. Deze twee respondenten werden beide de eerste keer als gepreoccupeerd en de tweede keer als autonoom geclassificeerd.

We hebben afzonderlijk getoetst of van een interviewereffect voor de U-classificatie sprake was. Ook hierbij onderzochten we eerst of bepaalde interviewers wellicht meer interviews die als onverwerkt werden geclassificeerd, hadden afgenomen (zie Bijlage 4.1). Op het niveau van de vier classificaties kwam geen interviewereffect aan het licht, X^2 (N = 83, df = 12) = 7.04, p = .85. Evenmin werd een significant effect zichtbaar wanneer we de gereserveerde, autonome en

[1] De betekenis van deze waarde moet echter worden gerelativeerd tegen de achtergrond van de niet significante X^2-toets, terwijl bovendien een Bonferroni-correctie voor kans de afwijking niet langer significant doet zijn (p = .08). Het verder ingaan op deze 'uitbijter' is dus louter exploratief van aard.

gepreoccupeerde categorieën samenvoegden en contrasteerden met de onverwerkte categorie (zie Bijlage 4.2), X^2 (N = 83, df = 4) = 1.65, p = .80. De toets of een verandering van U-classificatie samenhing met een bepaalde verandering van interviewer (zie Bijlage 4.3) wees niet op een significante samenhang, X^2 (N = 83, df = 9) = 12.63, p = .18. Wel gaf de combinatie van de interviewers III en IV veel verandering in de U-classificatie te zien; van de acht respondenten trad bij vier zo'n verandering op (Habermans gecorrigeerde standaardresidu 2.5[1]). Twee van hen werden eerst door III geïnterviewd, de andere twee eerst door IV. Voor beide tweetallen geldt echter dat veranderingen in beide richtingen optraden; zowel van U naar niet-U als van niet-U naar U. Van een systematisch interviewereffect met betrekking tot de onverwerkte categorie was dus geen sprake.

4.2.3 Achtergrondvariabelen

We vergeleken de achtergrondgegevens van de verschillend geclassificeerde respondenten met elkaar (zie Tabel 4.3 en Bijlage 4.4). Uit deze vergelijking kwam een significant effect voor leeftijd naar voren: de gemiddelde leeftijd van de autonome respondenten was wat hoger dan die van de anderen. Dat verschil was zowel op het niveau van de drie classificaties (F [2, 80] = 4.72, p = .01) als op het niveau van de vier classificaties (F [3, 79] = 3.12, p = .03) significant, hoewel niet groot.

Op het niveau van de drie classificaties stuitten we echter op het probleem dat de varianties voor de drie groepen niet even groot waren (Cochrans C = 0.32, p = .03). Als de variantie in de kleinste groep het grootst is, zoals in ons geval, leidt dat tot een vergrote kans op een Type I-fout (Tabachnik & Fidell, 1989), dat is de kans dat ten onrechte geconcludeerd wordt dat er een verschil tussen de groepen bestaat. De p-waarde is dus een onderschatting van de werkelijke p-waarde, het significantieniveau van het verschil wordt iets overschat. Gezien de door ons gevonden kleine p-waarde, moeten we echter een significant verschil in leeftijd tussen de groepen constateren. Op het aantal uren per week dat de respondenten buitenshuis werkten verschilden zij niet significant van elkaar; de trend die zichtbaar werd bij de vergelijking van de gereserveerde, autonome en gepreoccupeerde respondenten (F [2, 79] = 2.55, p = .08) verdween toen de onverwerkte classificatie als afzonderlijke categorie in beschouwing werd betrokken (F

Tabel 4.3 Achtergrondvariabelen

	Ds		F		E		Totaal				
Variabele	*M*	*SD*	*M*	*SD*	*M*	*SD*	*M*	*SD*	*F*	*df*	*p*
Leeftijd	26.7	2.3	28.0	2.3	26.1	3.3	27.3	2.6	4.72	2,80	.01
Opleiding	3.5	1.0	3.9	0.9	3.8	0.8	3.7	0.9	1.56[1]	2,80	.22
Uren Werk	3	5.8	8	8.7	8	9.6	7	8.5	2.55	2,79	.08

Noot: Ds = gereserveerd; F = autonoom; E = gepreoccupeerd
[1] varianties niet homogeen

[1] Zie voetnoot 1, p. 75.

[3, 78] = 1.95, p = .13). Een driedeling in het aantal uren dat buitenshuis gewerkt wordt (niet, 1-15 uur of 16-24 uur) bracht evenmin een verschil tussen de groepen aan het licht (voor de drie hoofdclassificaties: X^2 [n = 82, df = 4] = 6.41, p = .17; met U als afzonderlijke categorie: X^2 [n = 82, df = 6] = 6.43, p = .38). Gereserveerde, autonome en gepreoccupeerde respondenten verschilden niet van elkaar voor wat betreft hun opleidingsniveau. Geïnterviewden die als onverwerkt werden geclassificeerd hadden echter gemiddeld wat minder onderwijs achter de rug (F [3, 79] = 2.71, p = .05, zie Bijlage 4.4).

4.2.4 Test-hertestbetrouwbaarheid

Van de 83 respondenten wier eerste interview werd geclassificeerd als gereserveerd, autonoom of gepreoccupeerd, kregen 65 respondenten op basis van hun tweede interview dezelfde hoofdclassificatie toegekend (78%, kappa = .63). Twintig respondenten werden de eerste keer als gereserveerd geclassificeerd. Voor 14 (70%) van hen gold dat de tweede keer ook, 5 (25%) respondenten werden de tweede keer als autonoom geclassificeerd, en 1 (5%) als gepreoccupeerd. Van de 46 respondenten die bij de eerste afname als autonoom werden geclassificeerd werden er op grond van hun tweede interview 38 (83%) weer als autonoom geclassificeerd, 7 (15%) als gereserveerd en 1 (2%) als gepreoccupeerd. Van de 17 gepreoccupeerde respondenten werden er 13 (76%) opnieuw als gepreoccupeerd geclassificeerd, 3 (18%) als autonoom en 1 (6%) als gereserveerd. Deze verschuivingen zijn weergegeven in Tabel 4.4. In Tabel 4.4 is

Tabel 4.4 Test-hertestbetrouwbaarheid

			Ds		F		E			
		T2	U	niet U	U	niet U	U	niet U	Subtotaal	Totaal
T1	Ds	U	2	3	0	0	0	0	5	20
		niet U	0	9	0	5	0	1	15	
	F	U	0	0	3	2	0	0	5	46
		niet U	0	7	5	28	0	1	41	
	E	U	0	0	0	0	2	2	4	17
		niet U	0	1	0	3	3	6	13	
Subtotaal			2	20	8	38	5	10		83
Totaal			22		46		15			

Noot: Ds = gereserveerd; F = autonoom; E= gepreoccupeerd; U = onverwerkt

bovendien aangegeven welke veranderingen in de onverwerkte categorie optraden. Zeven respondenten die bij de eerste interviewafname als onverwerkt werden geclassificeerd, werden dat niet bij de tweede interviewafname; acht respondenten werden op grond van hun eerste interview niet, maar op grond van hun tweede interview wèl als onverwerkt geclassificeerd. Dat leidt tot een lagere test-hertestbetrouwbaarheid voor de interviewclassificaties als de U-classificatie als afzonderlijke categorie wordt beschouwd: op het niveau van de vier categorieën kregen vijftig respondenten beide keren dezelfde classificatie toegekend (61%, kappa = .43). Op deze lagere betrouwbaarheid zullen we in het laatste hoofdstuk terugkomen. Hier wordt reeds opgemerkt dat bij de respondenten die één of twee keer als onverwerkt geclassificeerd werden, de andere classificatie (gereserveerd, autonoom of gepreoccupeerd) in geen enkel geval veranderde.

Hoewel een tamelijk hoog percentage respondenten op grond van beide interviews hetzelfde werd geclassificeerd, met name gelet op de drie hoofdclassificaties, hebben we geprobeerd oorzaken te detecteren waaraan veranderingen in classificatie konden worden toegeschreven.

Daartoe onderzochten we of de verandering kon worden herleid op (veranderingen in) kenmerken van het interview die niet rechtstreeks aan het codeersysteem gerelateerd zijn: lengte van het interview, het aantal keren dat de geïnterviewde zei zich iets niet te kunnen herinneren, het aantal keren dat de geïnterviewde tijdens het tweede interview verwees naar de eerste afname, en het totaal aantal verlieservaringen dat werd genoemd. De interviews van respondenten met veranderingen in één van de drie hoofdclassificaties verschilden op deze vier kenmerken echter niet meer van elkaar dan de interviews van respondenten zònder zo'n classificatieverandering. Alleen respondenten met een verschuiving in de classificatie als onverwerkt onderscheidden zich van de andere respondenten in het gegeven dat zij tijdens het tweede interview vaker naar de eerste interviewafname verwezen. Dat was het geval voor zowel die respondenten die de eerste keer wèl, en de tweede keer níet als onverwerkt werden gecodeerd als voor respondenten die alleen de tweede keer als onverwerkt werden geclassificeerd (F [2, 80] = 6.01, p = .004). Een verandering in de U-classificatie bleek echter niet samen te hangen met een groter verschil in het totaal aantal genoemde verlieservaringen tussen de beide interviews.

We exploreerden of een verschil in interviewverwerking tussen de groepen kon worden ontdekt. Respondenten die van hoofdclassificatie veranderden verschilden niet van respondenten zonder classificatieverandering in hoe zij het vonden om voor de tweede keer over hetzelfde te worden geïnterviewd, noch in wat zij dachten dat het doel van het interview was. Evenmin herinnerden respondenten die niet twee keer hetzelfde werden geclassificeerd zich bij de tweede afname meer of minder van de vragen en antwoorden van de eerste keer, of praatten zij meer of minder over die eerste afname met echtgenoten, ouders of vrienden dan de andere respondenten. Ook veranderingen in U-classificatie konden niet worden herleid tot andere antwoorden op bovenstaande vragen. We vergeleken ook de antwoorden van de respondenten op de volgende vragen: (1) "Hebt u sinds het eerste interview nog veel over de vragen nagedacht?", (2) "Denkt u dat u, door gesprekken erover, van gedachten veranderd bent over bepaalde dingen in het interview, tussen de vorige keer en nu?" en (3) "Denkt u dat u dezelfde antwoorden hebt gegeven als de eerste keer?" Op inhoudelijke gronden verwachtten we een samenhang tussen de antwoorden op dit drietal vragen. Inderdaad vonden we kleine, maar significante correlaties. De correlatie tussen vraag (1) en vraag (2) bedroeg .36 (p = .001), die tussen (1) en (3) .06 (n.s.) en die tussen (2) en (3) -.24 (p = .02). Daarom voerden we een multivariate discriminantanalyse uit waarbij de antwoorden op de drie vragen gebruikt werden voor de predictie van verandering in

interviewclassificatie. We vonden een significante discriminantfunctie, X^2 (2) = 6.2, p = .05. Alleen de vragen of de respondent nog veel over de vragen had nagedacht en of ze dacht dezelfde antwoorden te hebben gegeven als de eerste keer droegen significant aan de discriminantfunctie bij (zie Tabel 4.5). Respondenten die veranderden van hoofdclassificatie hadden meer nagedacht na de eerste afname maar gaven tot onze verrassing vaker aan dat zij dezelfde antwoorden hadden gegeven bij de tweede interviewafname. Verschuivingen in de classificatie- als onverwerkt werden eveneens onderzocht op hun samenhang met de drie geciteerde vragen. We vonden opnieuw een significante discriminantfunctie, X^2 (2) = 7.6, p = .02. Een significante bijdrage aan deze discriminantfunctie werd geleverd door de vragen of de respondent bij de tweede afname dezelfde antwoorden als de eerste keer dacht te hebben gegeven en of ze in de tijd tussen de twee interviews van gedachten veranderd was over bepaalde dingen in het interview (zie Bijlage 4.5). Respondenten die op grond van slechts één van hun interviews als onverwerkt werden geclassificeerd, zeiden enerzijds vaker dezelfde antwoorden te hebben gegeven maar anderzijds ook vaker van gedachten veranderd te zijn over bepaalde dingen in het interview. Dit gold zowel voor respondenten die alleen de eerste keer als onverwerkt werden geclassificeerd als voor respondenten die alleen de tweede keer als onverwerkt werden geclassificeerd. Op deze schijnbare inconsistentie in het antwoordpatroon zullen we in het laatste hoofdstuk nog terugkomen.

Er werd geen verschil gevonden tussen respondenten met en zonder verandering van hoofdclassificatie met betrekking tot veranderingen in de leefsituatie of in medische en/of therapeutische hulp in de periode tussen de twee interviewafnames. Daarbij moet worden aangetekend, dat zich maar voor weinig respondenten veranderingen voordeden in deze korte periode. Op deze variabelen was evenmin een verschil tussen respondenten die één maal als onverwerkt werden geclassificeerd en respondenten die beide keren of geen van beide keren als onverwerkt werden geclassificeerd.

Tabel 4.5 Discriminantanalyse van Vragen over Interviewverwerking voor Classificatieverandering (Gereserveerd, Autonoom, Verstrikt)

Voorspeller	Correlatie van voorspeller met discr. functie	Univariate F (1, 76)	Correlatie tussen voorspellers (1)	(2)	(3)
(1) Over vragen nagedacht	.70	3.17		.36**	.06
(2) Van gedachten veranderd	.43	1.59			-.24*
(3) Zelfde antwoorden gegeven	-.62	2.51			
Canonische R	.28				
Eigenwaarde	.09				

* p < .05
** p < .01

Om te onderzoeken of een verandering van interviewclassificatie kon worden toegeschreven aan een verandering in welbevinden vergeleken we de veranderde en de onveranderde respondenten met elkaar op hun antwoorden op de Algemene Gezondheidsvragenlijst. Er bleek echter geen verschil in het aantal klachten over het mentaal en fysiek welbevinden tussen de groepen; noch bij veranderingen in één van de drie hoofdclassificaties (F [1, 78] = 0.79, p = .38), noch wanneer we de vraag toespitsten op veranderingen in de classificatie als onverwerkt (F [1, 78] = 0.90, p = .35).

Ten aanzien van de betrouwbaarheid laten de resultaten zich dus als volgt samenvatten:

- de intercodeurbetrouwbaarheid was acceptabel;
- een interviewereffect kon niet aan het licht worden gebracht;
- er werd een tweetal effecten voor de achtergrondvariabelen gevonden: autonome respondenten waren doorgaans iets ouder en respondenten die als onverwerkt werden geclassificeerd waren wat lager opgeleid dan de andere respondenten (ofschoon de verschillen klein zijn);
- de test-hertestbetrouwbaarheid op het niveau van de drie hoofdclassificaties (gereserveerd, autonoom, gepreoccupeerd) was tamelijk hoog en beter dan die voor de onverwerkte categorie. Veranderingen in hoofdclassificatie konden niet worden teruggevoerd op veranderingen van interviewkenmerken die niet gerelateerd waren aan het codeersysteem. Alleen respondenten met een verandering in U-classificatie verwezen tijdens het tweede interview vaker naar de eerste afname. Respondenten die veranderden van hoofdclassificatie rapporteerden meer over de interviewvragen te hebben nagedacht maar dachten tegelijk vaker dat zij bij de tweede afname dezelfde antwoorden hadden gegeven. Respondenten met verandering in U-classificatie dachten eveneens bij de tweede afname dezelfde antwoorden te hebben gegeven, ofschoon zij vaker zeiden over bepaalde dingen in het interview van gedachten veranderd te zijn. Respondenten met en zonder classificatieverandering verschilden niet van elkaar in veranderingen in de leefsituatie, en hadden niet meer of minder klachten over hun mentaal en fysiek welbevinden.

4.3 Discriminante validiteit

Om te beoordelen of onze steekproef groot genoeg was om eventuele verschillen tussen de gehechtheidscategorieën in sociale wenselijkheid, intelligentie en autobiografisch geheugen op het spoor te komen, voerden we een power-analyse uit; dat is een toets waarmee het onderscheidend vermogen van een test bepaald wordt (Cohen, 1977). Hoewel een power-analyse bij uitstek geschikt is ter bepaling van de grootte van de steekproef in de fase van de onderzoeksplanning, is de toepassing ervan na de dataverzameling eveneens niet ongebruikelijk. In onze studie kon overigens niet voorzien worden hoe de verdeling van de respondenten over de verschillende interviewclassificaties zou zijn. De grootte van de kleinste subgroep was dus niet op voorhand bekend. De strengste toets voor de discriminante validiteit is die waarbij een tevoren verondersteld contrast tussen één van de classificaties en de overige classificaties getoetst wordt, bijvoorbeeld het *a priori* veronderstelde contrast tussen de gereserveerde en de overige respondenten op de geheugenvariabelen. Op grond van dergelijke contrasten (waarop hieronder per variabele nader zal worden ingegaan), een significantieniveau van α = .05 en geschatte effectgroottes van d = .80 (r = .37), bleken de waarden van de power tussen .83 en .98 te liggen. We konden dus vaststellen dat onze steekproef groot genoeg was om eventuele

verschillen tussen de gehechtheidscategorieën aan het licht te laten komen.
Voor de respondenten die als onverwerkt geclassificeerd werden hadden we niet op voorhand verwachtingen ten aanzien van een onderscheid op sociale wenselijkheid, intelligentie of autobiografisch geheugen. Daarom worden bij elk van deze variabelen de analyses gepresenteerd op het niveau van de drie hoofdclassificaties (gereserveerd, autonoom, gepreoccupeerd; bij de respondenten met een U-classificatie werd de tweede classificatie aangehouden). Aan het eind van dit hoofdstuk zal dan met een meer exploratief doel de onverwerkte categorie als afzonderlijke classificatie betrokken worden bij een vergelijking van de scores op de belangrijkste variabelen.

4.3.1 Sociale wenselijkheid

Allereerst werden de scores van de drie groepen (gereserveerd, autonoom en gepreoccupeerd) op de afzonderlijke items van de vragenlijst en op de daaruit geconstrueerde factor Sociale Wenselijkheid middels variantie-analyses met elkaar vergeleken. Noch op de factor Sociale Wenselijkheid, noch op de afzonderlijke items werd een verschil gevonden (zie Tabel 4.6). Vervolgens voerden we een meer specifieke vergelijking van de scores op de factor Sociale Wenselijkheid uit op basis van onze verwachtingen. In Hoofdstuk 2 werd reeds de hypothese geformuleerd dat sommige respondenten, die meer gericht zijn op het tot stand brengen en handhaven van een gezellige gesprekssfeer tijdens het interview en die een gunstige indruk op de interviewer willen maken, wellicht daarom hun jeugd in wat te positieve bewoordingen omschrijven. Deze respondenten zouden, op grond daarvan, ten onrechte als gereserveerd kunnen zijn gecodeerd. In het *a priori* contrast dat we toetsten, werden daarom de scores van de gereserveerde respondenten vergeleken met de scores van de autonome en gepreoccupeerde respondenten tezamen. Het maken van zo'n vergelijking, onafhankelijk van de uitkomst van de

Tabel 4.6 Sociale Wenselijkheid

	Ds		F		E		Totaal					
Itemnummer	*M*	*SD*	*M*	*SD*	*M*	*SD*	*M*	*SD*	*F*	*df*	*p*	Factorlading op Soc. Wenselijkheid
1[1]	1.8	0.4	1.8	0.4	1.8	0.4	1.8	0.4	0.06	2,80	.94	.01
2	1.4	0.5	1.4	0.5	1.6	0.5	1.4	0.5	1.88	2,80	.16	-.41
3	1.4	0.5	1.4	0.5	1.2	0.4	1.3	0.5	1.28	2,80	.28	.71
4[1]	1.3	0.5	1.4	0.5	1.3	0.5	1.4	0.5	0.58	2,80	.56	.69
5	1.6	0.5	1.7	0.5	1.7	0.5	1.7	0.5	0.22	2,80	.80	.33
6[1]	1.9	0.3	1.8	0.4	1.9	0.2	1.8	0.4	1.90	2,80	.16	-.32
7	1.7	0.5	1.5	0.5	1.3	0.5	1.5	0.5	2.39	2,80	.10	.54
8[1]	1.7	0.5	1.8	0.4	1.8	0.4	1.7	0.4	0.15	2,80	.86	.62
9	1.6	0.5	1.7	0.5	1.5	0.5	1.6	0.5	0.53	2,80	.59	.66
10[1]	1.7	0.5	1.6	0.5	1.5	0.5	1.6	0.5	0.77	2,80	.47	.32
Sociale Wenselijkheid	10.8	2.0	11.0	2.0	10.2	1.6	10.8	1.9	0.96	2,80	.39	

Noot: Ds = gereserveerd; F = autonoom; E = gepreoccupeerd
[1] item omgeschaald

variantie-analyse, wordt expliciet gesuggereerd door Winer: "Specific comparisons which are ... suggested by the theoretical basis for the experiment can and should be made individually, regardless of the outcome of the corresponding F-test" (Winer, 1971, p. 384). Omdat we geen samenhang verwachtten tussen onverwerkt verlies en sociale wenselijkheid, voerden we de analyses uit op het niveau van de drie hoofdclassificaties. Respondenten die als U/Ds werden geclassificeerd (onverwerkt en gereserveerd) werden dus bij de gereserveerde respondenten geschaard. Het contrast gaf geen significant verschil te zien (t [df = 80] = -.35, p = .72).

4.3.2 Intelligentie

Twee domeinen van intelligentie werden gemeten: verbale vaardigheden, met behulp van een aantal onderdelen van de Groninger Intelligentie Test (GIT), en niet-verbaal logisch redeneren, met de 'Standard Progressive Matrices' van Raven. De correlaties tussen de scores op de verschillende onderdelen zijn weergegeven in Bijlage 4.6. Vergelijking van de groepen met elkaar middels variantie-analyses op de verschillende onderdelen liet geen verschillen zien (zie Tabel 4.7). Evenmin werden multivariate verschillen gevonden tussen de scores voor Woordenschat, Analoog Redeneren, Vlotheid van Associatie en de Raven-IQ score voor niet-verbaal logisch redeneren. Het *a priori* contrast dat we toetsten was dat tussen de als autonoom geclassificeerde en de overige respondenten. We beschreven (in Hoofdstuk 2) immers reeds dat aan respondenten die over meer verbale capaciteiten beschikken of door hun logisch redeneervermogen beter in staat zijn tegenstrijdigheden en inconsistenties te vermijden wellicht ten onrechte een autonoom werkmodel van gehechtheid zou kunnen worden toebedacht. Noch voor de totale GIT IQ score (t [df = 80] = -0.66, p = .51), noch voor de Raven IQ score (t [df = 80] = -1.68, p = .10) wees het contrast op een significant verschil. Ook als de autonome respondenten op de afzonderlijke onderdelen van de GIT gecontrasteerd werden met de andere respondenten kwam geen verschil aan het licht. Bij het GIT-onderdeel Vlotheid van Associatie voerden we echter een contrast uit waarbij de gereserveerde respondenten met de overige werden vergeleken. Daartoe werd besloten op grond van de bevinding dat de als gereserveerd geclassificeerde

Tabel 4.7 Scores op de Intelligentiematen

	Ds		F		E		Totaal		*F*	*df*	*p*
Intelligentiemaat	*M*	*SD*	*M*	*SD*	*M*	*SD*	*M*	*SD*			
Raven IQ (totaal)	105.2	10.3	107.8	11.2	102.1	12.6	106.0	11.4	1.68	2,80	.19
GITIQ (totaal)	115.3	13.7	117.4	13.1	115.8	12.3	116.6	13.0	0.23	2,80	.80
Woordenschat	12.8	3.0	12.9	2.7	13.1	2.0	12.9	2.6	0.05	2,80	.95
Analoog Redeneren	12.7	2.9	13.1	2.9	12.8	3.8	12.9	3.0	0.11	2,80	.90
Vlotheid van Associatie I	26.1	7.8	25.9	7.5	25.4	5.7	25.8	7.2	0.05	2,80	.95
Vlotheid van Associatie II	18.1	6.1	20.3	5.3	19.9	4.3	19.7	5.3	1.29	2,80	.28
Ruimtelijke Intelligentie	11.8	3.5	11.7	3.3	11.2	3.2	11.6	3.3	0.19	2,80	.82

Noot: Ds = gereserveerd; F = autonoom; E = gepreoccupeerd

Tabel 4.8 Vragenlijst ter Beoordeling van het Geheugen[1]

itemnummer	Ds		F		E		Totaal		*F*	*df*	*p*	Factorlading op Autobiogr. Geh.	Factorlading op Verstrooidheid
	M	*SD*	*M*	*SD*	*M*	*SD*	*M*	*SD*					
1	2.3	0.9	2.2	1.1	2.0	0.9	2.2	1.0	0.44	2,79	.65	.29	.51
2	1.7	0.8	1.5	0.8	2.0	0.9	1.7	0.8	2.03	2,79	.14	-.01	.71
3	2.0	0.9	2.3	1.2	2.1	1.1	2.2	1.1	0.45	2,79	.65	.00	.71
4	1.1	0.3	1.4	0.7	1.4	0.5	1.3	0.6	1.83[2]	2,79	.17	.12	.31
5	1.5	1.1	1.4	0.8	1.5	0.6	1.4	0.8	0.31[2]	2,79	.73	.10	.55
6	1.5	1.0	1.7	1.0	1.7	0.8	1.7	1.0	0.31	2,79	.73	.11	.47
8	1.4	0.8	1.5	0.8	1.5	0.8	1.5	0.8	0.13	2,79	.88	-.09	.28
11	1.7	0.7	2.2	1.0	2.2	1.0	2.1	0.9	2.71	2,79	.07	-.14	.54
13	2.9	1.3	2.6	0.9	2.7	1.0	2.7	1.1	0.45	2,77	.64	.79	.10
14	2.9	1.6	2.8	1.0	2.6	1.0	2.8	1.2	0.21[2]	2,77	.81	.93	.07
15	3.3	1.3	3.0	1.1	2.8	1.0	3.0	1.1	0.68	2,77	.51	.93	-.02
16	3.1	1.3	2.9	1.0	3.0	0.9	3.0	1.0	0.29	2,77	.75	.89	.03
Autobiografisch Geheugen[3]	3.0	1.3	2.9	0.8	2.8	0.9	2.9	1.0	0.33[2]	2,77	.72		
Verstrooidheid	1.6	0.4	1.8	0.5	1.8	0.4	1.7	0.5	1.19	2,79	.31		

Noot: Ds = gereserveerd; F = autonoom; E = gepreoccupeerd

[1] de items 7, 9, 10 en 12 werden van de analyses uitgesloten, omdat de scheefheid van de antwoordverdelingen groter dan 3 was.

[2] varianties niet homogeen

[3] contrast gecorrigeerd voor heterogeniteit van varianties

interviews over het algemeen iets korter waren (M = 54.030; SD = 20.843, uitgedrukt in het aantal karakters van het transcript in WordPerfect 5.1) dan de andere interviews (M = 64.521; SD = 23.644), een verschil dat overigens net niet significant was (F [1, 81] = 3.15, p = .08). In het getoetste contrast onderscheidden de gereserveerde respondenten zich echter niet door een lagere score op Vlotheid van Associatie dan de andere respondenten.

4.3.3 Autobiografisch Geheugen

Het autobiografisch geheugen werd met twee instrumenten geoperationaliseerd: met de Vragenlijst ter Beoordeling van het Geheugen (VBG), waarop de respondenten hun eigen geheugenprestaties inschatten, en met de Herinneringen Test (HT), waarmee actuele geheugenprestaties gemeten werden. De gemiddelde scores van de gehechtheidscategorieën op de vragen uit de VBG en op de daaruit gedestilleerde factoren Autobiografisch Geheugen en Verstrooidheid zijn weergegeven in Tabel 4.8. Ook zijn de F-waarden van de afzonderlijke variantie-analyses daarin opgenomen. Op geen enkele vraag was het verschil tussen de groepen significant. Eén trend werd gevonden (p = .07): op de vraag "Hebt u meegemaakt dat u iemand een verhaal of grap vertelde die u hem/haar al eens eerder had verteld?" gaven gereserveerde respondenten vaker aan dat hen dat nooit overkwam. Het is echter duidelijk dat de betekenis van deze trend voor één van de twaalf vragen gering is, temeer daar de scores van de respondenten op de factoren Autobiografisch Geheugen en Verstrooidheid niet uiteenliepen.

Geheugenprestaties kwamen aan bod in de Herinneringen Test, waarin vragen over de kindertijd werden gesteld die weinig te maken hadden met specifieke gehechtheidsgerelateerde ervaringen. De scores van de gehechtheidsgroepen op elk van de vragen en de variantie-analyses voor elk van de vragen zijn weergegeven in Tabel 4.9. Geen van de variantie-analyses wees op

Tabel 4.9 Herinneringen Test

	Ds		F		E		Totaal		F	df	p
Itemnummer	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD			
1	.61	.50	.48	.51	.65	.49	.54	.50	0.91	2,78	.41
2	.44	.51	.52	.51	.53	.12	.51	.50	0.17	2,78	.84
3	.78	.43	.91	.28	.82	.39	.86	.34	1.15	2,78	.32
4	.94	.24	1.00	.00	.94	.24	.98	.16	1.34[1]	2,78	.27
5	.94	.24	.96	.21	.94	.24	.95	.22	0.04	2,78	.96
6	.89	.32	.85	.36	.88	.33	.86	.34	0.12	2,78	.89
7A	.44	.51	.51	.51	.47	.51	.49	.50	0.12	2,77	.89
7B	.89	.32	.82	.39	.94	.24	.86	.35	0.79	2,77	.46
8	.94	.24	.87	.34	1.00	.00	.91	.28	1.47[1]	2,78	.23
9	.89	.32	.84	.37	.82	.39	.85	.36	0.15	2,77	.86
10	1.00	.00	.93	.25	.94	.24	.95	.22	0.59[1]	2,78	.56
11	.94	.24	.89	.31	.94	.24	.91	.28	0.33	2,78	.72
12	.61	.50	.61	.49	.59	.51	.60	.49	0.01	2,78	.99
13	.78	.43	.89	.32	.82	.39	.85	.36	0.67	2,77	.52

Noot: Ds = gereserveerd, F = autonoom, E = gepreoccupeerd

[1] varianties niet homogeen

een verschil tussen de groepen. Een multivariate discriminantanalyse werd uitgevoerd om te toetsen of er op multivariaat niveau sprake was van een verschil in het aantal adequate antwoorden tussen de groepen. Een significante discriminantfunctie kon echter niet gevonden worden (X^2 [6] = 8.22, p = .22). Daarnaast werden geheugenprestaties van de respondenten bepaald door de latentietijden tussen de vragen en de (adequate) antwoorden. In Tabel 4.10 zijn de gemiddelde latentietijden bij de vragen in tienden van seconden weergegeven. Met het oog op de uiteenlopende varianties werden de variantie-analyses uitgevoerd op de gestandaardiseerde scores. Op een aantal items bleef het probleem van heterogene varianties echter actueel. Bij één van de vragen is het verschil in latentietijd tussen de groepen significant: over het antwoord op de vraag "Welk kinderboek las u zelf graag?" moesten autonome respondenten gemiddeld wat langer nadenken (p = .03)[1]. Voor de factor Latentietijd, die werd gedefinieerd als de gemiddelde gestandaardiseerde latentietijd van de antwoorden op negen van de vragen (zie Hoofdstuk 3) werd als tendens zichtbaar dat de gereserveerde respondenten wat minder tijd nodig hadden om tot een adequaat antwoord te komen (F [2, 75] = 2.74, p= .07). Ook hier speelde gebrek aan homogeniteit van de varianties ons echter parten, zodat het verschil tussen de groepen enigszins

Tabel 4.10 Latentietijden

	Ds		F		E		Totaal		F	df	p	Factorlading van
Itemnummer	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	(gestand. var.)			gestand. var. op Latentietijd
1	21	55	16	27	24	36	19	36	0.98	2,78	.38	.71
2	7	11	8	11	9	14	8	12	1.24[1]	2,78	.30	.56
3	28	51	36	51	44	54	36	51	0.70	2,78	.50	.69
4	28	30	29	27	36	45	30	32	0.45	2,78	.64	.08
5	25	19	38	40	55	64	38	43	0.97[1]	2,78	.38	.10
6	28	36	20	23	12	8	20	25	0.46[1]	2,78	.63	.19
7A	13	20	22	40	18	32	19	34	1.07	2,77	.35	.60
7B	19	17	45	53	26	25	35	44	3.88[1]	2,77	.03	.26
8	20	12	19	19	19	13	19	16	0.79[1]	2,78	.46	.06
9	18	16	31	66	28	33	28	52	1.13[1]	2,77	.33	.15
10	15	10	21	29	17	10	19	23	0.81[1]	2,78	.45	.54
11	13	9	22	31	27	36	21	29	1.57[1]	2,78	.21	.63
12	15	20	20	35	24	43	20	34	0.38	2,78	.68	.57
13	26	35	34	46	51	103	35	60	0.57[1]	2,78	.57	.49
Latentietijd[2]	-.27[a]	0.25	.08[b]	.56	.06[b]	.70	-0.00	.56	2.74[1]	2,75	.07	

Noot: Ds = gereserveerd; F = autonoom; E = gepreoccupeerd

Gemiddelden met een verschillend superscript verschillen significant van elkaar.

[1] varianties niet homogeen

[2] contrast gecorrigeerd voor heterogeniteit van varianties

[1] Deze p-waarde moet gerelativeerd worden tegen de achtergrond van de heterogeniteit van de varianties en de kanskapitalisatie ten gevolge van het toetsen van verschillen voor de afzonderlijke vragen.

overschat wordt. Om verschillen in autobiografisch geheugen multivariaat te toetsen voerden we een discriminantanalyse uit met de variabelen Latentietijd, Autobiografisch Geheugen en Verstrooidheid als voorspellers van de gehechtheidsclassificatie van de respondenten. Uit die analyse kwam geen significante discriminantfunctie naar voren.

Na deze vergelijkingen van de drie gehechtheidsclassificaties met elkaar gingen we over tot het toetsen van de contrasten die we op theoretische gronden verwachtten. Zoals immers in Hoofdstuk 2 is gesuggereerd, achtten we het mogelijk dat respondenten die als gereserveerd worden geclassificeerd op grond van ontbrekende evidentie voor positieve beweringen slechts worden gehinderd door een slechter autobiografisch geheugen, of door hun lage inschatting van hun eigen geheugencapaciteiten (ten gevolge waarvan zij wellicht minder moeite doen om de gevraagde evidentie in hun geheugen op te sporen). *A priori* contrasten wezen niet op een onderscheid tussen de gereserveerde en de autonome en gepreoccupeerde respondenten op de factoren Autobiografisch Geheugen en Verstrooidheid (voor Autobiografisch Geheugen t [df = 26.3] = -.66, p = .52, gecorrigeerd voor heterogeniteit van de varianties; voor Verstrooidheid t [df = 79] = 1.54, p = .13). Contrasten voor de adequate antwoorden op de afzonderlijke vragen van de Herinneringen Test wezen bij geen van de vragen op een uitzonderlijke positie van de gereserveerde respondenten. Contrastering van de gereserveerde categorie met de andere classificaties bij Latentietijd gaf een significant contrast te zien (t [df = 38.3] = 3.03, p = .004, gecorrigeerd voor heterogeniteit van de varianties). Het contrast ging echter in een opmerkelijke richting; gereserveerde respondenten bleken niet méér, maar juist minder tijd nodig te hebben om een adequaat antwoord op de vragen te kunnen geven.

4.3.4 Uitbreiding met de onverwerkte categorie

Tenslotte werd geëxploreerd of beschouwing van de U-classificatie als afzonderlijke categorie ander licht op bovenstaande resultaten wierp. Daartoe werden de analyses opnieuw uitgevoerd, maar nu op het niveau van de vier classificaties (Gereserveerd, Autonoom, Gepreoccupeerd, Onverwerkt). De gemiddelde scores van de vier classificaties op de belangrijkste variabelen en de daarbij behorende variantie-analyses zijn weergegeven in Tabel 4.11. Geen van de p-waarden

Tabel 4.11 Sociale Wenselijkheid, Intelligentie en Autobiografisch Geheugen voor de vier classificaties (Gereserveerd, Autonoom, Verstrikt, Onverwerkt)

	Ds		F		E		U		Totaal				
Variabele	*M*	*SD*	*M*	*SD*	*M*	*SD*	*M*	*SD*	*M*	*SD*	*F*	*df*	*p*
Sociale Wenselijkheid	10.9	2.1	11.0	2.0	10.4	1.8	10.5	2.0	10.8	1.9	0.44	3,79	.73
Raven IQ (totaal)	106.1	11.1	107.8	11.8	101.5	12.6	105.1	8.8	106.0	11.4	1.06	3,79	.37
GIT IQ (totaal)	116.2	14.5	117.3	13.7	115.8	10.6	115.5	12.3	116.6	13.0	0.10	3,79	.96
Autobiogr. Geheugen	3.1	1.3	2.9	0.9	2.6	0.8	2.9	1.3	2.9	1.0	0.46	3,76	.71
Verstrooidheid	1.5	0.4	1.8	0.5	1.9	0.5	1.7	0.4	1.7	0.5	1.28	3,78	.29
Latentietijd	-.20	0.26	.09	0.57	.08	0.79	-.18	0.40	-0.00	0.56	1.48[1]	3,74	.23

Noot: Ds = gereserveerd; F = autonoom; E = gepreoccupeerd; U = onverwerkt
[1] varianties niet homogeen

duidt op een verschil tussen de groepen. Evenmin werd een significante discriminantfunctie op grond van de adequate antwoorden op de Herinneringen Test gevonden die de categorieën van elkaar kon onderscheiden.

De resultaten die de discriminante validiteit van het GBI betreffen kunnen dus als volgt worden samengevat:

- respondenten die als gereserveerd, autonoom of gepreoccupeerd werden geclassificeerd verschilden niet van elkaar in de tendens sociaal wenselijk te antwoorden. Gereserveerde respondenten onderscheidden zich niet door een hogere score van de andere respondenten;
- er werd geen verschil tussen de classificaties gevonden in verbale vaardigheden of niet-verbaal logisch redeneren. Autonome respondenten scoorden niet hoger op deze variabelen, noch werden gereserveerde respondenten gekenmerkt door een geringere vlotheid van associatie;
- een vergelijking van de drie classificaties op het gebied van geheugeninschatting en geheugenprestaties gaf geen significante verschillen op de factoren te zien. Tendensen wezen in de richting van een beter geheugen bij gereserveerde respondenten. Dat werd bevestigd bij toetsing van het contrast tussen de gereserveerde en de andere respondenten: gereserveerde respondenten hadden significant minder tijd nodig om adequate antwoorden te geven op vragen over de kindertijd die geen betrekking hadden op gehechtheidsgerelateerde ervaringen;
- met een meer exploratief doel werd getoetst of de classificatie als onverwerkt samenhang vertoonde met variabelen op het gebied van sociale wenselijkheid, intelligentie of autobiografisch geheugen. Dat bleek niet het geval te zijn.

In het volgende hoofdstuk zal worden ingegaan op de implicaties van de resultaten die in dit hoofdstuk zijn beschreven.

Hoofdstuk 5 Discussie

In dit laatste hoofdstuk wordt het voorgaande gerecapituleerd en overwogen. Onze studie betrof de betrouwbaarheid en discriminante validiteit van het Gehechtheidsbiografisch Interview. Om de betrouwbaarheid van het GBI te onderzoeken werd het interview twee maal afgenomen, door verschillende interviewers, met een tussenliggende periode van twee maanden. We vonden een tamelijk hoge test-hertestbetrouwbaarheid, met name op het niveau van de drie hoofdclassificaties (gereserveerd, autonoom en gepreoccupeerd). Voor de onverwerkte categorie bleek de test-hertestbetrouwbaarheid lager te zijn. Van een interviewereffect bleek geen sprake te zijn. Wel kwam een samenhang tussen bepaalde interviewclassificaties en enkele achtergrondvariabelen (leeftijd, opleidingsniveau) aan het licht. In het kader van de bepaling van de discriminante validiteit van het instrument werden tests afgenomen op het gebied van sociale wenselijkheid, intelligentie en autobiografisch geheugen. De resultaten lijken voldoende evidentie te verschaffen om te concluderen dat de discriminante validiteit van het interview, althans met het oog op deze drie variabelen, in orde is. Niettemin zullen hieronder de onderzoeksopzet en elk van de resultaten op het gebied van de betrouwbaarheid en (discriminante) validiteit de revue nog eens passeren en kritisch beschouwd worden.

5.1 Werving en respons

Voor de werving van de respondenten maakten we gebruik van gemeente-archieven. Op die manier konden we alle gezinnen op het spoor komen waarin een eerste kind was in de voor ons relevante leeftijdscategorie. Het is echter mogelijk dat deze procedure, waardoor een zo groot mogelijke groep benaderd wordt voor deelname aan het onderzoek, tegelijk leidt tot een verkleining van het responspercentage. Van de gezinnen die aan onze criteria voldeden was 55% bereid tot deelname. Dat percentage is niet uitzonderlijk laag: Fonagy, Steele en Steele (1991) rapporteren dat 50% van de door hen benaderde gezinnen bereid was tot deelname, en Meij (1992) vermeldt eveneens een percentage van ongeveer 50%. Daarbij moet aangetekend worden dat de werkwijze van Meij overeenkomst vertoont met onze werving (namelijk via de gemeente); Fonagy et al. benaderden de potentiële deelnemers aan hun onderzoek daarentegen via de verloskunde-afdeling van een ziekenhuis, waar deze toekomstige ouders een cursus volgden. Een dergelijke benadering, die meer persoonlijk van karakter kan zijn en gebruik maakt van een invalshoek waar de potentiële respondenten in hun rol van (toekomstige) ouder optreden, lijkt te kunnen leiden tot een hoger percentage positieve reacties. In het onderzoek van Riksen-Walraven (1977) bijvoorbeeld, waar de respondenten werden geworven via wijkverpleegkundigen, zag slechts 3% van de benaderde gezinnen van deelname af. In het streven naar een aselecte groep respondenten lijkt nog geen eenduidige oplossing voor dit dilemma aangewezen: ofwel men benadert een zo breed mogelijke groep potentiële deelnemers en moet genoegen nemen met een bescheiden responspercentage, ofwel men kiest voor een toegang tot de groep potentiële deelnemers die drempelverlagend en responsverhogend werkt, maar waardoor tegelijk bepaalde groepen gepasseerd worden (niet alle nieuwbakken ouders roepen bijvoorbeeld de hulp van een wijkverpleegkundige in). Keuze voor de laatste mogelijkheid biedt echter geen garantie voor een hoge respons; Lambermon (1991) rapporteert bijvoorbeeld een positieve respons van slechts ongeveer 30% van de gezinnen die via de verloskundige kort na de bevalling een brief over haar onderzoek kregen. Responsverhogend in de studie van Riksen-Walraven was wellicht

dat naast de overhandiging van een brief ook een huisbezoek door de onderzoekers plaatsvond waarbij informatie over de gang van zaken in het onderzoek werd gegeven; pas daarna werd door de gezinnen een beslissing genomen over eventuele medewerking. Deze strategie is uitgesloten wanneer men de adressen via gemeente-archieven verkrijgt: uit het oogpunt van privacy-bescherming wordt doorgaans slechts toestemming gegeven om een brief met antwoordstrookje te verzenden onder de conditie dat gezinnen die op het antwoordstrookje negatief reageren ook verder niet meer zullen worden benaderd (onze ervaring met één gemeente was dat deze de adressen niet wilde vrijgeven maar de verzending van ons overnam om op die manier de adressen 'binnenshuis' te houden). Dat betekent dat van de groep niet deelnemende gezinnen geen gegevens voorhanden zijn, en dat een vergelijking van deelnemende en niet deelnemende gezinnen (een gebruikelijke methode om te beoordelen of de zelfselectie heeft geleid tot een in bepaalde opzichten bijzondere onderzoeksgroep) niet mogelijk is. Ook weten we niet *waarom* een deel van de benaderde ouders niet wilde deelnemen. Denkbaar is dat een aantal ouders juist de benadering via de gemeente als bezwaarlijk ervoer en meer geneigd was geweest tot deelname bij werving via een organisatie waarbij zij zichzelf hadden aangemeld (zoals bijvoorbeeld een kruisvereniging).

Uit de verzonden brief werd duidelijk dat participatie aan het onderzoek vier contacten omvatte in een periode van ongeveer twee maanden. Het is daarom mogelijk dat de deelnemende respondenten zich kenmerkten door relatief stabiele levensomstandigheden, omdat zij het mogelijk achtten een toezegging te doen voor een aantal afspraken in deze periode. Stabiliteit in de leefsituatie wordt ook enigszins bevorderd door de uitsluiting van alleenstaande ouders. Deze stabiliteit kan hebben bijgedragen aan het percentage interviewclassificaties dat bij beide afnames gelijk was. Studies naar de stabiliteit van gehechtheid van kinderen in de Vreemde-Situatieprocedure over een periode van zes maanden wezen erop dat classificaties vaker ongewijzigd bleven wanneer gezins- en opvoedingsomstandigheden geen veranderingen ondergingen (Lamb et al., 1985; Thompson, Lamb, & Estes, 1982; Vaughn et al., 1979). Enerzijds wordt door deze factor, de relatieve stabiliteit in de deelnemende gezinnen, de generaliseerbaarheid van de resultaten beperkt. Anderzijds biedt dat juist de mogelijkheid om de test-hertestbetrouwbaarheid van het instrument te toetsen onder gunstige omstandigheden, dat wil zeggen zonder contaminerende factoren die in de studie naar de betrouwbaarheid van het instrument storend zouden zijn. Dat laat onverlet dat, juist wanneer onder optimale condities de test-hertestbetrouwbaarheid van het instrument bevredigend lijkt te zijn, onderzoek naar stabiliteit en verandering van interviewclassificaties bij ingrijpende gebeurtenissen, veranderingen in de leefsituatie of interventie van belang is.

De grenzen die we aan de leeftijd van de moeder stelden, 19 en 33 jaar, werden gekozen in verband met de afname van een derde geheugeninstrument (waarbij titels van televisieprogramma's uit een bepaalde periode gebruikt werden, waarover hier niet gerapporteerd wordt gezien het grote aantal ontbrekende data; zie De Wolff, 1991). Door dit criterium werd echter slechts 12% van de betreffende categorie vrouwen in Nederland uitgesloten, 88% van de vrouwen die in de door ons bedoelde periode een eerste kind van een jaar oud had was tussen de 19 en 33 jaar oud.[1] De betrokkenheid bij de arbeidsmarkt - ongeveer de helft van de participerende moeders werkte niet buitenshuis, de andere helft werkte maximaal 24 uur per week buitenshuis - week niet af van wat in Nederland gebruikelijk is (Clerkx & Van IJzendoorn, 1992).

---

[1] CBS, pers. comm., januari 1993.

Bij het bestuderen van de scores van de respondenten op de Algemene Gezondheidsvragenlijst viel op dat een behoorlijk percentage van hen niet zonder klachten over het mentaal en fysiek welbevinden was. De door Goldberg en Hillier (1979) aangegeven drempelwaarde van 5 werd door 21% van de respondenten overschreden; 16% van de respondenten overschreed ook de drempelwaarde van 6 die door Ormel en Giel (1984) voor de Nederlandse versie werd voorgesteld. Bij scores boven deze drempelwaarde is volgens de auteurs behandeling geïndiceerd. Twee opmerkingen kunnen hierover worden gemaakt. Allereerst vonden ook Halbreich en diens collega's (Halbreich, Bakhai, Bacon, Goldstein, Asnis, Endicott & Lesser, 1989) dat van hun groep 'normale, gezonde' vrijwilligers, die op een annonce in de krant reageerden met bereidheid tot deelname aan een onderzoek, 16.5% op grond van een klinisch interview bleek te voldoen aan de criteria voor actuele psychische problemen. Ten tweede zijn juist moeders van jonge kinderen tamelijk vatbaar voor virale infecties als verkoudheid en griep: vermoedelijk leidt de fysieke belasting van het hebben van een jong kind tot een verminderde weerstand. Ook klachten van deze aard komen in de scores op de Algemene Gezondheidsvragenlijst tot uitdrukking; de scores op de AGV geven dus geen aanleiding om te veronderstellen dat we met een buitengewone groep moeders te maken hebben.

5.2 Verdeling

De verdeling van de interviewclassificaties in onze steekproef bleek vergelijkbaar met verdelingen die in andere studies gevonden werden. Opmerkelijk is het relatief geringe percentage respondenten dat als autonoom geclassificeerd werd, zowel in de gesommeerde verdeling van de andere niet-klinische steekproeven (46%) als in onze eigen steekproef (55% op het niveau van de drie hoofdclassificaties; 49% met de onverwerkte classificatie als afzonderlijke categorie). Deze percentages liggen beduidend lager dan het gemiddelde percentage kinderen in normale steekproeven dat in de Vreemde Situatie als veilig gehecht wordt geclassificeerd (67% op het niveau van de drie hoofdclassificaties; 55% in steekproeven waarin de gedesorganiseerde classificatie als vierde categorie is opgenomen; Van IJzendoorn et al., 1992). Een vergelijking van de aantallen als veilig respectievelijk onveilig gehechte kinderen in niet-klinische steekproeven (Van IJzendoorn et al., 1992) met de aantallen als veilig respectievelijk onveilig geclassificeerde volwassenen in onze en de andere niet-klinische steekproeven tezamen wijst erop dat deze verdelingen significant van elkaar verschillen: X^2 (N = 2065, df = 1) = 59.5, $p < .001$ (de D- en U-classificatie zijn buiten beschouwing gelaten). Op dit verschil in percentage veilige classificaties tussen kinderen en volwassenen is ook reeds door Van IJzendoorn (1992) gewezen. Hij suggereert dat - tenzij de studies die op dat moment beschikbaar waren selectieve steekproeven betroffen - het idee van autonome gehechtheid bij volwassenen als normatief in numerieke zin en zelfs in termen van psychische gezondheid wellicht moet worden losgelaten.

De U-classificatie voor onverwerkt verlies of trauma van andere aard komt in lang niet alle tot nu toe gepubliceerde studies ter sprake. Daaraan kunnen diverse redenen ten grondslag liggen, die helaas meestal niet geëxpliciteerd worden. Allereerst is mogelijk dat de U-schaal door de codeurs niet is gescoord. Deze schaal was lange tijd in ontwikkeling en werd in de achtereenvolgende versies van het codeersysteem verder uitgewerkt. Daarom is ook mogelijk dat sommige studies deze classificatie onvermeld laten in verband met een ontoereikende intercodeurbetrouwbaarheid voor deze categorie. Tenslotte kan de U-classificatie buiten beschouwing zijn gelaten

omdat deze niet relevant werd geacht voor het onderwerp van de studie. Hoewel de U-classificatie een iets andere status heeft dan de andere drie classificaties (en in het geval van onverwerkt verlies maar op een enkele vraag in het interview gebaseerd is) schuilt er toch een gevaar in deze benadering: een U-classificatie duidt op een onveilig werkmodel van gehechtheid en wanneer men deze classificatie buiten beschouwing laat zullen sommige respondenten ten onrechte als veilig worden beschouwd. Uiteraard kan men anderzijds betogen dat een gepreoccupeerde respondent die bovendien met onverwerkt verlies te kampen heeft (classificatie U/E) in bepaalde opzichten meer vergelijkbaar is met een gepreoccupeerde respondent zonder onverwerkt verlies (E) dan met een autonome respondent met onverwerkt verlies (U/F). Gelet op de huidige stand van zaken lijkt het daarom de vooruitgang in kennis en inzicht het meest ten goede te komen wanneer bij het ontbreken van gerichte hypotheses analyses zowel op het niveau van drie classificaties als op het niveau van vier classificaties worden gerapporteerd.

Een vraag die zich opwerpt is welke tweede classificatie frequent wordt aangetroffen bij respondenten die een U-classificatie als eerste classificatie krijgen toegekend. Bij de verdelingen van gehechtheidsclassificaties van kinderen in de Vreemde-Situatieprocedure komen in de D-categorie met name kinderen met een angstig-ambivalent (C) gehechtheidspatroon terecht (Van IJzendoorn et al., 1992). De studies van Ainsworth en Eichberg (1991) en Radojevic (1992) laten zien dat het vooral gepreoccupeerde volwassenen zijn die van onverwerkt verlies blijk geven (bij Radojevic lijkt het in alle gevallen om onverwerkt verlies te gaan; bij Ainsworth en Eichberg betroffen slechts twee gevallen onverwerkt trauma anders dan verlies). Toch kunnen deze gegevens enigszins misleidend zijn. Bij Radojevic bijvoorbeeld treffen we geen informatie aan over het al dan niet hebben meegemaakt van verlies door de respondenten. Omdat er geen aanleiding bestaat om te veronderstellen dat een bepaald werkmodel van gehechtheid de kans op het overlijden van een familielid of kennis van de respondent vergroot, moet de exploratie naar de tweede classificatie van respondenten met onverwerkt verlies beperkt worden tot die respondenten die een verlieservaring achter de rug hebben. Van de 83 respondenten in onze studie gold dat voor 75 (19 gereserveerde [25%], 41 autonome [55%] en 15 gepreoccupeerde [20%] respondenten). Op basis van hun eerste interview kregen 13 van hen een U-classificatie voor onverwerkt verlies toegekend (zie Bakermans-Kranenburg en Van IJzendoorn, 1992). De tweede of alternatieve classificatie van deze 13 respondenten met onverwerkt verlies was in 5 gevallen (38%) gereserveerd, in 5 gevallen (38%) autonoom en voor 3 (23%) gepreoccupeerd. We zien hier dus wel een ondervertegenwoordiging van de autonome respondenten waar het onverwerkt verlies betreft, maar geen oververtegenwoordiging van de gepreoccupeerde respondenten.

5.3 Betrouwbaarheid

Intercodeurbetrouwbaarheid

De intercodeurbetrouwbaarheid voorafgaand aan het coderen van de interviewtranscripten van deze studie (81% resp. 75% voor de drie en vier classificaties) was bevredigend, maar niet optimaal. Relevant is echter dat de betrouwbaarheden voor de afzonderlijke categorieën elkaar nauwelijks ontliepen; een gegeven dat helaas bij de vermelding van intercodeurbetrouwbaarheidspercentages dikwijls ontbreekt. Daarenboven kon geconstateerd worden dat de codeurs in de loop der tijd niet van elkaar 'afdreven' maar, integendeel, op een aselecte steekproef van 10 interviews na afloop van het coderen van de transcripten uit de eigenlijke studie een hogere

intercodeurbetrouwbaarheid bereikten. We kunnen constateren dat de intercodeurbetrouwbaarheid vergelijkbaar is met de intercodeurbetrouwbaarheden die werden gerapporteerd in andere studies. Gezien de complexiteit van het codeersysteem zal deze doorgaans maximaal 85% zijn. Daarom was het wenselijk geweest als alle interviews door twee codeurs, onafhankelijk van elkaar, waren geclassificeerd en aan interviews met uiteenlopende classificaties door discussie een classificatie op basis van consensus was toegekend. We stuitten hier echter op een praktisch probleem: met het oog op de bepaling van de test-hertestbetrouwbaarheid, ten behoeve waarvan elke respondent twee maal werd geïnterviewd, en de beschikbaarheid van twee codeurs was het niet mogelijk om beide codeurs zich over eenzelfde interview te laten buigen, omdat daarmee de blindheid voor het tweede interview van dezelfde respondent verloren zou gaan. Dat de intercodeurbetrouwbaarheid lager dan 100% was heeft implicaties voor de test-hertestbetrouwbaarheid. We komen daarop nog terug wanneer deze bediscussieerd wordt.

Interviewereffect

We kwamen geen interviewereffect op het spoor. Men kan hierover opmerken dat de intensieve training van de interviewers door één trainer (waarbij gewezen werd op het belang de vragen letterlijk te stellen) en de keuze voor uitsluitend vrouwelijke interviewers in de leeftijd van de geïnterviewden hebben gezorgd voor een minimalizering van een eventueel interviewereffect. Het is denkbaar dat een minder zorgvuldige training tot meer verschillen tussen de interviewers zou hebben geleid. Wel liepen in onze studie de twee interviews van een respondent soms toch aanmerkelijk uiteen in lengte zonder zich in classificatie van elkaar te onderscheiden. De classificatie is blijkbaar robuust voor (bescheiden) verschillen tussen interviewers en voor verschillen die daarmee kunnen samenhangen (zoals de precieze inhoud van de antwoorden).

Achtergrondvariabelen

Uit de vergelijking van de achtergrondvariabelen van de respondenten kwam naar voren dat de autonome respondenten gemiddeld iets ouder waren dan de anderen. Het is niet eenvoudig een eenduidige verklaring voor deze bevinding te geven. Vooralsnog lijken we ten aanzien van het leeftijdseffect slechts te kunnen opmerken dat dit overeenstemt met de algemeen levende veronderstelling dat volwassenen die wat ouder zijn en wat meer levenservaring hebben opgedaan meer afstand hebben genomen van het ouderlijk huis en daardoor beter in staat zijn om hun gehechtheidservaringen objectief weer te geven. Daarbij moeten we echter aantekenen, dat het hier kleine verschillen in leeftijd betreft.

Er werd geen significant onderscheid gevonden in het aantal uren dat de respondenten met de verschillende interviewclassificaties per week aan werk buitenshuis besteedden. Voor de drie hoofdclassificaties werd ook geen verschil in opleidingsniveau gevonden, maar respondenten die als onverwerkt werden geclassificeerd hadden gemiddeld wat minder opleiding achter de rug. Men zou naar voren kunnen brengen dat dit lagere opleidingsniveau mogelijk de oorzaak was van incoherenties in het denken en spreken over verlieservaringen, en dat dit verlies daardoor ten onrechte door de codeurs als onverwerkt is beschouwd. Daartegen kan echter worden ingebracht, dat de respondenten die een U-classificatie kregen toegekend zich niet door lagere scores op de tests voor verbale intelligentie en logisch redeneren van de anderen onderscheidden. Bovendien laat deze veronderstelling onverklaard waarom dit gebrek aan coherentie door achterblijvend opleidingsniveau juist bij de vragen over verlies zou opspelen, en niet bij de beantwoording van de andere vragen (in dat geval zouden we immers ook een verschil in opleidingsniveau aantreffen tussen de autonome respondenten enerzijds en de gereserveerde en

gepreoccupeerde respondenten anderzijds).

Test-hertestbetrouwbaarheid

De test-hertestbetrouwbaarheid op het niveau van de drie hoofdclassificaties was tamelijk hoog (78%), zeker gelet op wat maximaal haalbaar is door de intercodeurbetrouwbaarheid. Naar analogie van Van IJzendoorn (1992), die de maximale overeenstemming tussen de interviewclassificatie van de ouder en de gehechtheidsclassificatie van het kind in de Vreemde Situatie aan de orde stelt, kunnen we deze maximale test-hertestbetrouwbaarheid als volgt schatten. Bij een intercodeurbetrouwbaarheid van ongeveer 80% worden van 100 respondenten mogelijk 20 interviews onjuist geclassificeerd. Dat geldt, in het geval van een studie waarbij het interview twee maal wordt afgenomen, voor beide afnames. Wanneer het op de beide tijdstippen 20 verschillende interviews betreft, daalt de maximale test-hertestbetrouwbaarheid tot 60%. Als men veronderstelt dat in de helft van de gevallen de onjuist gecodeerde interviews van de twee afnames toevallig wel overeenkomstig geclassificeerd zijn, stijgt dit percentage (tot 80%), maar de kans dat alle onjuist geclassificeerde respondenten op de twee tijdstippen overeenkomstig geclassificeerd worden (en de test-hertestbetrouwbaarheid dus 100% zou zijn) is zeer klein. Tegen deze achtergrond is de gevonden test-hertestbetrouwbaarheid respectabel. Niettemin hebben we geprobeerd oorzaken te detecteren waaraan veranderingen in classificatie kunnen worden toegeschreven. Deze veranderingen in hoofdclassificatie bleken niet te kunnen worden verklaard uit uiterlijke kenmerken van het interview, zoals verandering in interviewlengte of verwijzingen naar het eerste interview tijdens de tweede afname, of aan hoe de respondenten het ervoeren om een tweede keer over hetzelfde bevraagd te worden. Wel vonden we dat de respondenten die veranderden van hoofdclassificatie vaker over de eerste interviewafname hadden nagedacht. Zij waren echter eveneens vaker van mening dat zij bij de tweede interviewafname dezelfde antwoorden hadden gegeven. Dit laatste onderstreept nog eens dat bij het coderen van de interviews niet zozeer de globale inhoud van de antwoorden de classificatie bepaalt, maar dat vormkenmerken van de antwoorden evenzeer worden meegewogen. Voor geïnterviewden is het daarom moeilijk om de eigen stabiliteit adequaat in te schatten.

Respondenten die veranderden van hoofdclassificatie onderscheidden zich niet van de respondenten die tweemaal hetzelfde werden geclassificeerd in veranderingen in de leefsituatie of wijzigingen in het mentaal en fysiek welbevinden. Veranderingen in de leefsituatie deden zich in onze groep in de loop van de twee maanden die de dataverzameling in beslag nam nauwelijks voor. Daarop is reeds gereflecteerd toen de representativiteit van onze steekproef ter discussie stond.

Van de 18 respondenten die op de twee tijdstippen verschillend werden geclassificeerd verschoven er 5 van gereserveerd naar autonoom en 7 van autonoom naar gereserveerd, 3 van gepreoccupeerd naar autonoom en 1 van autonoom naar gepreoccupeerd, en 1 van gereserveerd naar gepreoccupeerd en 1 van gepreoccupeerd naar gereserveerd. Het geringe aantal verschuivingen tussen de twee onveilige categorieën lijkt te suggereren dat deze categorieën minder met elkaar gemeen hebben dan men zou kunnen concluderen uit het veelvuldig voorkomen van samenvoeging van de onveilige categorieën in tot nu toe gepubliceerde studies. Daarnaast hebben we gekeken naar de tweede of alternatieve classificatie van de respondenten die een verschuiving ondergingen. Zoals in Hoofdstuk 3 is uiteengezet, wordt een tweede of alternatieve classificatie gegeven wanneer een interview niet precies binnen de omschrijving van een (sub-) classificatie past. Zo'n tweede classificatie kan een andere subcategorie van dezelfde hoofdclassificatie zijn, of een subcategorie van een andere hoofdclassificatie - maar het laatste is

uitzonderlijker. Bij beschouwing van de twee classificaties van de 18 respondenten met verandering van hoofdcategorie bleek in 11 gevallen (61%) de alternatieve classificatie van het ene interview inderdaad de subcategorie van een andere hoofdclassificatie te zijn, overeenstemmend met de classificatie van het andere interview van dezelfde respondent. Men kan veronderstellen dat bij sommige respondenten aspecten van twee categorieën in hun werkmodel van gehechtheid terug te vinden zijn. Twee verschillende interviews bij deze respondenten kunnen daardoor tot inconsistentie in de classificaties leiden, omdat nu eens het ene, dan het andere aspect overweegt. Mogelijk zou bijvoorbeeld juist bij deze respondenten de invloed van de interviewer groter kunnen zijn. Toetsing van het interviewereffect voor alleen de respondenten met classificatieverandering gaf echter geen significant resultaat (voor de eerste interviews X^2 [n = 18, df = 8] = 7.63, p = .47; voor de tweede interviews X^2 [n = 18, df = 8] = 11.35, p = .18).

Uiteraard moet de mogelijkheid overwogen worden dat de oorzaak voor de hoge test-hertestbetrouwbaarheid gelegen is in de periode van acht weken tussen de eerste en tweede afname van het interview, die het mogelijk zou maken dat respondenten de antwoorden die zij de eerste keer gaven bij de tweede afname nog in hun hoofd hadden en deze gereproduceerd hebben. Om verschillende redenen achten we beïnvloeding van de test-hertestbetrouwbaarheid door deze oorzaak onwaarschijnlijk. Allereerst is het interview lang en complex en zijn de antwoordmogelijkheden oneindig; de interviewer zelf geeft bovendien geen evaluatieve reactie op de gegeven antwoorden. Ten tweede berust de interviewclassificatie niet in de eerste plaats op de inhoud van de antwoorden op de specifieke vragen, maar op coherentie van het antwoordpatroon als geheel. Ten derde kwam de tweede interviewafname voor de respondenten als een verrassing, zodat van opzettelijke memorisering geen sprake kan zijn. Tenslotte verschilden respondenten met en zonder verandering van classificatie niet in hoeveel zij zich bij de tweede interviewafname herinnerden van de vragen en antwoorden van de eerste keer, en gaven juist respondenten die niet veranderden van interviewclassificatie vaker aan dat zij bij de tweede afname andere antwoorden hadden gegeven dan bij de eerste interviewafname. Overigens constateerde McKelvie (1991) naar aanleiding van een test-hertestbetrouwbaarheidsstudie waarbij sommige respondenten werden aangemoedigd om bij de tweede afname dezelfde antwoorden te geven als bij de eerste afname, dat deze respondenten overschatten hoeveel zij zich nog herinnerden van de eerste afname, en dat het bewust gebruiken van de herinnering de test-hertestbetrouwbaarheid niet beïnvloedde.

Met de classificatie voor onverwerkt verlies of ander trauma als afzonderlijke categorie beschouwd was de test-hertestbetrouwbaarheid beduidend lager (61%). Dit lagere percentage vertoont overeenkomst met de relatief geringe stabiliteit voor de D-classificatie bij kinderen in een studie van Main en Cassidy (1988), waarin het gedrag van het kind in een hereniging met de ouder twee maal, met een tussenliggende periode van een maand, werd geobserveerd. De veranderingen in de U-classificatie bleken zich in beide richtingen in ongeveer dezelfde mate voor te doen: zeven respondenten die bij de eerste interviewafname als onverwerkt werden geclassificeerd werden dat niet bij de tweede interviewafname, en acht respondenten werden alleen op grond van hun tweede interview als onverwerkt geclassificeerd. Deze veranderingen kunnen niet worden toegeschreven aan een lagere intercodeurbetrouwbaarheid voor de U-categorie of aan een potentieel interviewereffect. Evenmin bleek er verband te zijn tussen verandering in U-classificatie en het noemen van meer of minder verlieservaringen. Overigens bleek ook in meer algemene zin het aantal verlieservaringen in de kindertijd, tijdens de volwassenheid of in deze twee periodes tezamen niet samen te hangen met de classificatie als

onverwerkt (achtereenvolgens $p = .08$, $p = .31$ en $p = .09$); het is dus niet het *aantal* verlieservaringen dat bepalend is voor het al dan niet verwerken ervan (zie ook Bakermans-Kranenburg & Van IJzendoorn, 1992). Uit de antwoorden op de vragen die na afloop van de tweede interviewafname gesteld werden kwam naar voren dat respondenten met verschuivingen in de U-classificatie vaker meenden dezelfde antwoorden te hebben gegeven als de eerste keer, maar ook meer van gedachten veranderd waren over bepaalde dingen in het interview. Wanneer we daarbij aantekenen dat de hoofdclassificatie (gereserveerd, autonoom of gepreoccupeerd) van deze respondenten in alle gevallen dezelfde bleef, kan men zeggen dat de respondenten het met deze paradoxale combinatie van antwoorden bij het rechte eind hadden: hun antwoordpatroon bij de tweede afname was bij de meeste vragen gelijk aan dat van de eerste keer, maar bij de vragen over verlies (of trauma) vond een verschuiving plaats. De vragen die na de tweede interviewafname gesteld werden waren helaas niet zo genuanceerd dat daarbij een onderscheid gemaakt werd tussen de interviewvragen over verlieservaringen en de andere vragen. Daarom kunnen we niet concluderen of van een juiste zelfinschatting sprake is of dat dit buiten de mogelijkheden van de geïnterviewden ligt. De reacties van de respondenten met veranderingen in de hoofdclassificatie lijken het laatste te suggereren.

De bevinding dat bij de respondenten die één of twee keer als onverwerkt geclassificeerd werden, de andere classificatie (gereserveerd, autonoom of gepreoccupeerd) in geen enkel geval veranderde, is opmerkelijk. Main en Goldwyn (1991) merkten op dat bij interviews die als onverwerkt worden geclassificeerd de tweede classificatie moeilijk en enigszins atypisch kan zijn. Onze resultaten wijzen niet in die richting.

Met de opmerking van Main en Goldwyn (1988) in het hoofd, dat het moeilijk is om respondenten die recent, dat wil zeggen in het jaar voorafgaand aan de interviewafname, een verlieservaring achter de rug hebben voor onverwerkt verlies te scoren (zie Hoofdstuk 3), exploreerden we bij hoeveel respondenten van zo'n recente verlieservaring sprake was. Tweeëntwintig respondenten kregen één of twee maal een U-classificatie toegekend. Bij één van hen werd bij de tweede interviewafname de vraag naar verlieservaringen na de kindertijd abusievelijk niet gesteld; bij een tweede was de U-classificatie gebaseerd op trauma van andere aard (zie Hoofdstuk 4). Eén respondent tenslotte had te kampen met zowel onverwerkt verlies als onverwerkte andere traumatische ervaringen. Bij 20 respondenten met complete interviews werd dus één of twee maal onverwerkt verlies gecodeerd. Negen van hen hadden in het jaar voorafgaand aan de interviewafname een overlijden meegemaakt. Van deze 9 respondenten bleek er slechts 1 (11%) op beide tijdstippen als onverwerkt te zijn geclassificeerd, de 8 anderen (89%) ondergingen verandering van U-classificatie. Van de 11 respondenten zonder zo'n recente verlieservaring kregen 6 respondenten (55%) bij beide interviewafnames een U-classificatie toegekend tegenover 5 respondenten (45%) bij wie het verlies slechts één maal als onverwerkt werd geclassificeerd. Dit verschil is net niet significant (X^2 [$n = 20$, $df = 1$] $= 4.11$, $p = .07$)[1], maar theoretisch wellicht toch relevant. Als de respondenten met recent verlies van de U-categorie worden uitgesloten, stijgt de test-hertestbetrouwbaarheid voor de vier classificaties tot 71% (kappa = .56). Het is voorstelbaar dat respondenten met een recente verlieservaring nog in

[1] De enige respondent met recent verlies die op beide tijdstippen als onverwerkt werd geclassificeerd was de respondent bij wie ook van onverwerkte andere traumatische ervaringen sprake was. Wanneer men, om contaminatie met onverwerkt ander trauma dan verlies te vermijden, deze respondent buiten beschouwing laat, is het verschil wel significant, X^2 ($n = 19$, $df = 1$) $= 6.38$, $p = .02$.

het proces van rouwverwerking betrokken zijn en daardoor inconsistent zijn in hoe coherent zij over verlieservaringen kunnen denken en spreken. Het ware naar onze mening wenselijk wanneer dit voorbehoud met betrekking tot respondenten met verlieservaringen in het jaar voorafgaand aan het interview ook in de recente versie van het interviewcodeersysteem opgenomen was.

5.4 Discriminante validiteit

We onderzochten de samenhang van de interviewclassificaties met een drietal variabelen: sociale wenselijkheid, intelligentie en autobiografisch geheugen. Naast globale toetsen voor verschillen op deze variabelen tussen de gehechtheidscategorieën toetsten we gerichte contrasten die we op grond van theoretische overwegingen tevoren hadden opgesteld. Deze werkwijze garandeert een strenge toetsing van de discriminante validiteit. Power-analyses maakten duidelijk dat onze steekproef groot genoeg was om eventuele verschillen tussen de gehechtheidsclassificaties aan het licht te laten komen.

Sociale wenselijkheid

De classificaties onderscheidden zich niet van elkaar op sociale wenselijkheid. De gereserveerde respondenten bleken niet meer dan de anderen geneigd te zijn op een sociaal wenselijke manier te antwoorden. Twee factoren kunnen verder hebben meegespeeld om de beïnvloeding van het interview door deze neiging te minimaliseren. Ten eerste waren de interviewers getraind om de interviews af te nemen op een vriendelijke maar taakgerichte manier. In verschillende studies naar de invloed van sociale wenselijkheid is naar voren gekomen dat zo'n taakgerichte sfeer te verkiezen is boven een warme, invoelende houding van de interviewer als de onderwerpen gevoelig zijn voor beïnvloeding door de neiging sociaal wenselijke antwoorden te geven (Nederhof, 1981). Ten tweede gaven gereserveerde respondenten op de vraag wat naar hun mening het doel van het interview was ("wat ons - de onderzoekers - vooral interesseert in het interview") vaker aan dat het in het interview alleen om hun verleden ging, terwijl de autonome en gepreoccupeerde respondenten vaker van mening waren dat het interview bedoelde te achterhalen hoe de eigen opvoeding of de relatie met de eigen ouders van invloed was op hun leven of op de opvoeding van hun eigen kind (X^2 [N = 83, df = 2] = 7.30, p = .03). Door hun perceptie van het interview voelden de gereserveerde respondenten misschien minder de behoefte om zichzelf in een gunstig daglicht te plaatsen dan wanneer zij het interview zouden hebben gezien als een beoordeling van hun persoonlijkheid.

Intelligentie

We vonden evenmin een verschil in intelligentie tussen de verschillende gehechtheidscategorieën. Onze tevoren opgestelde contrasten dat enerzijds gereserveerde respondenten, die soms opmerkelijk korte interviews geven, minder vlot van associatie zouden zijn, en dat anderzijds autonoom geclassificeerde respondenten zich zouden onderscheiden op de andere verbale vaardigheden en logischer zouden kunnen redeneren, werden niet door onze resultaten ondersteund.

Verschillende studies bij kinderen maken wel melding van een verband tussen gehechtheidskwaliteit en cognitieve ontwikkeling (Main, 1973; Van IJzendoorn, Sagi & Lambermon, in druk, Van IJzendoorn & Van Vliet-Visser, 1988; zie voor een overzicht De Ruiter & Van

IJzendoorn, in voorb.). Daaraan zouden verschillende oorzaken ten grondslag kunnen liggen. Moss, Parent, Gosselin en Dumont (in voorb.) suggereren dat de cognitieve ontwikkeling van kinderen beïnvloed wordt door ervaringen op emotioneel gebied op jonge leeftijd. De geïnternaliseerde modellen die een kind heeft van de moeder en van zichzelf zouden van invloed zijn op hoe effectief het kind gebruik kan maken van leeftijdsgenoten en volwassenen om zich cognitief te ontwikkelen. Zij leggen ook een verband met de ontwikkeling van metacognitieve ervaringen, opgevat als de kennis die iemand heeft van zijn cognitieve vermogens en hoe die gebruikt kunnen worden (Brown, 1987; Flavell, 1987; aangehaald in Moss et al., in voorb.). Dit inzicht in hoe het eigen gedrag kan en moet worden aangepast aan de eisen van het moment is noodzakelijk om (bijvoorbeeld op school) meer cognitieve vaardigheden te verwerven. Main (1991) schetst twee verklaringen voor het verband tussen gehechtheid en cognitieve ontwikkeling. Ten eerste kan onveilige gehechtheid leiden tot een vertekende of slecht georganiseerde representatie van de doelen en gevoelens van anderen en van zichzelf. Deze cognitieve en sociaal-cognitieve achterstand zou latere samenwerking in de weg kunnen zitten en het verwerven van kennis uit sociaal-culturele bronnen kunnen bemoeilijken. Deze suggestie vertoont overeenkomst met die van Moss. Daarnaast formuleert Main als mogelijkheid dat de aandacht van onveilig gehechte kinderen zozeer in beslag genomen wordt door de inschatting van de toegankelijkheid van de gehechtheidsfiguur, dat weinig aandacht voor exploratief gedrag overblijft. Wanneer de aandacht, die moet worden verdeeld tussen affectieve, cognitieve en metacognitieve kwesties, teveel door de eerste wordt opgeëist, blijft de ontwikkeling op cognitief en metacognitief gebied daardoor achter.

Main (1991) suggereert eveneens voor volwassenen een verband tussen veilige gehechtheid enerzijds en logisch redeneren (een cognitieve vaardigheid) en metacognitief functioneren anderzijds. Zij wijst daarbij op de relatie tussen onveilige gehechtheid en een tekortschieten van het metacognitief functioneren dat bijvoorbeeld tot uitdrukking komt in problemen met het onderscheiden van schijn en werkelijkheid (Flavell, Green, & Flavell, 1986). Ons lijkt echter, wanneer de blik naar volwassenen verlegd wordt, een onderscheid tussen cognitie en metacognitie geboden. Metacognitief functioneren wordt door Main gedefinieerd als 'the ability to consider one's own cognitive processes as objects of reflection' (1991, p. 134). Autonome volwassenen, die hun ervaringen en gevoelens daarover opener benaderen dan gereserveerde en gepreoccupeerde volwassenen, kunnen daardoor beter in staat worden geacht hun eigen denken tot object van hun denken te maken (metacognitief functioneren). Dat autonome respondenten evenwel ook op cognitief vlak boven de andere respondenten uit zouden steken, wordt hierdoor niet geïmpliceerd. Hiernaar is nog nauwelijks onderzoek verricht. In dit verband kan alleen genoemd worden dat Ward et al. (Ward, Botyanski, Plunket & Carlson, 1991) in hun studie met adolescente moeders geen verband tussen woordenschat en interviewclassificatie vonden. De Ruiter en Van IJzendoorn (in voorb.) suggereren dat cognitieve vaardigheden een autonoom werkmodel van gehechtheid zouden kunnen bevorderen door een (intellectuele) openheid voor nieuwe informatie, zelfs als de gehechtheidsrelatie met de ouders in de kindertijd onveilig is geweest. De auteurs geven echter zelf al aan dat ook beargumenteerd zou kunnen worden dat cognitieve vaardigheden intellectuele verdedigingsmechanismen zoals rationalisatie zouden kunnen voeden en zo een onveilig werkmodel mede in stand zouden kunnen houden.

Als de lijn van gehechtheid en cognitie in de kindertijd naar de volwassenheid doorgetrokken wordt, valt een verschil te verwachten tussen autonome respondenten die terugblikken op een veilige gehechtheidshistorie en autonome respondenten die zich ondanks negatieve gehechtheidservaringen een autonome representatie daarvan hebben weten eigen te maken (de

respondenten met een zgn. *verworven* autonoom werkmodel van gehechtheid). Van de respondenten voor wie een autonome interviewclassificatie volgt op een veilige gehechtheidshistorie kan verwacht worden dat hun kansen om zich cognitief te ontwikkelen optimaal zijn geweest, terwijl zij die na negatieve ervaringen in de kindertijd toch als autonoom worden geclassificeerd die kansen minder hebben gehad. Meer inzicht in de relatie tussen gehechtheidskwaliteit, cognitie en metacognitie zou dus verkregen kunnen worden door een vergelijking van deze twee verschillende typen autonome volwassenen met elkaar.

Autobiografisch geheugen

Met verschillende instrumenten werd getoetst of er een samenhang bestond tussen classificatie van het GBI en autobiografisch geheugen. Deze toetsing werd met name zinvol geacht omdat sommige als gereserveerd geclassificeerde respondenten tijdens het interview relatief vaak een beroep op hun slechte geheugen doen of zich desgevraagd geen concrete voorbeelden kunnen herinneren van wat zij in algemene termen over hun jeugd vertellen. Onze resultaten duidden echter niet op geringere geheugenprestaties of een pessimistischer geheugeninschatting bij de gereserveerde respondenten; zij kwamen, in tegendeel, op enkele variabelen wat beter uit de bus dan de andere respondenten. Dit resultaat vertoont overeenkomst met de resultaten van een studie van Myers et al. (1992), die vonden dat zogenaamde 'verdringers' bij het ophalen van negatieve herinneringen langere latentietijden lieten zien dan de andere proefpersonen, maar niet van de anderen verschilden als het ging om het ophalen van positieve herinneringen. Op dezelfde lijn liggen de bevindingen van Davis (1987), dat 'verdringers' minder herinneringen uit hun kindertijd waarin zij *zelf* blij, verdrietig, boos of angstig waren boven tafel konden krijgen, maar zich juist meer dan de andere proefpersonen konden herinneren als ze gevraagd werden herinneringen op te halen waarin *anderen* blij, verdrietig, boos of angstig waren. De moeilijkheden bij het ophalen van emotionele herinneringen die henzelf betroffen weerspiegelden dus geen algemene tekortkoming van het geheugen. Iets dergelijks lijken we ook bij de gereserveerde respondenten aan te treffen. Problematisch bij deze vergelijking is echter dat in de beide genoemde studies 'verdringers' zich kenmerkten door een lage score op een schaal voor angst en een hoge score op een schaal voor sociale wenselijkheid, terwijl het eerste door ons niet gemeten is en het laatste voor de gereserveerde respondenten in onze studie niet geldt. Myers et al. merken op dat de het in hun onderzoek respondenten betrof die altijd op tijd waren, zichzelf op een niet-emotionele manier presenteerden en steeds snel en enthousiast de instructies van de proefleider opvolgden. In hoeverre dat bij de gereserveerde respondenten in onze studie het geval was, is helaas niet systematisch bijgehouden.

Verder moeten bij onze resultaten met betrekking tot het geheugen de volgende kanttekeningen worden gemaakt. Allereerst zijn de instrumenten die we hebben gebruikt allerminst gerenommeerd. De Vragenlijst voor Beoordeling van het Geheugen (VBG) werd samengesteld op basis van drie bestaande vragenlijsten waaruit de vragen werden genomen met een hoge lading op een relevante factor of door kenmerken van specifieke items. Eén van de twee factoren waarin de VBG resulteerde (Verstrooidheid) had een matige interne consistentie (Cronbachs alpha .62). Bij de Herinneringen Test (HT) werden vragen over de kindertijd gesteld en werden de antwoorden beoordeeld op adequaatheid en latentietijd. De bepaling van de latentietijd als indicatie voor de geheugenkwaliteit is niet ongebruikelijk (zie Hoofdstuk 2). Bij de beoordeling van de vragen over de kindertijd moet men zich echter afvragen in hoeverre het ons gelukt is om vragen te stellen die weinig gerelateerd waren aan gehechtheidservaringen. Mogelijk lagen (voor sommige respondenten) sommige vragen toch op het gebied van gehecht-

heid. Te denken valt bijvoorbeeld aan de vraag uit welk kinderboek de respondent graag voorgelezen werd; de studie van Bus en Van IJzendoorn (1992) wijst immers op een verband tussen gehechtheidskwaliteit en interacties tijdens het voorlezen (zie Hoofdstuk 1). Daarnaast moet worden opgemerkt dat het niet mogelijk bleek uit de scores op de adequaatheid van de antwoorden op deze vragen interpreteerbare factoren te destilleren (bijvoorbeeld vragen die op zintuiglijke indrukken betrekking hadden, of vragen die de kleuter- en lagere school betroffen).

De keuze voor dit instrumentarium moet worden gezien in het licht van het ontbreken van in brede kring geaccepteerde alternatieven. In feite is het terrein van onderzoek naar het autobiografisch geheugen nog volop in ontwikkeling en lopen de meningen over de manier waarop dit onderzoek zou moeten gebeuren uiteen (Loftus, 1991). Verschillen in autobiografisch geheugen kunnen wellicht het best bestudeerd worden wanneer men ook beschikt over de autobiografische feiten, met behulp waarvan de herinneringen kunnen worden geverifieerd. De dagboekmethode zoals die door Linton (1978) en Wagenaar (1986) is toegepast voor toetsing van hun eigen autobiografisch geheugen is daarvoor het meest geschikt, maar in relatief kortdurende studies zoals de onze is deze methode niet toepasbaar. We hebben daarom gekozen voor een combinatie van verschillende methoden. Dat de resultaten van deze methoden onderling weinig samenhang vertoonden wijst erop dat verschillende aspecten van het geheugen aan bod zijn gekomen. De factoren van de VBG, de meta-memory-vragenlijst, bevatten inhoudelijk verschillende constructen: Verstrooidheid en Autobiografisch Geheugen (voor gebeurtenissen in de kindertijd). De laatstgenoemde factor lijkt voor ons het meest van belang. De correlatie tussen de zelfbeoordeling van het Autobiografisch Geheugen en de prestatie op de Herinneringen Test was ook iets hoger dan de correlatie tussen Verstrooidheid en deze prestatie, maar nog niet erg hoog. In Hoofdstuk 2 werd reeds opgemerkt dat de correlatie tussen zelfbeoordeling en geheugenprestatie doorgaans laag is, door het inhoudelijk uiteenlopen van de meta-memory-vragen en de geheugentest en door een lage of onbekende betrouwbaarheid van de geheugenprestatietest. Met name het laatste speelt in ons onderzoek mogelijk een rol. Met het afnemen van zowel de VBG als de HT werd tegemoet gekomen aan het advies van Hermann (1982) om een meta-memory-vragenlijst altijd in combinatie met een geheugenprestatietest te gebruiken. Daarnaast was het inhoudelijk voor ons van belang om deze twee aspecten bij het onderzoek te betrekken: het antwoordpatroon waarbij regelmatig een beroep werd gedaan op het onvermogen zich iets te herinneren, zou zowel kunnen voortkomen uit een slecht geheugen voor de kindertijd als het gevolg kunnen zijn van een lage inschatting van de eigen geheugenprestaties. We hebben gezien dat geen van deze twee aspecten de als gereserveerd geclassificeerde respondenten beletten om hun uitspraken tijdens het GBI met concrete voorbeelden te illustreren.

Rest nog de vraag of deze respondenten moedwillig informatie die zij zich wel herinneren verzwijgen tijdens het interview, of dat deze gehechtheidsgerelateerde herinneringen voor hen niet toegankelijk zijn. Vanuit gehechtheidstheoretisch oogpunt wordt het laatste verondersteld (bijv. Main, 1991). Ook wij zien in onze studie geen evidentie voor het eerste alternatief; gereserveerde respondenten onderscheiden zich bijvoorbeeld niet op sociale wenselijkheid en ervoeren de interviewafnames ook niet als moeilijker of vervelender dan de andere respondenten.

Met enig voorbehoud, gezien de bescheiden status van ons instrumentarium, mogen we concluderen dat er geen verband bestaat tussen gehechtheidsclassificatie op basis van het GBI en het niet-gehechtheidsgerelateerde autobiografisch geheugen.

5.5 Slot

Samenvattend kunnen we stellen dat het Gehechtheidsbiografisch Interview in onze studie naar voren komt als een instrument dat kan bogen op een behoorlijke test-hertestbetrouwbaarheid en op een goede discriminante validiteit. Dat neemt niet weg dat in onze studie maar een beperkt aantal onderzoeksvragen aan bod is gekomen en dat een aantal onderwerpen in toekomstig onderzoek aandacht behoeft.

Ten eerste werd onze studie uitgevoerd met relatief 'normale' respondenten, die overwegend uit het milieu van de middenklasse afkomstig waren. Hoewel de predictieve validiteit van het interview in klinische groepen veelbelovend is (zie daarvoor enkele van de studies die in Hoofdstuk 1 besproken zijn), zijn onze resultaten betreffende de test-hertestbetrouwbaarheid en discriminante validiteit niet zonder meer generaliseerbaar naar dergelijke groepen. Het is bijvoorbeeld denkbaar, dat deze groepen respondenten gevoeliger zijn voor de manier waarop de interviewer het interview afneemt, of dat cognitie en verbale vaardigheden van de respondent boven een bepaalde drempelwaarde moeten liggen om de interviewvragen te kunnen begrijpen en betekenisvol te kunnen beantwoorden. Ook hebben we de locatie waar het interview werd afgenomen niet gevarieerd; de afname van het interview bij respondenten thuis kan wellicht op sommige respondenten invloed uitoefenen.

Ten tweede maken de resultaten van deze studie naar de test-hertestbetrouwbaarheid een studie naar de stabiliteit van de interviewclassificatie mogelijk en zinvol. Verschillende auteurs hebben erop gewezen dat veranderingen in het werkmodel van gehechtheid van kinderen te verwachten zijn als de interactie met de opvoeder verandert (Sroufe & Waters, 1977; Vaughn et al., 1979). Van theoretisch en praktisch belang is de vraag onder welke condities (bijv. veranderingen in de leefsituatie, ingrijpende gebeurtenissen, therapeutische interventie) de classificatie van het gehechtheidswerkmodel van volwassenen op basis van het interview aan verandering onderhevig is. In dat kader werpt zich de vraag op of de succesvolheid van enige interventiestudies, waarin met een relatief extensieve interventie (gericht op het gedrag van de moeder; bijv. Anisfeld, Casper, Nozyce, & Cunningham, 1990; Juffer, 1993; Van den Boom, 1988) een positieve beïnvloeding van de gehechtheidsrelatie tussen moeder en kind werd bereikt, zich ook uitstrekte tot veranderingen in het werkmodel van de opvoeder. Tot nu toe ontbrak het aan een instrument om dergelijke veranderingen te registreren. Met het Gehechtheidsbiografisch Interview zou in deze leemte kunnen worden voorzien waar het de drie hoofdclassificaties van gehechtheid betreft. Met het oog op de geringere test-hertestbetrouwbaarheid van de classificatie voor onverwerkt verlies is voor deze categorie voorzichtigheid geboden; tenminste als het gaat om respondenten met recente verlieservaringen.

Ten derde bieden longitudinale studies (zoals de studie van Grossmann et al., 1988) de mogelijkheid om de tekortkomingen van onze studie op het gebied van het autobiografisch geheugen aan te vullen. In dergelijke studies is immers feitelijk materiaal over het verleden voorhanden, waaraan herinneringen van respondenten gerelateerd zouden kunnen worden.

Tenslotte ligt in dergelijke longitudinale studies als enige de mogelijkheid om onderzoek naar de intergenerationele overdracht van gehechtheid in strikte zin te verrichten. In de studie van Grossmann et al. (1988) zijn de kinderen van wie als baby's opnamen van de Vreemde-Situatieprocedure zijn gemaakt, intussen ongeveer 17 jaar oud en in de tussenliggende periode regelmatig door de onderzoekers weergezien. Wanneer deze respondenten zelf de ouders worden van een nieuwe generatie kinderen (bij wie de Vreemde-Situatieprocedure weer wordt afgenomen) kan er sprake zijn van onderzoek naar intergenerationele overdracht van gehechtheid in

strikte zin, en kan ook inzicht verworven worden in een aantal aspecten van het proces waarlangs deze overdracht van gehechtheid plaatsvindt. Voor onderzoek naar en inzicht in intergenerationele overdracht van gehechtheid in ruimere zin (zie Hoofdstuk 1) komt echter uit onze studie het Gehechtheidsbiografisch Interview als een deugdelijk instrument naar voren om verschillen in de representatie van gehechtheid bij volwassenen aan het licht te brengen.

Literatuur

Ainsworth, M.D.S., Bell, S.M. & Stayton, D.J. (1974). Infant mother attachment and social development: 'Socialization' as a product of reciprocal responsiveness to signals. In M.P.M. Richards (Eds.), *The integration of a child into a social world* (pp. 173-225). Cambridge: Cambridge University Press.

Ainsworth, M.D., Blehar, M.C., Waters, E. & Wall, S. (1978). *Patterns of attachment: A psychological study of the Strange Situation*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Ainsworth, M.D.S. & Eichberg, C. (1991). Effects on infant-mother attachment of mother's unresolved loss of an attachment figure, or other traumatic experience. In C.M. Parkes, J. Stevenson-Hinde & P. Marris (Eds.), *Attachment across the life cycle* (pp. 160-183). London: Routledge.

Anders, T.F. (1982). Neurophysiological studies of sleep in infants and children. *Journal of Child Psychiatry, 23*, 75-83.

Angenent, H. (1985). *Opvoeding en persoonlijkheidsontwikkeling*. Nijkerk: Intro.

Anisfeld, E., Casper, V., Nozyce, M. & Cunningham, N. (1990). Does infant carrying promote attachment? An experimental study of the effects of increased physical contact on the development of attachment. *Child Development, 61*, 1617-1627.

Arend, R., Gove, F. & Sroufe, L.A. (1979). Continuity of individual adaptation from infancy to kindergarten: A predictive study of ego-resiliency and curiosity in preschoolers. *Child Development, 50*, 950-959.

Baddeley, A.D. (1976). *The psychology of memory*. London: Harper & Row.

Baddeley, A.D. (1991). What is autobiographical memory? In M.A. Conway, D.C. Rubin, H. Spinnler & W.A. Wagenaar (Eds.), *Theoretical perspectives on autobiographical memory* (pp. 13-29). Dordrecht: Kluwer.

Baddeley, A.D., Sunderland, A. & Harris, J.E. (1987). How well do laboratory-based psychological tests predict patients' performance outside the laboratory? In R.J. Wurtman, S. Corkin & J.H. Growdon (Eds.), *Topics in the basic and clinical science of dementia: Proceedings of the fourth Zürich Meeting of the International Study Group on the Pharmacology of Memory Disorders Associated with Aging*. January 16-18, 1987. Wien/ New York: Springer-Verlag.

Bakermans-Kranenburg, M.J. & Van IJzendoorn, M.H. (in druk). A psychometric study of the Adult Attachment Interview: Reliability and discriminant validity. *Developmental Psychology*.

Bakermans-Kranenburg, M.J. & Van IJzendoorn, M.H. (1992). Gehechtheidsbiografie, verlieservaringen en beleving van het ouderschap. Paper, gepresenteerd op het achtste symposium gezinsonderzoek, 26 november, Nijmegen.

Bakker, B.F.M. & Jonker, J.K. (1986). *Sociale groep: indeling en afleiding*. Voorburg: CBS nota 14052-86-57.

Bartlett, F.C. (1932). *Remembering: A study in experimental and social psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bell, C. (1991). Memory for an early school report. In M.A. Conway, D.C. Rubin, H. Spinnler & W.A. Wagenaar (Eds.), *Theoretical perspectives on autobiographical memory* (pp. 151-166). Dordrecht: Kluwer.

Belsky, J. (1984). The determinants of parenting: A process model. *Child Development, 55*, 83-96.

Belsky, J., Rovine, M. & Taylor, D. (1984). The Pennsylvania infant and family development project II: Origins of individual differences in infant-mother attachment: Maternal and infant contributions. *Child Development, 55*, 706-717.

Benoit, D., Zeanah, C.H. & Barton, M.L. (1989). Maternal attachment disturbances and failure to thrive. *Infant Mental Health Journal, 10*, 3, 185-202.

Benoit, D., Zeanah, C.H., Boucher, C. & Minde, K.K. (1992). Sleep disorders in early childhood: Association with insecure maternal attachment. *J. Am. Acad. Child Adoles. Psychiatry, 31*, 86-93.

Bithoney, W.G. & Dubowitz, H. (1985). Organic concomitants of nonorganic failure to thrive: Implications for research. In D. Drotar (Ed.), *New directions in failure to thrive: Implications for research and practice* (pp. 47-68). New York: Plenum Press.

Block, J. (1971). *Lives through time*. Berkeley: Bancroft Books.

Borrini, G., Dall'Orra, P., Della Sala, S., Marinelli, L. & Spinnler, H. (1989). Autobiographical memory: Sensitivity to age and education of a standardized inquiry. *Psychological Medicine, 19*, 215-224.

Bowlby, J. (1951). *Maternal care and mental health*. Genève: World Health Organisation Monograph Series, no. 2.

Bowlby, J. (1969/1984). *Attachment*, Vol. 1 of *Attachment and loss* (2nd ed.). Harmondsworth: Penguin.

Bowlby, J. (1973/1980). *Separation: Anxiety and anger*, Vol. 2 of *Attachment and loss*. Harmondsworth: Penguin.

Bowlby, J. (1980). *Loss: sadness and depression, vol. 3 of Attachment and loss*. Harmondsworth: Penguin (1981).

Bowlby, J. (1988). *A secure base. Clinical applications of attachment theory*. London: Routledge.

Bradley, B.P. & Baddeley, A.D. (1990). Emotional factors in forgetting. *Psychological Medicine, 20*, 351-355.

Bretherton, I. (1990). Communication patterns, internal working models, and the intergenerational transmission of attachment relationships. *Infant Mental Health Journal, 11*, 237-253.

Brewer, W.F. (1986). What is autobiographical memory? In D.C. Rubin (Ed.), *Autobiographical memory* (pp. 25-49). Cambridge: Cambridge University Press.

Broadbent, D.E., Cooper, P.F., Fitzgerald, P. & Parkes, K.R. (1982). The Cognitive Failure Questionnaire (CFQ) and its correlates. *British Journal of Social and Clinical Psychology, 21*, 1-16.

Bus, A.G. & Van IJzendoorn, M.H. (1992). Patterns of attachment in frequently and infrequently reading mother-child dyads. *Journal of Genetic Psychology, 153*, 395-403.

Campbell, D. (1960). Recommendations for APA test standards. *American Psychologist, 15*, 546-553.

Cantor, N. & Mischel, W. (1977). Traits as prototypes: Effects on recognition memory. *Journal of Personality and Social Psychology, 35*, 38-48.

Carlson, V., Cicchetti, D., Barnett, D. & Braunwald, K.G. (1989). Finding order in disorganization: Lessons from research on maltreated infants' attachment to their caregivers. In D. Cicchetti & V. Carlson (Eds.), *Child maltreatment: Theory and research on the causes and consequences of maltreatment* (pp. 494-528). New York: Cambridge University Press.

Casey, P. (1988). Failure-to-thrive: Transitional perspective. *Journal of Developmental and Behavioral Pediatrics, 8*, 37-38.

Cassidy, J. & Marvin, R.S. (1989). *Attachment organization in three- and four-year-olds: Coding guidelines*. Unpublished manuscript, University of Virginia, Charlottesville.

Chandler, J. (1990). Researching and the relevance of gender. In R.G. Burgess (Ed.), *Studies in qualitative methodology 2* (pp. 119-140). Greenwich: JAI Press.

Clark, D.M. & Teasdale, J.D. (1982). Diurnal variation in clinical depression and accessibility of memories of positive and negative experiences. *Journal of Abnormal Psychology, 91*, 87-95.

Clerkx, L.E. & Van IJzendoorn, M.H. (1992). Child care in a Dutch context. On the history, current status, and evaluation of non-maternal child care in the Netherlands. In M.E. Lamb, K.J. Sternberg, C.P. Hwang & A.G. Broberg (Eds.), *Child care in context. Crosscultural perspectives* (pp. 55-81). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Cohen, J. (1977). *Statistical power analysis for the behavioral sciences*. New York: Academic Press.

Cohen, G. (1989). *Memory in the real world*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Cohen, G., Eysenck, M.W. & Le Voi, M.E. (1986). *Memory: A cognitive approach*. Philadelphia: Open University Press.

Conway, M. (1989). On bias in autobiographical recall: Retrospective adjustments following disconfirmed expectations. *The Journal of Social Psychology, 130*, 183-189.

Cowan, N. & Davidson, G. (1984). Salient childhood memories. *The Journal of Genetic Psychology, 145*, 101-107.

Cox, M.J., Owen, M.T., Henderson, V.K. & Margand, N.A. (1992). Prediction of infant-father and infant-mother attachment. *Developmental Psychology, 28*, 474-483.

Cox, M., Owen, M., Lewis, J., Riedel, C., Scalf-McIver, L. & Suster, A. (1985). Intergenerational influences on the parent-infant relationship in the transition to parenthood. *Journal of Family Issues, 6*, 543-564.

Crandall, V. (1966). Personality characteristics and social and achievement behaviors associated with children's social desirability response tendencies. *Journal of Personality and Social Psychology, 4*, 477-486.

Crittenden, P.M. (1985). Maltreated infants: Vulnerability and resilience. *Journal of Child Psychology & Psychiatry and Allied Disciplines, 26*, 85-96.

Crittenden, P.M. (1990). Internal representational models of attachment relationships. *Infant Mental Health Journal, 11*, 259-277.

Crittenden, P.M., Partridge, M.F. & Claussen, A.H. (1991). Family patterns of relationships in normative and dysfunctional families. *Development & Psychopathology, 3*, 491-512.

Crockenberg, S. (1981). Infant irritability, mother responsiveness, and social support influences on the security of infant-mother attachment. *Child Development, 52*, 857-869.

Cronbach, L.J. (1946). Response sets and test validity. *Educational and Psychological Measurement, 6*, 475-494.

Cronbach, L.J. (1950). Further evidence on response set and test design. *Educational and Psychological Measurement, 10*, 3-31.

Cronbach, L.J. (1971). Test validation. In R.L. Thorndike (Ed.), *Educational Measurement* (tweede editie). Washington, DC: American Council on Education.

Cronbach, J.L. & Meehl, P.E. (1955). Construct validity in psychological tests. *Psychological Bulletin, 52*, 281-302.

Crovitz, H.F. & Schiffman, H. (1974). Frequency of episodic memories as a function of their age. *Bulletin of the Psychonomic Society, 4*, 517-518.

Crowell, J.A. & Feldman, S.S. (1988). Mothers' internal models of relationships and children's behavioral and developmental status: A study of mother-child interactions. *Child Development, 59*, 1273-1285.

Crowell, J.A. & Feldman, S.S. (1991). Mothers' working models of attachment relationships and mother and child behavior during separation and reunion. *Developmental Psychology, 27*, 597-605.

Crowell, J.A., O'Connor, E., Wollmers, G., Strafkin, J. & Rao, U. (1991). Mothers' conceptualizations of parent-child relationships: Relation to mother-child interaction and child behavior problems. *Development and Psychopathology, 3*, 431-444.

Crowne, D.P. & Marlowe, D. (1960). A new scale of social desirability independent of psychopathology. *Journal of Consulting Psychology, 24*, 349-354.

Davis, P.J. (1987). Repression and the inaccessibility of affective memories. *Journal of Personality and Social Psychology, 53*, 585-593.

De Ruiter, C. & Van IJzendoorn, M.H. (in voorb.). *Attachment and cognition: A review of the literature.*

De Wolff, M. (1991). *Onthouden en vergeten. Een onderzoek naar de discriminante validiteit van het Gehechtheidsbiografisch Interview.* Doctoraalscriptie, Rijksuniversiteit Leiden.

Dijkstra, W., Ormel, J. & Van de Willige, G. (1979). Oorzaken van interviewer-variantie in survey onderzoek. *Mens en Maatschappij, 54*, 270-291.

Dozier, M., Stevenson, A.L., Lee, S.W. & Velligan, D.I. (1991). Attachment organization and familial overinvolvement for adults with serious psychopathological disorders. *Development & Psychopathology, 3*, 475-495.

Dritschel, B.H., Williams, J.M.G., Baddeley, A.D. & Nimmo-Smith, I. (1992). Autobiographical fluency: A method for the study of personal memory. *Memory & Cognition, 20*, 133-140.

Ebbinghaus, H. (1855/1964). *Memory.* New York: Dover.

Edwards, A.L. (1957). The social desirability variable in personality assessment and research. New York: Dryden.

Egeland, B. & Farber, E.A. (1984). Infant-mother attachment: Factors related to its development and changes over time. *Child Development, 55*, 753-771.

Emans, B. (1990). *Interviewen. Theorie, techniek en training.* 3e herziene druk. Groningen: Wolters-Noordhoff.

Epstein, S. (1983). *The Mother-Father-Peer Scale.* Unpublished manuscript, University of Massachusetts, Amherst.

Farrar, M.J. & Goodman, G.S. (1992). Developmental changes in event memory. *Child Development, 63*, 173-187.

Fivush, R., Hamon, N.R., Harsch, N., Singer, N. & Wolf, A. (1991). Content and consistency in young children's autobiographical recall. *Discourse Processes, 14*, 373-388.

Fivush, R. & Reese, E. (1991). The social construction of autobiographical memory. In M.A. Conway, D.C. Rubin, H. Spinnler & W.A. Wagenaar (Eds.), *Theoretical perspectives on autobiographical memory* (pp. 115-132). Dordrecht: Kluwer.

Flavell, J.H. (1979). Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive-developmental inquiry. *American Psychologist, 34*, 906-911.

Flavell, J.H., Green, F.L. & Flavell, E.R. (1986). Development of knowledge about the appearance-reality distinction. *Monographs of the Society for Research in Child Development, 51*, 1, Serial No. 212.

Fonagy, P., Steele, H. & Steele, M. (1991). Maternal representations of attachment during pregnancy predict the organization of infant-mother attachment at one year of age. *Child Development, 62*, 891-905.

Fraiberg, S. (1950). On the sleep disturbance of early childhood. *Psychoanal. Study Child, 5*, 285-309.

Fremmer-Bombik, E., Rudolph, J., Veit, B., Schwarz, G. & Schwarzmeier, I. (1989). *The Regensburg method of analyzing the Adult Attachment Interview.* Ongepubliceerd manuscript, Universität Regensburg, Regensburg.

Freud, A. (1961). Answering pediatricians' questions. *Writings of Anna Freud-S.* New York: International Universities Press.

Freud, A. (1965). *Normality and pathology in childhood*. New York: International Universities Press.

Freud, S. (1915/1957) Repression. In J. Strachey (Ed.), *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud, vol. 14* (pp. 146-158). London: Hogarth Press.

Galton, F. (1879). Psychometric facts. *Nineteenth Century, 5*, 425-433.

Galton, F. (1880). Statistics of mental imagery. *Mind, 5*, 301-318.

Gelfand, D.M. & Hartmann, D.P. (1975). *Child behavior analysis and therapy*. New York: Pergamon.

George, C., Kaplan, N. & Main, M. (1985). Adult Attachment Interview. Unpublished manuscript, University of California, Berkeley.

Goldberg, D. (1972). *The detection of general illness by questionnaire*. Maudsley monograph no. 21. London: Oxford University Press.

Goldberg, D. (1978). *Manual of the General Health Questionnaire*. Windsor, NFER.

Goldberg, D.P. & Hillier, V.F. (1979). A scaled version of the GHQ. *Psychological Medicine, 9*, 139-145.

Goldsmith, H.H. & Alansky, J.A. (1987). Maternal and infant temperamental predictors of attachment: A meta-analytic review. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 55*, 805-816.

Goossens, F.A., Van IJzendoorn, M.H., Tavecchio, L.W.C. & Kroonenberg, P.M. (1986). Stability of attachment across time and context in a Dutch sample. *Psychological Reports, 58*, 23-32.

Gove, W.R. & Geerken, M.R. (1977). Response bias in surveys of mental health: An empirical investigation. *American Journal of Sociology, 82*, 1289-1317.

Greenberg, M.T. & Speltz, M.L. (1988). Attachment and the ontogeny of conduct problems. In J. Belsky & T. Nezworski (Eds.), *Clinical implications of attachment* (pp. 177-218). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Grice, H.P. (1975). Logic and conversation. In P. Cole & J.L. Moran (Eds.), *Syntax and Semantics III*: Speech Acts (pp. 41-58). New York: Academic Press.

Grossmann, K., Fremmer-Bombik, E., Rudolph J. & Grossmann, K.E. (1988). Maternal attachment representations as related to patterns of infant-mother-attachment and maternal care during the first year. In R.A. Hinde & J. Stevenson-Hinde (Eds.), *Relations between relationships within families* (pp. 241-260). Oxford: Clarendon Press.

Grossmann, K. & Grossmann, K.E., Spangler, G., Suess, G. & Unzner, L. (1985). Maternal sensitivity and newborns' orientation responses as related to quality of attachment in northern Germany. In I. Bretherton & E. Waters (Eds.), *Growing points in attachment theory and research. Monographs of the Society for Research in Child Development, 50*, 233-278.

Grossmann, K.E. & Grossman, K. (1991). Attachment quality as an organizer of emotional and behavioral responses in a longitudinal perspective. In C.M. Parkes, J. Stevenson-Hinde & P. Marris (Eds.), *Attachment across the life cycle* (pp. 93-114). London: Tavistock.

Gruneberg, M.M. & Morris, P.E. (1978). *Aspects of memory*. London: Academic Press.

Habermas, J. (1979). *Communication and the evolution of society* (vert. uit het Duits door T. McCarthy). Boston: Beacon.

Haft, W.L. & Slade, A. (1989). Affect attunement and maternal attachment: A pilot study. *Infant Mental Health Journal, 10*, 157-221.

Hagenaars, J.A. & Heinen, T.G. (1982). Effects of role-independent interviewer characteristics on responses. In W. Dijkstra & J. van der Zouwen (Eds.), *Response behavior in the survey-interview* (pp. 91-130). London: Academic Press.

Halbreich, U., Bakhai, Y., Bacon, K.B., Goldstein, S., Asnis, G.M., Endicott, J. & Lesser, J. (1989). The normalcy of self-proclaimed "normal volunteers". *American Journal of Psychiatry, 146*, 1052-1055.

Halverson, C.F., Jr. (1988). Remembering your parents: Reflections on the retrodictive method. *Journal of Personality, 56*, 435-443.

Harris, J.E. (1979). *Everyday cognitive functioning. The need for assessment and some basic methodological issues.* Paper, gepresenteerd op het congres van de British Psychological Society. London, december 1979.

Herrmann, D.J. (1979). *The validity of memory questionnaires as related to a theory of memory introspection.* Paper, gepresenteerd op het congres van de British Psychological Society, London, december 1979.

Herrmann, D.J. (1982). Know thy memory: *The use of questionnaires to assess and study memory.* Psychological Bulletin, 92, 434-452.

Hobbes, T. (1651/1952) *Leviathan.* Great Books of the Western World, Vol. 23. Chicago: Encyclopaedia Brittannica.

Holland, C.A. (1992). The wider importance of autobiographical memory research. In M.A. Cconway, D.C. Rubin, H. Spinnler & W.A. Wagenaar (Eds.), *Theoretical perspectives on autobiographical memory* (pp. 195-206). Dordrecht: Kluwer.

Holmes, D.S. (1990). The evidence for repression: An examination of sixty years of research. In J.L. Singer (Ed.), *Repression and dissociation: Implications for personality theory, psychopathology, and health* (pp. 85-102). Chicago: The University of Chicago Press.

Hudson, J.A. (1990). The emergence of autobiographical memory in mother-child conversation. In R. Fivush & J.A. Hudson (Eds.), *Knowing and remembering in young children* (pp. 166-196). New York: Cambridge University Press.

Hulicka, I.M. (1967). Age differences in retention as a function of interference. *Journal of Gerontology, 22*, 180-184.

Hulicka, I.M. & Weiss, R.L. (1965). Age differences in retention as a function of learning. *Journal of Consulting Psychology, 29*, 125-129.

Jacobs, S. & Jackson, S. (1983). Speech act structure in conversation. In R.T. Craig & K. Tracy (Eds.), *Conversational coherence. Form, structure and strategy* (pp. 47-66). Beverly Hills: Sage.

Jacobson, L.I., Kellog, R.W., Cause, A.M. & Slavin, R.S. (1977). A multidimensional social desirability inventory. *Bulletin of the Psychonomic Society, 9*, 109-110.

James, W. (1890). *The principles of psychology. Vol. 1.* New York: MacMillan.

Johnson, J.W. & Anderson, N.S. (1988). A comparison of four meta-memory scales. In M.M. Gruneberg, P.E. Morris & R.N. Sykes (Eds.), *Practical aspects of memory: Current research and issues. Vol. 1.* (pp. 543-548). New York: Wiley.

Johnson-Laird, P.N. (1983). *Mental models.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Juffer, F. (1993). *Verbonden door adoptie. Een experimenteel onderzoek naar hechting en competentie in gezinnen met een adoptiebaby.* Amersfoort: Academische Uitgeverij.

Kirk, J. & Miller, M.L. (1986). *Reliability and validity in qualitative research.* Beverly Hills: Sage.

Kobak, R.R. (1989). *The Attachment Interview Q-set.* Unpublished manuscript, University of Delaware.

Kobak, R.R. (1991). *Attachment strategies in marital relationships.* Paper gepresenteerd op de Biennial Meeting of the Society for Research on Child Development, Seattle (WA), USA.

Kobak, R.R., Cole, H., Ferenz-Gillies, R., Fleming, W. & Gamble, W. (1991). *A dimensional analysis of adolescent attachment strategies.* Department of Psychology, University of Delaware.

Kobak, R.R. & Sceery, A. (1988). Attachment in late adolescence: Working models, affect regulation, and representation of self and others. *Child Development, 59*, 135-146.

Kobak, R.R., Sudler, N. & Gamble, W. (1991). Attachment and depression symptoms during adolescence: A developmental pathway analysis. *Development & Psychopathology, 3*, 461-474.

Koeter, M.W.J., Ormel, J., Van den Brink, W., Dijkstra, W., Schoenmacker, J. & Staal, J. (1987). De waarde van de GHQ als toestandsmaat. *Tijdschrift voor Psychiatrie, 29*, 667-679.

Lamb, M.E., Thompson, R.A., Gardner, W. & Charnov, E. (1985). *Infant-mother attachment: The origins and developmental significance of individual differences in Strange Situation behavior*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Lamb, M.E., Thompson, W.P., Gardner, W., Charnov, E.I. & Estes, D. (1984). Security of infantile attachment as assessed in the 'strange situation': Its study and biological interpretations. *Behavioral and Brain Sciences, 7*, 127-171.

Lambermon, M.W.E. (1991). *Video of folder? Korte- en lange-termijn-effecten van voorlichting over vroegkinderlijke opvoeding*. Proefschrift, Rijksuniversiteit Leiden.

Landis, J.R. & Koch, G.G. (1977). The measurement of observer agreement for categorical data. *Biometrics, 33*, 159-174.

Levine, L.V., Tuber, S.B., Slade, A. & Ward, M.J. (1991). Mothers' mental representations and their relationship to mother-infant attachment. *Bulletin of the Menninger Clinic, 55*, 454-469.

Linton, M. (1978). Real world memory after six years: An in vivo study of very long term memory. In M.M. Gruneberg, P.E. Morris & R.N. Sykes (Eds.), *Practical aspects of memory* (pp. 69-76). Orlando, FL/London: Academic Press.

Linton, M. (1982). Transformations of memory in everyday life. In U. Neisser (Ed.), *Memory observed: Remembering in natural contexts* (pp. 77-91). San Francisco: Freeman.

Linton, M. (1986). Ways of searching and the contents of memory. In D.C. Rubin (Ed.), *Autobiographical Memory* (pp. 50-67). Cambridge: Cambridge University Press.

Lloyd, G.G. & Lishman, W.A. (1975). Effects of depression on the speed of recall of pleasant and unpleasant experiences. *Psychological Medicine, 5*, 173-180.

Loftus, E.F. (1991) (Ed.). The glitter of everyday memory... and the gold. Special section. *American Psychologist, 46*, 16-48.

Loftus, E.F. (1993). The reality of repressed memories. *American Psychologist, 48*, 518-537.

Luteijn, F. & Van der Ploeg, F.A.E. (1982). *Groninger Intelligentie Test. Handleiding*. Lisse: Swets & Zeitlinger.

Lyons-Ruth, K., Connell, D., Grunebaum, H., Botein, S. & Zoll, D. (1984). Maternal family history, maternal caretaking, and infant attachment in multiproblem families. *Journal of Preventive Psychiatry, 2* (3 & 4), 403-425.

Main, M. (1973). *Exploration, play and cognitive functioning as related to child-mother attachment*. Unpublished doctoral dissertation, John Hopkins University.

Main, M. (1981). Avoidance in the service of proximity: A working paper. In K. Immelmann, G. Barlow, L. Petrinovitch & M. Main (Eds.), *Behavioral Development: The Bielefeld interdisciplinary project* (pp. 651-693). New York: Cambridge University Press.

Main, M. (1990). Cross-cultural studies of attachment organization: Recent studies, changing methodologies, and the concept of conditional strategies. *Human Development, 33*, 48-61.

Main, M. (1991). Metacognitive knowledge, metacognitive monitoring, and singular (coherent) vs. multiple (incoherent) model of attachment. Findings and directions for future research. In C.M. Parkes, J. Stevenson-Hinde & P. Marris (Eds.), *Attachment across the life cycle* (pp. 127-159). London: Tavistock.

Main, M. & Cassidy, J. (1988). Categories of response to reunion with the parent at age 6: Predictable from infant attachment classifications and stable over a 1-month period. *Developmental Psychology, 24*, 415-426.

Main, M., DeMoss, A. & Hesse, E. (1991). Unresolved (disorganized/disoriented) states of mind with respect to experiences of loss. In M. Main & R. Goldwyn, *Adult attachment rating and classification systems*. Unpublished manuscript, University of California, Berkeley.

Main, M. & Goldwyn, R. (1984). Predicting rejection of her infant from mother's representation of her own experience: Implications for the abused-abusing intergenerational cycle. *Child Abuse & Neglect, 8*, 203-217.

Main, M. & Goldwyn, R. (1985). *Adult attachment classification and rating system*. Unpublished manuscript, University of California, Berkeley.

Main, M. & Goldwyn, R. (1988). *Adult Attachment Classification System. Version 3.2*. Unpublished manuscript, University of California, Berkeley.

Main, M. & Goldwyn, R. (1991). *Adult Attachment Classification System. Version 5.0*. Unpublished manuscript, University of California, Berkeley.

Main, M. & Goldwyn, R. (in druk). *Interview-based adult attachment classifications: Related to infant-mother and infant-father attachment*. Berkeley: University of California.

Main, M. & Hesse, E. (1990). Parents' unresolved traumatic experiences are related to infant disorganized attachment status: Is frightened and/or frightening parental behavior the linking mechanism? In M.T. Greenberg, D. Cichetti & E.M. Cummings (Eds.), *Attachment in the preschool years* (pp. 161-182). Chicago/London: The University of Chicago Press.

Main, M., Kaplan, N. & Cassidy, J. (1985). Security in infancy, childhood and adulthood: A move to the level of representation. In I. Bretherton & E. Waters (Eds.), *Growing points in attachment: Theory and research. Monographs of the Society for Research in Child Development, 50* (1-2, Serial no. 209), 66-104. Chicago: University of Chicago Press.

Main, M. & Solomon, J. (1990). Procedures for identifying infants as disorganized/disoriented during the Ainsworth Strange Situation. In M.T. Greenberg, D. Cicchetti & E.M. Cummings (Eds.), *Attachment in the preschool years* (pp. 121-160). Chicago/London: The University of Chicago Press.

Main, M. & Weston, D. (1982). Avoidance of the attachment figure in infancy: Descriptions and interpretations. In J. Stevenson-Hinde & C. Murray Parkes (Eds.), *The place of attachment in human infancy*. New York: Basic Books.

Mandler, J.H. (1979). Categorical and schematic organization in memory. In C.R. Puff (Ed.), *Memory organization and structure* (pp. 259-299). New York: Academic Press.

Mandler, J.H. (1983). Representation. In J.H. Flavell & E.M. Markman (Eds.), P.H. Mussen (Series Ed.), *Handbook of Child psychology: Vol. 3. Cognitive development* (pp. 420-494). New York: Wiley.

Maslin, C.A. & Bates, J.E. (1983). *Precursors of anxious and secure attachments: A multivariate model at age 6 months*. Paper, gepresenteerd op de Biennial Meeting of the Society for Research in Child Development, april, Detroit.

Matas, L., Arend, E.A. & Sroufe, L.A. (1978). Continuity of adaptation in the second year: The relationship between attachment and later competenece. *Child Development, 49*, 547-556.

McCabe, A. & Peterson, C. (1991). Getting the story: A longitudinal study of parental styles in eliciting narratives and developing narrative skill. In A. McCabe & C. Peterson (Eds.), *Developing narrative structure* (pp. 217-253). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

McCrae, R.R. & Costa, P.T., Jr. (1988). Recalled parent-child relations and adult personality. *Journal of Personality*, 56, 417-434.

McKelvie, S. (1991). Does memory contaminate test-retest reliability? *The Journal of General Psychology, 119*, 59-72.

Meehl, P.E. & Hathaway, S.R. (1946). The k-factor as a suppressor variable in the MMPI. *Journal of Applied Psychology, 30*, 525-564.

Meerling (1989). *Methoden en technieken van psychologisch onderzoek 1*. 4e gew. druk. Meppel: Boom.

Meij, H. (1992). *Sociale ondersteuning, gehechtheidskwaliteit en vroegkinderlijke competentie-ontwikkeling*. Proefschrift, Katholieke Universiteit Nijmegen.

Miller, N., Doob, A.N., Butler, D.C. & Marlowe, D. (1965). The tendency to agree: Situational determinants and social desirability. *Journal of Experimental Research in Personality, 1*, 78-83.

Miller, P.J., Potts, R., Fung, H., Hoogstra, L. & Mintz, J. (1990) Narrative practices and the social construction of self in childhood. *American Ethnologist, 17*, 292-311.

Mischel, W. (1968). *Personality and assessment*. New York: Wiley.

Morris, D. (1980). *Infant attachment and problem solving in the toddler: Relations to mother's family history*. Unpublished doctoral dissertation, University of Minnesota.

Morris, D. (1981). Attachment and intimacy. In G. Stricker (Ed.), *Intimacy* (pp. 305-323). New York: Plenum.

Morris, P.E. (1983). The validity of subjective reports on memory. In J.E. Harris & P.E. Morris (Eds.), *Everyday memory, actions and absent-mindedness* (pp. 153-170). London: Academic Press.

Moss, E., Parent, S., Gosselin, C. & Dumont, M. (in voorb.). Attachment and the development of metacognitive and collaborative strategies. *International Journal of Educational Research*.

Mura, S.S. (1983). Licensing violations: Legitimate violations of Grice's conversational principle. In R.T. Craig & K. Tracy (Eds.), *Conversational coherence. Form, structure and strategy* (pp. 101-115). Beverly Hills: Sage.

Myers, L.B., Brewin, C.R. & Power, M.J. (1992). Repression and autobiographical memory. In M.A. Conway, D.C. Rubin, H. Spinnler & W.A. Wagenaar (Eds.), *Theoretical perspectives on autobiographical memory* (pp. 375-390). Dordrecht: Kluwer.

Nederhof, A.J. (1981). Methods of coping with social desirability bias: A review. *European Journal of Social Psychology, 15*, 263-280.

Nederhof, A.J. (1989). *Beter onderzoek. Bestrijding van foutenbronnen in sociaal-wetenschappelijk onderzoek*. 's-Gravenhage: Vuga.

Neisser, U. (1976). *Cognition and reality*. San Francisco: Freeman.

Nelson, K. & Gruendel, J. (1981). Generalized event representations: Basic building blocks of cognitive development. In M.E. Lamb & A. Brown (Eds.), *Advances in developmental psychology. Vol. 1* (pp. 131-158). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.

Nelson, K. & Gruendel, J. (1986). Children's scripts. In K. Nelson, *Event knowledge: Structure and function in development* (pp. 21-46). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Nigro, G. & Neisser, U. (1983). Point of view in personal memories. *Cognitive Psychology, 15*, 465-482.

Nunnally, J.C. (1978). *Psychometric Theory*. Tweede editie. New York: McGraw-Hill.

Ormel, J. & Giel, R. (1984). *AGV-28 (vertaalde en bewerkte GHQ-28)*. Groningen: Afdeling Sociale Psychiatrie, Rijksuniversiteit Groningen.

Paret, I. (1983). Night watching and its relation to mother-infant interaction in nine-month-old infants. In J.D. Call & E. Galenson (Eds.), *Frontiers of infant psychiatry* (pp. 171-177). New York: Basic Books.

Philips, D.L. & Clancy, K.J. (1971). Reply to Harvey. *American Sociological Review, 36*, 512-515.

Philips, D.L. & Clancy, K.J. (1972). Some effects of 'social desirability' in survey studies. *American Journal of Sociology, 77*, 921-940.

Piaget, J. (1936). *The origin of intelligence in the child* (vert. uit het Frans). London: Routledge.

Potter, J. & Wetherell, M. (1987). *Discourse and social psychology*. London: Sage.

Radojevic, M. (1992). *Predicting quality of infant attachment to father at 15 months from prenatal paternal representations of attachment: An Australian contribution*. Paper, gepresenteerd op het 25e ICP, 21-24 juli, Brussel.

Raven, J.C. (1958). *Standard progresssive matrices: sets A, B, C, D, and E*. London: Lewis.

Reason, J.T. (1984). Lapses of attention in everyday life. In R. Parasuraman, R. Davies & J. Beatty (Eds.), *Varieties of attention* (pp. 515-549). New York/London: Academic Press.

Reese, J.E. (1991). *Parental styles for talking about the past*. Unpublished master's thesis. Emory University, Atlanta.

Reiser, B.J., Black, J.B. & Kalamarides, P. (1986). Strategic memory search processes. In D.C. Rubin (Ed.), *Autobiographical memory* (pp. 100-121). Cambridge: Cambridge University Press.

Ricks, M.H. (1985). The social transmission of parental behavior: Attachment across generations. In I. Bretherton & E. Waters (Eds.), *Growing points in attachment: Theory and research. Monographs of the Society for Research in Child Development, 50* (1-2, Serial no. 209), 211-227. Chicago: University of Chicago Press.

Ricks, M.H. & Noyes, D. (1984). *Secure babies have secure mothers*. Unpublished manuscript, University of Massachusetts, Amherst.

Riksen-Walraven, J.M.A. (1977). *Stimulering van de vroeg-kinderlijke ontwikkeling: Een interventie-experiment*. Lisse: Swets & Zeitlinger.

Riksen-Walraven, J.M.A. (1989). Meten in perspectief. Een levensloopmodel als achtergrond bij het meten en beïnvloeden van gedrag en interacties. *Tijdschrift voor Orthopedagogiek*, XXVIII, 16-33.

Ross, M. & Conway, M. (1986). Remembering one's own past: The construction of personal histories. In R.M. Sorrentino & E.T. Higgins (Eds.), *The handbook of social cognition: Foundations of social behavior* (pp. 122-144). New York: Guilford Press.

Rothbart, M. (1981). Memory processes and social beliefs. In D.L. Hamilton (Ed.), *Cognitive processes in stereotyping and intergroup behavior* (pp. 145-181). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Rubin, D.C. (1982). The retention function for autobiographical memory. *Journal of verbal learning and verbal behavior, 21*, 21-38.

Rubin, D.C., Wetzler, S.E. & Nebes, R.D. (1986). Autobiographical memory across the lifespan. In D.C. Rubin (Ed.), *Autobiographical memory* (pp. 202-221). Cambridge: Cambridge University Press.

Rubin, L.B. (1976). *Worlds of pain: Life in the working class family*. New York: Basic Books.

Rumelhart, D.E. & McClelland, J.L. (Eds.) (1986). *Parallel distributed processing. Explorations in the microstructure of cognition. Vol. 1*. Cambridge, MA: MIT Press.

Schank, R.C. (1981). Language and memory. In D.A. Norman (Ed.), *Perspectives on cognitive science* (pp. 105-146). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Schank, R.C. (1982). *Dynamic memory*. Cambridge: Cambridge University Press.

Schank, R.C. & Abelson, R.P. (1977). *Scripts, plans, goals, and understanding*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.

Sehulster, J. (1981). Structure and pragmatics of a self-theory of memory. *Memory and Cognition, 9*, 263-276.

Siegelman, M. & Roe, A. (1979). *The parent-child relations questionnaire II. Manual*. New York: Author.

Singer, E. & Kohnke-Aguirre, L. (1979). Interviewer expectation effects: A replication and extension. *The Public Opinion Quarterly, 43*, 245-260.

Singer, J.L. & Sincoff, J.B. (1990). Beyond repression and the defenses. In J.L. Singer, *Repression and dissociation. Implications for personality theory, psychopathology, and health* (pp. 471-496). Chicago: University of Chicago Press.

Smith, P.B. & Pederson, D.R. (1988). Maternal sensitivity and patterns of infant mother attachment. *Child Development, 59*, 1097-1101.

Soares, I. & Campos, B. (1991). *Internal working models of attachment in adolescents and their mothers*. Paper, gepresenteerd op de Biennial Meeting of the International Society for the Study of Behavioral Development, 3-7 juli, Minneapolis, USA.

Spangler, G. & Grossmann, K.E. (in druk). Biobehavioral organization in securely and insecurely attached infants. *Child Development.*

Spiegel, D. (1990). Hypnosis, dissociation, and trauma: Hidden and overt observers. In J.L. Singer (Ed.), *Repression and dissociation. Implications for personality theory, psychopathology, and health* (pp. 121-142). Chicago: University of Chicago Press.

Sroufe, L.A. (1983). Infant-caregiver attachment and patterns of adaptation in the preschool: The roots of competence and maladaptation. In M. Perlmutter (Ed.), *Minnesota Symposia in Child Psychology* (Vol. 16, pp. 41-83). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Sroufe, L.A. (1988). The role of infant-caregiver attachment in development. In J. Belsky & T. Nezworski (Eds.), *Clinical implications of attachment theory* (pp. 18-38). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Sroufe, L.A. & Waters, E. (1977). Attachment as an organizational construct. *Child Development, 48*, 1184-1199.

Suen, H.K. & Ary, D. (1989). *Analyzing quantitative behavioral observation data*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Suess, G.J., Grossmann, K.E. & Sroufe, L.A. (1992). Effects of infant attachment to mother and father on quality of adaptation in preschool: From dyadic to individual organisation of self. *International Journal of Behavioral Development, 15*, 43-65.

Swanborn, P.G. (1987). *Methoden van sociaal-wetenschappelijk onderzoek*. Nieuwe editie. Amsterdam/Meppel: Boom.

Tabachnick, B.G. & Fidell, L.S (1989). *Using multivariate statistics*. Second Edition. New York: Harper-Collins.

Teasdale, J.D. & Fogarty, S.J. (1979). Differential effects of induced mood on retrieval of pleasant and unpleasant events from episodic memory. *Journal of Abnormal Psychology, 88*, 248-257.

Thompson, R.A., Lamb, M.E. & Estes, D. (1982). Stability of infant-mother attachment and its relationship to changing life circumstances in an unselected middle class sample. *Child Development, 53*, 144-148.

Tulving, E. (1972). Episodic and semantic memory. In E. Tulving & W. Donaldson (Eds.), *Organization of Memory* (pp. 382-403). New York: Academic Press.

Tulving, E. (1979). Memory research: What kind of progress? In G. Nilsson (Ed.), *Perspectives on memory research: Essays in honor of Uppsala University's 500th anniversary* (pp. 19-34). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Tulving, E. (1983). *Elements of episodic memory*. London: Oxford University Press

Tulving, E. (1985). How many memory systems are there? *American Psychologist, 40*, 385-389.

Tulving, E. (1989). Remembering and knowing the past. *American Scientist, 77*, 361-367.

Van Dale (1976). *Groot woordenboek der Nederlandse taal*. Tiende druk. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff.

Van den Boom, D.C. (1988). *Neonatal irritability and the development of attachment: Observation and intervention*. Proefschrift, Rijksuniversiteit Leiden.

Van der Giesen, R.W. (1957). *Enkele aspecten van het probleem der predictie in de psychologie, speciaal met het oog op de selectie van militair personeel.* Lisse: Swets & Zeitlinger.

Van der Zee, H. (1983). *Tussen vraag en aanbod. Beginselen van sociaal-wetenschappelijk onderzoek.* Amsterdam/Meppel: Boom.

Van IJzendoorn, M.H. (1988). *Transmission of attachment across generations: A research proposal.* Rijksuniversiteit Leiden, Vakgroep Algemene Pedagogiek, Leiden.

Van IJzendoorn, M.H. (1992) Intergenerational transmission of parenting: A review of studies in nonclinical populations. *Developmental Review, 12,* 76-99.

Van IJzendoorn, M.H., Goldberg, S., Kroonenberg, P.M. & Frenkel, O.J. (1992). The relative effects of maternal and child problems on the quality of attachment: A meta-analysis of attachment in clinical samples. *Child Development, 63,* 840-858.

Van IJzendoorn, M.H., Kranenburg, M.J., Zwart-Woudstra, H.A., Van Busschbach, A.M. & Lambermon, M.W.E. (1991a). Parental attachment and children's socio-emotional development: Some findings on the validity of the Adult Attachment Interview in the Netherlands. *International Journal of Behavioral Development, 14,* 375-394.

Van IJzendoorn, M.H., Kranenburg, M.J., Zwart-Woudstra, H.A., Van Busschbach, A.M. & Lambermon, M.W.E. (1991b). Gehechtheid over meer generaties. De gehechtheid van de ouder, de gehechtheid van het kind en diens sociaal-emotionele ontwikkeling. *Kind en Adolescent, 12,* 87-97.

Van IJzendoorn, M.H., Sagi, A. & Lambermon, M.W.E. (in druk). The multiple caretaker paradox: Some data from Holland and Israel. In R.C. Pianta (Ed.), *Relationships between children and non-parental adults.* San Francisco: Jossey-Bass.

Van IJzendoorn, M.H. & Van Vliet-Visser, S. (1988). The relationship between quality of attachment in infancy and IQ in kindergarten. *Journal of Genetic Psychology, 149,* 23-28.

Van Weeren, P. (1968). Uitkomsten van het psychologisch onderzoek omtrent milieu, schoolkeuze en schoolgeschiktheid in Amsterdam, Twente, Friesland en Noord-Brabant. In F. van Heek (Red.), *Het verborgen talent* (pp. 126-151). Meppel: Boom.

Van Zutphen, R.A.H. & Vermulst, A.A. (1991). Overdracht van opvoeding: van een overzichtsstudie naar een intergenerationeel model. In J.R.M. Gerris (Ed.), *Gezinsontwikkeling* (pp. 17-53). Amsterdam/Lisse: Swets & Zeitlinger.

Vaughn, B., Egeland, B., Sroufe, L.A. & Waters, E. (1979). Individual differences in infant-mother attachment at twelve and eighteen months: Stability and change in families under stress. *Child Development, 50,* 971-975.

Verbeek, A. & Kroonenberg, P.M. (1985). Survey of algorithms for exact distribution of test statistics on RxC contingency tables with fixed margins. *Computational Statistics and Data Analysis, 3,* 159-185.

Verbeek, A. & Kroonenberg, P.M. (1990). *Fischer 3.0: Testing independence in rxc tables* (manual + software). Groningen: iec *Pro*GAMMA.

Vermulst, A.A., De Brock, A.J.L.L. & Van Zutphen, R.A.H. (1991). Transmission of parenting across generations. In P.K. Smith (Ed.), *The psychology of grandparenthood. An international perspective* (pp. 100-122). London: Routledge.

Vermulst, A.A. & Van Zutphen, R.A.H. (1990). *Grandmothers, mothers, and the transmission of parental functioning.* Paper, gepresenteerd op de IV European Conference on Developmental Psychology, 27-31 augustus, Stirling, Scotland.

Vermulst, A.A., Van Zutphen, R.A.H. & De Brock, A.J.L.L. (1989). Intergenerationele overdracht van opvoeding. *Gezin, 1,* 32-49.

Wagenaar, W.A. (1986). My memory: A study of autobiographical memory over six years. *Cognitive Psychology, 18,* 225-252.

Wagenaar, W.A. (1988). People and places in my memory: A study on cue specificity and retrieval from autobiographical memory. In M.M. Gruneberg, P.E. Morris & R.N. Sykes (Eds.), *Practical aspects of memory: Current research and issues* (pp. 228-233). New York: Wiley.

Wagenaar, W.A. (1991). Remembering my worst sins: How autobiographical memory serves the updating of the conceptual self. In M.A. Conway, D.C. Rubin, H. Spinnler & W.A. Wagenaar (Eds.), *Theoretical perspectives on autobiographical memory* (pp. 263-274). Dordrecht: Kluwer.

Ward, M.J., Botyanski, N.C., Plunket, S.W. & Carlson, E.A. (1991). *Concurrent validity of the AAI for adolescent mothers*. Paper presented at the Biennial Meeting of the Society for Research in Child Development, 18-20 April, Seattle, WA, USA.

Waters, E. (1978). The reliability and stability of individual differences in infant-mother attachment. *Child Development, 49*, 483-494.

Waters, E., Wippman, J. & Sroufe, L.A. (1979). Attachment, positive affect, and competence in the peer group: Two studies in construct validation, *Child Development, 50*, 821-829.

Weiss, C.H. (1970). Interaction in the research interview: The effects of rapport on response. *Proceedings of the social statistics section, American Statistical Association*, 17-20.

Wester, F. (1991). Betrokkenheid en objectiviteit in kwalitatief onderzoek. In I. Maso & A. Smaling (red.), *Objectiviteit in kwalitatief onderzoek* (pp. 97-116). Amsterdam/Meppel: Boom.

Wetzler, S.E. & Sweeney, J.A. (1986). Childhood amnesia: An empirical demonstration. In D.C. Rubin (Ed.), *Autobiographical Memory* (pp. 191-201). Cambridge: Cambridge University Press.

Wickelgren, W.A. (1975). Age and storage dynamics in continuous recognition memory. *Developmental Psychology, 11*, 165-169.

Winer, B. (1971). *Statistical principles in experimental design*. New York: McGraw-Hill.

Yarrow, M.R., Campbell, J.D. & Burton, R.V. (1970). Recollections of childhood: A study of the retrospective method. *Monographs of the Society for Research in Child Development, 35* (5, serial no 138).

Zeller, R.A. & Carmines, E.G. (1980). *Measurement in the social sciences: The link between theory and data.* Cambridge: Cambridge University Press.

De volgende artikelen zijn mede op basis van deze dissertatie tot stand gekomen:

Bakermans-Kranenburg, M.J. & Van IJzendoorn, M.H. (in druk). A psychometric study of the Adult Atachment Interview: Reliability and discriminant validity. *Developmental Psychology.*

Bakermans-Kranenburg, M.J. & Van IJzendoorn, M.H. (in druk). Gehechtheidsbiografie, verlieservaring en beleving van het ouderschap. In J.R.M. Gerris (Red.), *Opvoeding, specifieke groepen en minderheden.* Amsterdam/Lisse: Swets & Zeitlinger.

Bakermans-Kranenburg, M.J. & Van IJzendoorn, M.H. (in druk). Intergenerationele overdracht van gehechtheid: een meta-analyse naar de relatie tussen de gehechtheidsbiografie van ouders en de gehechtheidsrelatie met het kind. In A. Vyt (Red.), *Jaarboek Ontwikkelingspsychologie, Orthopedagogiek en Kinderpsychiatrie.*

Bakermans-Kranenburg, M.J., Van IJzendoorn, M.H. & Zwart-Woudstra, H.A. (1992). Intergenerationele overdracht van gehechtheidsrelaties: Het Gehechtheidsbiografisch Interview. In J.J. Hox, J.J.F. ter Laak & B.F. van der Meulen (Red.), *Beïnvloeding van de ontwikkeling door opvoeding?* (pp. 114-127). Groningen: Stichting Kinderstudies.

Van IJzendoorn, M.H. & Bakermans-Kranenburg, M.J. (in druk). Attachment representations in mothers, fathers, adolescents and clinical groups: A meta-analytic search for normative data. *Journal of Consulting and Clinical Psychology.*

Samenvatting

In deze dissertatie staat het Gehechtheidsbiografisch Interview (GBI) centraal. Dit interview, ontwikkeld binnen de kaders van de gehechtheidstheorie, beoogt het werkmodel van gehechtheid bij volwassenen te meten. In *Hoofdstuk 1* wordt een schets van de gehechtheidstheorie gegeven, waarbij ruime aandacht wordt geschonken aan het zogenaamde *werkmodel van gehechtheid*, door Bowlby (1988) omschreven als 'de representatie van het kind van zijn opvoeder en diens gedrag tegenover hem samen met een complementair beeld van hemzelf in de interactie'. Er wordt ingegaan op enkele studies die hetzij het verband onderzochten tussen de gehechtheidsrelatie van ouder en kind en de latere sociaal-emotionele ontwikkeling van het kind, hetzij determinanten van die relatie tot onderwerp hadden. Tot de laatste behoren ook studies naar de intergenerationele overdracht van opvoedingsaspecten (waaronder gehechtheid). Op dit punt wordt alvast aangestipt dat men *intergenerationele overdracht* in ruimere en striktere zin kan opvatten. In strikte zin spreekt men slechts van intergenerationele overdracht wanneer onderzoek betrekking heeft op verschillende generaties die op dezelfde sociale of kalenderleeftijd onderzocht worden. Een ruimere opvatting verstaat er ook de invloed van de genoten opvoeding op de gegeven opvoeding onder. Binnen deze ruimere opvatting valt het verrichte onderzoek naar de intergenerationele overdracht van gehechtheid. In aansluiting op de opvatting van Main et al. (1985) dat het werkmodel van gehechtheid het geheel is van 'bewuste en onbewuste regels die betrekking hebben op de organisatie van gehechtheidsrelevante informatie', ontwikkelden George et al. (1985) het Gehechtheidsbiografisch Interview. In dit interview wordt afwisselend naar globale beschrijvingen van en concrete gebeurtenissen uit de kindertijd gevraagd en komt de relatie met de ouders vroeger en nu ter sprake. Met behulp van het complexe codeersysteem van Main en Goldwyn (1989, 1991) kunnen in de antwoorden van de geïnterviewden drie patronen worden onderscheiden. Deze worden aangeduid met de classificaties autonoom (F), gereserveerd (Ds) en gepreoccupeerd (E). De laatste twee classificaties wijzen op een onveilig werkmodel van gehechtheid. Daarnaast wordt nagegaan of in het interview indicaties te vinden zijn voor onverwerkt verlies of onverwerkte traumatische ervaringen (zoals mishandeling). Er volgt een bespreking van studies waarin het GBI werd afgenomen. Onderzoek waarin eveneens de Vreemde-Situatieprocedure ter bepaling van de kwaliteit van de gehechtheidsrelatie tussen ouder en kind werd afgenomen, wees op een samenhang tussen interview- en Vreemde-Situatieclassificaties: autonome moeders hadden dikwijls veilig gehechte kinderen, gereserveerde moeders hadden vaak kinderen met een angstig-vermijdende gehechtheid en angstig-ambivalent gehechte kinderen bleken vooral aangetroffen te worden bij gepreoccupeerde moeders. Gedesorganiseerd gedrag van het kind in de Vreemde-Situatieprocedure bleek gerelateerd te zijn aan onverwerkt verlies of trauma bij de geïnterviewde. Hoewel voor vaders de resultaten in dezelfde richting wezen, was de samenhang doorgaans minder sterk. Ook andere interactiekenmerken werden gerelateerd aan de interviewclassificatie van de moeder. Onderzoek waarin dat gebeurde wees op een verband tussen de interviewclassificatie van de moeder en de door haar gegeven ondersteuning, problematische interacties met het kind, en slaap- resp. groeiproblemen bij het kind.

Ondanks deze tot de verbeelding sprekende resultaten behoeft een instrument als het GBI een toets van de betrouwbaarheid en validiteit. Op deze twee begrippen ligt de focus in *Hoofdstuk 2*. Betrouwbaarheid en validiteit worden eerst in hun algemeenheid geïntroduceerd en daarna op het GBI toegespitst. De vraag naar de *betrouwbaarheid* leidt tot een viertal aspecten die de uitkomst van het interview onsystematisch kunnen beïnvloeden: het instrument zelf, de onderzoeker die het instrument afneemt (de interviewer), de proefpersoon en de situatie. Voor het interview betekent dat dat aandacht moet worden besteed aan de intercodeurbetrouwbaarheid, een eventueel interviewereffect, de test-hertestbetrouwbaarheid en de locatie waar het interview

wordt afgenomen. Bij de *validiteits*vraag gaat het om systematische fouten. De verschillende typen validiteit die onderscheiden worden, worden aangeduid. Duidelijk wordt dat studies met het GBI tot nu toe vooral gericht waren op de predictieve of criteriumvaliditeit: aan de hand van de interviewclassificatie trachtte men een andere variabele (bijvoorbeeld de Vreemde-Situatie-classificatie) als extern criterium te voorspellen. Daarentegen werd nauwelijks aandacht besteed aan de discriminante validiteit van het interview, dat wil zeggen in hoeverre de interviewclassificaties onafhankelijk zijn van andere, niet-bedoelde variabelen. Een drietal van zulke niet-bedoelde variabelen staat onder verdenking van invloed op de interviewclassificaties: sociale wenselijkheid, intelligentie en autobiografisch geheugen. De neiging om sociaal wenselijke antwoorden te geven zou kunnen leiden tot het ten onrechte toekennen van de gereserveerde interviewclassificatie. Een autonome classificatie zou ten onrechte kunnen worden gegeven aan geïnterviewden die door hun betere verbale capaciteiten en logisch redeneervermogen in staat zijn inconsistenties in hun antwoordpatroon te vermijden, zonder dat van een veilig werkmodel van gehechtheid sprake is. Ook verschillen in autobiografisch geheugen zouden de classificatie kunnen beïnvloeden. Gezien de cruciale rol van het autobiografisch geheugen bij het ophalen van herinneringen uit de kindertijd wordt op dit complexe onderwerp wat uitgebreider ingegaan. Verschillende theoretische modellen voor de werking van het autobiografisch geheugen en methoden om het geheugen te meten worden beschreven. Potentiële beïnvloeding door het autobiografisch geheugen speelt vooral bij de gereserveerde interviewclassificatie een rol, omdat een kenmerk van deze classificatie is dat geïnterviewden dikwijls een beroep doen op hun onvermogen zich gebeurtenissen uit de kindertijd te herinneren.

Een studie naar de discriminante validiteit van het GBI moet dus de neiging sociaal wenselijk te antwoorden, verbale vaardigheden en logisch redeneervermogen, en autobiografisch geheugen in het onderzoek betrekken.

In *Hoofdstuk 3* wordt uiteengezet hoe de studie is opgezet. Aan het onderzoek werd deelgenomen door 83 moeders van een eerstgeboren kind van ongeveer 12 maanden oud. De moeders werden twee maal met het GBI geïnterviewd, met een tussenliggende periode van twee maanden, door verschillende interviewers. Zij waren er niet op voorbereid dat zij hetzelfde interview twee maal voorgelegd zouden krijgen en hen werd voor de tweede interviewafname verzekerd dat zij niet hun best hoefden te doen precies dezelfde antwoorden te geven als de eerste keer. Daarnaast werden een verkorte versie van de Marlowe-Crowne vragenlijst voor sociale wenselijkheid, een aantal verbale subtests van de Groninger Intelligentie Test en de Raven's Standard Progressive Matrices afgenomen. Voor de bepaling van het autobiografisch geheugen werd enerzijds een zelfbeoordelingsvragenlijst voorgelegd en anderzijds een geheugenprestatietest afgenomen. De laatste bestond uit vragen over onderwerpen uit de kindertijd die weinig waren gerelateerd aan gehechtheidservaringen; indicatief voor de kwaliteit van het geheugen was of de respondent deze vragen kon beantwoorden en hoeveel tijd benodigd was om het antwoord te produceren. Verder werd met behulp van de Algemene Gezondheidsvragenlijst informatie over het mentaal en fysiek welbevinden van de respondenten ingewonnen en werden aspecten van de verwerking van de eerste interviewafname en veranderingen in de leefsituatie van de respondent tussen beide afnames geïnventariseerd. Het codeersysteem van het GBI komt in Hoofdstuk 3 uitgebreid aan bod en wordt in een *Intermezzo* geïllustreerd aan de hand van interviewfragmenten die typerend zijn voor elk van de classificaties.

In *Hoofdstuk 4* worden de resultaten beschreven. De verdeling van classificaties in onze steekproef blijkt niet significant verschillend van de gesommeerde verdeling van andere niet-klinische steekproeven waarin het GBI werd afgenomen. Met betrekking tot de betrouwbaarheid bleek van een interviewereffect geen sprake te zijn. Autonome respondenten waren gemiddeld iets ouder dan de andere respondenten, en respondenten die met onverwerkt verlies hadden te

kampen hadden een wat lager opleidingsniveau. De test-hertestbetrouwbaarheid voor de drie hoofdclassificaties (78%, kappa = .63) kan hoog genoemd worden, met name wanneer men in aanmerking neemt dat de intercodeurbetrouwbaarheid restricties aan de maximale betrouwbaarheid oplegt. Als de classificatie voor onverwerkt verlies of trauma als afzonderlijke categorie werd beschouwd, was de test-hertestbetrouwbaarheid lager (61%, kappa = .43). Respondenten die veranderden van hoofdclassificatie hadden na de eerste interviewafname meer over de vragen nagedacht maar dachten ook vaker dat zij bij de tweede afname dezelfde antwoorden hadden gegeven. Veranderingen konden niet worden herleid op (veranderingen in) interviewkenmerken als lengte en verwijzingen naar het eerste interview. Respondenten die veranderden van hoofdclassificatie verschilden niet van de anderen in veranderingen in de leefsituatie, en hadden niet meer of minder klachten over hun mentaal en fysiek welbevinden. Respondenten met een verschuiving in de onverwerkte classificatie verwezen tijdens het tweede interview wat vaker naar de eerste interviewafname. Zij zeiden vaker van gedachten veranderd te zijn over bepaalde dingen in het interview tussen de beide afnames, maar meenden ook vaker dezelfde antwoorden te hebben gegeven tijdens het tweede interview. Op de overige variabelen werd geen verschil gevonden tussen respondenten met en zonder een verandering in de onverwerkte classificatie.

De discriminante validiteit van het GBI werd nagegaan door enerzijds de scores van de drie groepen met de hoofdclassificaties (gereserveerd, autonoom en gepreoccupeerd) middels variantie-analyses te vergelijken en anderzijds *a priori* veronderstelde contrasten te toetsen. Een power-analyse leerde dat onze steekproef groot genoeg was om eventuele verschillen tussen de gehechtheidscategorieën aan het licht te brengen. Noch op sociale wenselijkheid, noch op de verschillende maten voor intelligentie verschilden de groepen van elkaar. Ook de veronderstelde contrasten werden niet gevonden. Een significant contrast tussen de gereserveerde en de andere respondenten werd gevonden op één van de operationalisaties van het autobiografisch geheugen, Latentietijd. Opmerkelijk was echter de richting van dit contrast: gereserveerde respondenten bleken gemiddeld juist sneller antwoord te kunnen geven op vragen over de kindertijd die weinig te maken hadden met gehechtheidsgerelateerde ervaringen. Met een meer exploratief doel werd getoetst of de classificatie als onverwerkt samenhing met variabelen op het gebied van sociale wenselijkheid, intelligentie of autobiografisch geheugen. Dat bleek niet het geval te zijn.

In *Hoofdstuk 5*, de Discussie, wordt op het onderzoek en de resultaten ervan gereflecteerd. Er is geen reden om aan te nemen dat onze steekproef een buitengewone groep moeders vertegenwoordigde; hoewel het percentage dat positief reageerde op de wervingsbrief matig was (55%), is een dergelijk percentage bij studies waarbij van de moeders een grote inzet wordt verwacht niet ongebruikelijk. Wel is mogelijk dat de deelnemende respondenten zich kenmerkten door relatief stabiele levensomstandigheden, omdat zij zich voor een periode van twee maanden op een aantal contacten met ons konden vastleggen. De verdeling van de interviewclassificaties bleek, evenals in andere studies, een geringer percentage veilige classificaties te omvatten dan doorgaans in niet-klinische steekproeven van kinderen (m.b.v. de Vreemde-Situatieprocedure bepaald) het geval is. De onverwerkte classificatie werd vooral aangetroffen bij respondenten die daarnaast als gereserveerd of gepreoccupeerd geclassificeerd werden.

De test-hertestbetrouwbaarheid voor de drie hoofdclassificaties was hoger dan die waarbij de onverwerkte classificatie als afzonderlijke categorie werd beschouwd. Aan het laatste bleek met name de groep respondenten met een recente verlieservaring debet te zijn. Naar onze mening moet dan ook bij het coderen van onverwerkt verlies in die gevallen voorzichtigheid betracht worden. De discriminante validiteit van het GBI lijkt op grond van onze resultaten in orde te zijn. Ten aanzien van de bepaling van het autobiografisch geheugen was echter ons instrumentarium tamelijk experimenteel. Het ontbreekt hier echter aan gevestigde alternatieven; het terrein van onderzoek naar het autobiografisch geheugen is nog volop in ontwikkeling. Longitudinaal

onderzoek, waarin men over biografische 'feiten' beschikt, biedt hier interessante mogelijkheden. Tenslotte wordt opgemerkt dat voor onderzoek naar de stabiliteit van het gehechtheidswerkmodel (bij bijv. veranderingen in de leefsituatie, ingrijpende gebeurtenissen of therapeutische interventie) de bruikbaarheid van het GBI door de resultaten van onze studie aannemelijk is gemaakt.

Summary

At the center of this dissertation is the Adult Attachment Interview and its reliability and discriminant validity. This interview has been developed within the framework of attachment theory to assess adults' working models (or: mental representations) of attachment.
In *Chapter 1* attachment theory is described in broad outline. Ample attention is given to the *working model of attachment*, which Bowlby (1988) defined as 'the child's representation of his caregiver and her behavior towards him together with a complementary picture of himself in the interaction'. The first chapter also presents a short review of research on two topics: the relationship between the infant's attachment working model and his socio-emotional development, and the determinants of the infant's attachment classification. Included in the latter topic area are studies on the intergenerational transmission of caregiving (attachment being one of its aspects). It is pointed out that the term *intergenerational transmission* can be used in both a broad and a narrow sense. In the narrow sense, one might use the term to denote research pertaining to different generations that are studied at the same social or chronological age. In the broader sense, it is used to refer to the influence of one's upbringing on the upbringing of one's own children. Studies of the intergenerational transmission of attachment reflect this broader conceptualization. An important tool for studying the intergenerational transmission of attachment is the Adult Attachment Interview (AAI), which was developed by George, Kaplan and Main (1985) on the basis of Main, Kaplan and Cassidy's (1985) definition of the attachment working model as a 'set of conscious and/or unconscious rules for the organization of information relevant to attachment and for obtaining or limiting access to that information'. The AAI is a semi-structured interview that probes alternately for general descriptions and specific memories of early childhood, and for descriptions of the earlier and current relationship with one's parents. With the help of Main and Goldwyn's (1988, 1991) complex coding system, three patterns can be distinguished in interviewees' responses. These patterns are indicated with the classifications autonomous (F), dismissing (Ds), and preoccupied (E). The latter two classifications point to insecure working models of attachment. Interviews that are indicative of unresolved loss or unresolved traumatic experiences (e.g., maltreatment) receive an additional classification (U).

In studies in which both the AAI and the Strange Situation procedure (a technique for assessing the quality of the attachment relationship between parent and child) have been used, correspondence between AAI and Strange Situation classifications has been reported. It appears that autonomous mothers tend to have secure infants, dismissing mothers insecure-avoidant infants and preoccupied mothers insecure-ambivalent infants. Disorganized behavior in the Strange Situation tended to be displayed by children whose mothers showed signs of unresolved loss or trauma. Results for fathers indicate the same correspondences, but they are generally weaker. There is also evidence that mothers' AAI classifications are related to other characteristics of mother-child interactions, for example, the quality of assistance mothers provide, and problematic mother-child interactions. Mothers' AAI classifications have also been found to be related to sleep and growth disorders in children.

Although these results are promising, it is important that the reliability and validity of an instrument like the AAI be tested. *Chapter 2* is focused on issues pertaining to the reliability and validity of measurement instruments. These two concepts are first introduced generally and then related to the AAI. The issue of the AAI's *reliability* is outlined in terms of four potential sources of biased interview classifications: first, the instrument itself; second, the researcher who conducts the interview (i.e., the interviewer); third, the interviewee; and fourth, the interview situation. Therefore, it is argued that a full examination of the AAI's reliability must include tests for intercoder reliability, interviewer effects, test-retest reliability, and possible effects of

onderzoek, waarin men over biografische 'feiten' beschikt, biedt hier interessante mogelijkheden. Tenslotte wordt opgemerkt dat voor onderzoek naar de stabiliteit van het gehechtheidswerkmodel (bij bijv. veranderingen in de leefsituatie, ingrijpende gebeurtenissen of therapeutische interventie) de bruikbaarheid van het GBI door de resultaten van onze studie aannemelijk is gemaakt.

Stellingen

bij het proefschrift *Het Gehechtheidsbiografisch Interview: betrouwbaarheid en discriminante validiteit* door Marian Bakermans-Kranenburg

1. De geringere predictieve validiteit van het Gehechtheidsbiografisch Interview (GBI) voor vaders in vergelijking met moeders wordt mogelijk veroorzaakt door de verschillende stijlen die ouders tegenover hun zoons en dochters hanteren in het spreken over meegemaakte gebeurtenissen.
   Dit proefschrift

2. De toepassing van het GBI-codeersysteem voor onverwerkt verlies is bij respondenten met recente verlieservaringen niet zonder risico.
   Dit proefschrift

3. Bij een codeersysteem met nominale categorieën wordt meer inzicht in de intercodeurbetrouwbaarheid verschaft als de kappa's voor de afzonderlijke categorieën worden gerapporteerd.

4. De suggestie van Crittenden dat ook bij volwassenen de gehechtheidskwaliteit (via het procedureel geheugen) in het gedrag tot uitdrukking komt, verdient de overweging daarvoor een instrument te ontwikkelen. Zakenreizen bieden daarvoor een aanknopingspunt.

5. Proefpersonen vinden doorgaans minder gek wat van hen gevraagd wordt dan onderzoekers menen.

6. Het hardnekkig streven van sommige consultatiebureau-artsen om het gewicht van alle kinderen op of boven het vijftigste percentiel te krijgen doet geen recht aan de betekenis van percentielscores.

7. Door het verleggen van de sluitingstijden van grootwinkelbedrijven wordt het gezins- en sociaal leven van veel werknemers ontregeld. Het ware beter wanneer door één of enkele specifieke avondwinkels in de klaarblijkelijke behoefte werd voorzien.

8. De succesvolle verkoop van All Terrain Bikes in Nederland doet volstrekt onjuiste vermoedens omtrent het vaderlandse plaveisel rijzen.

9. Anders dan door reclame en een veelheid van televisiestations wordt gesuggereerd, behoeft een mens 's avonds slechts een lamp om bij te lezen en een haard om bij te dromen.
   W.A.P. Bakermans

10. De voortdurende groei van de doe-het-zelf markt duidt erop dat veel mensen voor het verkeerde vak gekozen hebben.
    H. Verrij

the location where the interviews take place. The issue of the AAI's *validity* amounts to the question of whether its classifications are subject to systematic error. Following a discussion of the various types of validity that can be distinguished, it is noted that researchers have thus far focused on the predictive or criterion validity of the AAI. That is, attempts have been made to use AAI classifications to predict other variables (e.g., Strange Situation classifications). Hardly any attention has been paid to the interview's discriminant validity, that is, to the question of whether interview classifications are independent of other, irrelevant variables. Three variables that may be suspected of biasing AAI classifications are social desirability, intelligence, and autobiographical memory. Interviewees who tend to respond to questions in a socially desirable way may be systematically misclassified as dismissing. Similarly, an autonomous classification may be wrongly assigned to interviewees who are, due to their verbal capacities and logical reasoning abilities rather than a secure working model of attachment, capable of avoiding inconsistencies in their answers. Lastly, interview classifications may be influenced by differences in autobiographical memory. In view of the central role of autobiographical memory in the recall of childhood experiences, this complex subject is discussed in more detail. Several theoretical models of autobiographical memory and methods of measuring memory capacities are described. It is argued that the dismissing classification in particular may be biased by differences in autobiographical memory, because appealing to a lack of memory of childhood events is one of the criteria for classification in this category. Thus an examination of the AAI's discriminant validity should investigate the possible effects of social desirability, verbal capacities and logical reasoning, and autobiographical memory on AAI classifications.

The design of our study, designed to investigate the reliability and discriminant validity of the AAI, is described in *Chapter 3*. 83 Mothers of first-born, 12-month-old children participated in the study. The AAI was administered to each mother twice, by two different interviewers, with an intervening period of two months. The subjects did not realize that they would be asked the same questions twice, and before the second administration of the AAI they were assured that they did not need to try to respond exactly as they had in the first interview. Furthermore, the subjects were given a shortened version of the Marlowe-Crowne social desirability scale, several verbal subtests of the Groninger Intelligence Test, and the Raven's Standard Progressive Matrices. A self-report questionnaire and a memory performance test were also administered, to assess autobiographical memory. The memory test consisted of questions about non-attachment-related childhood memories; the respondent's autobiographical memory was assessed in terms of both whether the respondent could answer these questions at all and the time the respondent needed to produce the answers that were provided. In addition, the General Health Questionnaire was used to assess the respondent's mental and physical health. Questions concerning both the fact that the interview had been conducted twice and changes in the subject's day-to-day situation in the period between the first and the second administration of the interview were also asked. Finally, Chapter 3 contains a detailed description of the complex coding system of the AAI; the coding system is also illustrated in an *Intermezzo* containing fragments of interviews that are characteristic of each of the categories.

In *Chapter 4* the study's results are described. The distribution of classifications in our sample appeared to be comparable to the combined distribution of classifications in the non-clinical samples used in other AAI studies. Concerning the reliability of the AAI, the findings were as follows. First of all, an interviewer effect was not found. An analysis of subject characteristics indicated that autonomous respondents were, on average, somewhat older than the others, and that subjects with unresolved loss tended to be less educated. The test-retest reliability of the three main classifications can be regarded as quite high (78%, *kappa* = .63), especially if it is taken into account that less than perfect intercoder reliability restricts the maximum test-retest

reliability. When the classification for unresolved loss or trauma was considered as a separate category, the test-retest reliability was lower (61%, *kappa* = .43). Subjects whose main classifications changed over the two interviews had reflected more on the first interview, but they were also more likely to indicate that they had given the same answers at the second session. Changes in AAI classifications were not related to interview characteristics such as length and number of references to the first interview during the second interview. Subjects whose classifications changed did not differ from subjects whose classifications remained the same with respect to either changes in their day-to-day situations or their mental and physical health. Subjects whose unresolved attachment status changed referred more often to the first interview during the second interview. They more often indicated that they had changed their minds about topics of the interview in the intervening period, but they also more often claimed to believe that they had given the same answers at the second session. No other differences were found between subjects with and without change in unresolved attachment status.

Concerning the AAI's discriminant validity, we used analyses of variance to test whether the respondents in the three attachment categories (dismissing, autonomous and preoccupied) differed in their scores on social desirability, intelligence, and autobiographical memory. Furthermore, *a priori* contrasts for each of the variables were formulated; each contrast tested a specific hypothesis about higher or lower scores in one of the categories. A power analysis showed that our sample was large enough to detect potential differences among the attachment categories. However, the groups did not differ from each other either on social desirability or on intelligence; nor were the hypothesized contrasts supported. A significant contrast between the dismissing subjects and the others was found in the case of one of the memory variables, but its direction was the opposite of that which had been hypothesized. Dismissing subjects needed less time to provide adequate answers to non-attachment-related questions about their childhoods. In a more exploratory analysis, we tested whether the unresolved classification was related to social desirability, intelligence, or autobiographical memory. No relationships were detected.

In *Chapter 5*, the Discussion, the study's design and results are considered. There is no reason to assume that our sample represented an extraordinary group of mothers. Although the percentage of respondents who participated was only moderate (55%), such a percentage is not uncommon for studies in which subjects are expected to devote a lot of time and energy. However, the mothers who did participate might have been characterized by rather stable life circumstances, because they were able to commit themselves to several appointments in a two-month period. The distribution of the interview classifications indicated a percentage of secure classifications that is lower than that usually found in non-clinical samples of children (classified on the basis of the Strange Situation procedure). In addition, the unresolved classification was assigned especially frequently to dismissing and preoccupied subjects. The test-retest reliability for the three main classifications turned out to be higher than the test-retest reliability with the unresolved classification taken into account as an additional category. This difference could be ascribed to changes in the unresolved classifications of respondents who had recently experienced loss. Therefore we urge that researchers exercise caution when classifying subjects who have recently experienced loss. Our study provides evidence in support of the discriminant validity of the AAI. It should be realized, however, that the instruments we used to measure autobiographical memory have to be viewed as rather experimental. But established alternatives are lacking; the field of autobiographical memory research is itself still developing. Longitudinal studies, in which researchers have access to biographical 'facts' about subjects' histories, provide interesting opportunities to examine the relationship between autobiographical memory and adult attachment. Finally, it is concluded that our results point to the possibility of testing whether changes in AAI classifications can be systematically related to changes in subjects' life circumstances, stressful life events or therapeutic intervention.

BIJLAGEN BIJ HOOFDSTUK 3

Bijlage 3.1 Brief aan de potentiële deelnemers

Geachte mevrouw

Op de vakgroep Algemene Pedagogiek van de Rijksuniversiteit Leiden gaan we binnenkort starten met een onderzoek bij een groep moeders en hun baby's. Met dit onderzoek willen we nagaan of de manier waarop de moeders zelf zijn grootgebracht van invloed is op de band van de baby's met hun moeders. Om dit onderzoek uit te kunnen voeren zijn we afhankelijk van de medewerking van ± 80 moeders en hun baby's. Hierbij gaat het ons om gezinnen die op een aantal aspecten goed zijn te vergelijken. Het gaat ons om de moeders die tussen 15 april 1989 en heden hun eerste kind hebben gekregen en niet meer dan 15 uur per week, of helemaal niet, buitenshuis werken.

Via deze brief willen wij uw medewerking vragen voor dit onderzoek. We zouden heel erg blij zijn met uw medewerking en zetten er dan ook graag iets tegenover. Na afloop van uw vierde bezoek (deelname aan het onderzoek zal bestaan uit vier maal een bezoek aan de universiteit) zult u een vergoeding krijgen van f 75,-. Verder zult u een vergoeding ontvangen van 2 x f 25,- voor eventuele oppaskosten en als u reiskosten maakt, dan worden die ook door ons vergoed.

Via de gemeente hebben wij een aantal namen en adresen gekregen waaronder die van u, omdat ook zij het belang van het onderzoek inziet. De gemeente kan ons echter niet alle benodigde gegevens verstrekken. Daarom vragen wij u of u onderstaande antwoordstrook wilt invullen en in bijgaande enveloppe zonder postzegel, liefst zo snel mogelijk, aan ons wilt terugsturen. We willen u vragen dit strookje óók terug te sturen als u niet bereid bent uw medewerking te verlenen. Als u niet wilt dat we nog contact met u opnemen kunt u dat op deze wijze duidelijk maken.
U kunt ons natuurlijk ook bellen: 071-273434 / 273435
vragen naar Marian Kranenburg (maandag t/m donderdag)
of Hylda Zwart-Woudstra (maandag en woensdag)

Wilt u meer weten over het onderzoek, dan kunt u op de volgende bladzijde lezen wat een en ander inhoudt.

Hopend op uw medewerking,

Met vriendelijke groet,

Prof. Dr. M.H. van IJzendoorn

Wat deelname aan het onderzoek voor u zou inhouden:

U wordt vier maal op de universiteit verwacht.
- Bij het eerste bezoek komt u alleen. Er zullen een testje en een interview worden afgenomen over uw opvoedingservaringen en hoe u daar u nu op terugkijkt. Dit bezoek zal ± twee uur duren.
- Bij het tweede bezoek, binnen ± zeven dagen na het eerste bezoek, wordt u samen met uw kindje verwacht. Tijdens dit bezoek zal er een video-opname worden gemaakt van u en uw kind, waarbij u samen met uw kind speelt, het een paar keer even alleen laat en weer terugkeert. Hierbij gaat het ons vooral om de reacties van uw kindje. Dit bezoek zal ± drie kwartier duren.
- Het derde en het vierde bezoek zullen een paar maanden later plaats vinden. Verder kunt u tijdens deze bezoeken ongeveer hetzelfde verwachten als tijdens het eerste en het tweede bezoek.

Als u het leuk vindt, kan er een kopie van de video-opnames gemaakt worden als u zelf een VHS-videoband meebrengt.

De onderzoeksgegevens zullen strikt vertrouwelijk behandeld worden. Niemand anders dan de onderzoekers zal van de persoonlijke gegevens kennis kunnen nemen. Uiteraard wordt u op de hoogte gesteld van de onderzoeksresultaten als het onderzoek is afgesloten.

Naam kind: Oudste kind: ja / nee *
Geboortedatum kind:

Naam moeder:
Adres:
Postcode en woonplaats:
Telefoonnummer:

Geboortedatum moeder:
Aantal uren per week buitenshuis werkzaam:
Voedt u uw kind alleen op
of samen met een partner: alleen / samen *
Bereidheid tot deelname: ja / nee *

* doorstrepen wat niet van toepassing is

Bijlage 3.2 Gehechtheidsbiografisch Interview[1]

Opening

In dit interview wordt gevraagd naar herinneringen van vroeger thuis en soms ook over het heden. Het interview zal ruim een uur duren; bij sommige geïnterviewden wat langer, bij anderen wat korter. Er zijn vragen, waarbij u best diep in uw herinneringen zult moeten graven. Neemt u daar vooral rustig de tijd voor.

---

1 **Om te beginnen wil ik u vragen of u me wat wegwijs kunt maken in uw vroege gezinssituatie. Misschien kunt u vertellen waar u geboren bent, of u broers en zussen had, of u wel eens verhuisd bent en hoe vroeger bij u thuis de kost verdiend werd.**
Wacht af wat de respondent gaat vertellen, herhaal eventueel een (sub-)vraag.

1a **Woonden er nog anderen bij u thuis dan uw ouders en broers en/of zussen?**

1b **Hebt u uw grootouders gekend?**
Bij bevestigend antwoord: **Heeft u veel kontakt met ze gehad?**
Bij vroeg overlijden: **Hoe oud was uw vader/moeder toen, weet u dat? En heeft hij/zij u veel verteld over die grootvader/-moeder?**

1c **Uw broers en zussen, wonen die nog in de buurt of is iedereen nogal verspreid gaan wonen?**

---

2 **Ik zou graag willen dat u probeert een beschrijving te geven van de relatie die u had met uw ouders toen u nog klein was. Zoudt u zo vroeg mogelijke herinneringen willen ophalen? We denken aan de eerste tien jaar.**
Bij stagnatie (als bijvoorbeeld de respondent vraagt wat je precies bedoelt): **Ik zal de vraag nog eens herhalen.** Er volgt een letterlijke herhaling.
Als een beschrijving van een gebeurtenis zonder leeftijdsaanduiding is gegeven: **Kunt u zich herinneren hoe oud u toen ongeveer was?** of: **Hoe oud was u toen ongeveer?**

---

3 **Nu zou ik u willen vragen vijf kenmerken of typeringen te kiezen voor de relatie die u als klein kind met uw moeder had. Ik denk dan weer aan de eerste tien jaar.**
Als een stilte valt: **Ik kan me voorstellen dat dat moeite kost, neem er rustig de tijd voor.**
Bij stagnatie: **Ik zal de vraag nog een keer herhalen.** Een letterlijke herhaling volgt.
Eventueel: **Zegt u maar wat zo bij u opkomt.**
Bij stagnatie na enkele, maar minder dan vijf kenmerken: **We hebben er nu..** (juiste aantal). **Ik stel voor dat we deze even bespreken en dan komen er misschien nog wel meer bij u boven.**

---

[1] De Nederlandse vertaling en bewerking van het Adult Attachment Interview, inclusief aanwijzingen voor gebruik en transcriptie, is te verkrijgen via het Centrum voor Gezinsstudies, Vakgroep Algemene Pedagogiek, Postbus 9555, 2300 RB Leiden.

3a **U gebruikte het woord/de uitdrukking ..** (genoemde typering) **als typering voor de relatie met uw moeder. Kunt u zich daarbij een bepaalde gebeurtenis, een bepaald voorval herinneren? Het gaat weer om een voorval uit de eerste tien jaar.**
Als i.p.v. een typering een omschrijving is gegeven (bijvoorbeeld: ze ging konflikten altijd uit de weg), dan wordt deze beschrijving overgenomen.
Als een beschrijving zonder leeftijdaanduiding is gegeven: **Kunt u zich herinneren hoe oud u toen ongeveer was?** of: **Hoe oud was u toen ongeveer?**
De genoemde typeringen (opgeschreven als geheugensteun) worden zo één voor één onder de loupe genomen. Als minder dan vijf typeringen werden genoemd: **We hebben er nu ...** (juiste aantal) **gehad. Zijn u intussen misschien nog meer typeringen te binnen geschoten?** Als de respondent er niet meer weet, hoef je niet te blijven aandringen; minder dan vijf is dan akkoord.

---

4 **Nu zou ik u willen vragen vijf kenmerken of typeringen te kiezen voor de relatie die u als klein kind met uw vader had. Ik denk dan weer aan de eerste tien jaar. Neemt u ook hier rustig de tijd voor.**
Bij stagnatie na enkele, maar minder dan vijf kenmerken: **We hebben er nu ...** (juiste aantal). **Ik stel voor dat we deze even bespreken en dan komen er misschien nog wel meer bij u boven.**

4a **U gebruikte het woord/de uitdrukking ...** (genoemde typering) **als typering voor de relatie met uw vader. Kunt u zich daarbij een bepaald voorval herinneren? Hierbij gaat het ook weer om een voorval uit de eerste tien jaar.**
Als i.p.v. een typering een omschrijving gegeven is (bijvoorbeeld: hij ging konflikten altijd uit de weg), dan wordt deze beschrijving overgenomen in de vraag.
Als een beschrijving zonder leeftijdaanduiding is gegeven: **Kunt u zich herinneren hoe oud u toen ongeveer was?** of: **Hoe oud was u toen ongeveer?**
De genoemde typeringen (opgeschreven als geheugensteun) worden zo één voor één onder de loupe genomen. Als minder dan vijf typeringen werden genoemd: **We hebben er nu ...** (juiste aantal) gehad. **Zijn u intussen misschien nog meer typeringen te binnen geschoten?** Als de respondent er niet meer weet, hoef je niet te blijven aandringen; minder dan vijf is dan akkoord.

---

5 **Tot welke ouder voelde u zich het meest aangetrokken?**

5a **Waarom?**

5b Als de respondent inderdaad een keuze voor vader of moeder heeft gemaakt: **Waarom heeft u dat gevoel niet met uw vader/moeder** (andere dan genoemde ouder)?

6a **Als u emotioneel overstuur was toen u klein was, wat deed u dan?** Wacht het antwoord af. Kunt u dat illustreren met een specifiek voorval?

6b **Kunt u zich herinneren wat er gebeurde als u zich had bezeerd?** Wacht het antwoord af. **Kunt u zich een specifieke gebeurtenis herinneren?**

6c **Was u ooit ziek toen u klein was?** Wacht het antwoord af. **Herinnert u zich wat er**

dan gebeurde?

Als dat nog niet ter sprake is geweest:

6d **In de situaties die u net beschreven hebt, was er dan ook veel lichamelijk kontakt met uw ouders**? Als het antwoord bevestigend, maar zeer kort is: **Kunt u dat beschrijven?**

6e **Als u zich had bezeerd of ziek was of overstuur was speelde uw ...** (niet of minst genoemde ouder, meestal vader) **dan ook een rol?** Wacht het antwoord af. **Was er dan ook sprake van lichamelijk kontakt?** Als het antwoord kort bevestigend is: **Kunt u dat beschrijven?**

---

7 **Wat is uw vroegste herinnering van een keer dat uw ouders er niet waren of dat u niet bij hen was?**

Bij kort, ontkennend antwoord: **Ik denk bijvoorbeeld aan logeren of zo.**

7a **Hoe reageerde u daarop?**

7b **En hoe reageerden uw ouders daarop?**

7c **Is er nog een andere scheidingservaring die u zich nog goed kunt herinneren**? Als een beschrijving zonder leeftijdaanduiding is gegeven: **Kunt u zich herinneren hoe oud u toen ongeveer was**? of: **Hoe oud was u toen ongeveer?**

---

8 **Hebt u zich als klein kind ooit afgewezen gevoeld door uw ouders? Natuurlijk zoudt u zich, nu terugkijkend, kunnen realiseren dat het geen echte afwijzing was, maar wat ik probeer te vragen is of u zich herinnert zich ooit afgewezen te hebben gevoeld in uw kinderjaren.**

Bij bevestigend antwoord:

8a **Wat was de eerste keer dat u zich afgewezen voelde?**

8b **Hoe oud was u toen?**

8c **Hoe reageerde u op die afwijzing?**

8d **Waarom denkt u dat uw ...** (genoemde ouder) **zoiets deed?**

8e **Denkt u dat uw ...** (genoemde ouder) **zich realiseerde dat hij/zij u afwees?**

---

9 **Dreigden uw ouders u ooit met wat dan ook; wellicht om u te straffen, of misschien alleen maar als grapje?**

Bij stilte of als uitnodigende toelichting: **Sommige mensen hebben ons bijvoorbeeld verteld dat hun ouders hen dreigden in de steek te laten of hen van huis weg te sturen. Herinnert u zich ook zoiets?**

Bij bevestigend antwoord:

9a **Hoe oud was u toen?**

9b **Gebeurde dat vaker?**

9c **Kunt u zich herinneren wat u toen voelde?**

9d **Hebt u het gevoel dat die ervaring u nu als volwassene nog beïnvloedt?**

---

10 **Enkele geïnterviewden hebben herinneringen aan een vorm van mishandeling. Is u ooit zoiets dergelijks overkomen; of bij één van de anderen in het gezin?**

Bij bevestigend antwoord:

10a **Hoe oud was u toen?**

10b **Kunt u zich herinneren wat u toen voelde?**

10c **Zijn uw gevoelens daarover veranderd in de loop der jaren?**

10d **Hebt u het gevoel dat die ervaring u nu als volwassene nog beïnvloedt?**

---

11 **Was u als kind wel eens angstig of ongerust?**

Bij bevestigend antwoord:

11a **Hoe oud was u toen?**

11b **Kunt u zich herinneren wat u toen voelde?**

11c Indien relevant: **Hoe reageerden uw ouders daarop?**

11d **Hebt u het gevoel dat die ervaring u nu als volwassene nog beïnvloedt?**

---

12 **Hoe denkt u dat de ervaringen die u als kind met uw eigen ouders hebt opgedaan u als volwassene hebben beïnvloed?**

12a **Zijn er bepaalde ervaringen van vroeger thuis die naar uw gevoel een belemmering zijn geweest in uw ontwikkeling?**

12b **Beïnvloeden die ervaringen van vroeger thuis ook de aanpak van uw eigen kind?**

---

13 **Waarom denkt u dat uw ouders zich gedroegen zoals ze deden, tijdens uw kinderjaren?**

---

14 **Waren er in uw kinderjaren andere volwassenen dan uw ouders met wie u zich sterk verbonden voelde?**

15 **Heeft u in uw kinderjaren een persoon verloren met wie u zich sterk verbonden voelde; bijvoorbeeld een ouder, een broer of zus, of iemand buiten de familie?**
Stel deze vraag letterlijk. Als het antwoord ontkennend is, terwijl eerder in het interview een sterfgeval gebleken is, refereer daar dan pas aan als het antwoord gegeven is: **U vertelde dat ...** (genoemde persoon) **was overleden.**

Bij bevestigend antwoord:

15a **Hoe oud was u toen ...** (genoemde persoon) **overleed?**

15b **Kunt u me iets over de omstandigheden vertellen, was het overlijden plotseling of eigenlijk wel verwacht?**

15c **Kunt u zich herinneren hoe u reageerde en wat u toen voelde?**

Als dat al niet verteld is:

15d **Bent u naar de begrafenis geweest?**
Zo ja: **Wat betekende dat voor u?**

15e **Zijn uw gevoelens over dit overlijden veranderd in de jaren erna?**

Bij een nabij familielid (ouder of broer/zus):

15f **Wat was volgens u het effekt ervan op het gezin en hoe veranderde dat in de jaren erna?**

15g **Had dit verlies volgens u gevolgen voor uw persoonlijkheid als volwassene?**

15h **Heeft het ook invloed op de aanpak van uw eigen kind?**

15i **Heeft u als kind nog iemand anders verloren met wie u zich sterk verbonden voelde?** Zo ja, dan de doorvragen 15a-15h ook over dit overlijden stellen.

---

16 **Zijn er nà uw kinderjaren geliefde personen overleden?**

Bij bevestigend antwoord:

16a **Hoe oud was u toen ...** (genoemde persoon) **overleed?**

16b **Kunt u me iets over de omstandigheden vertellen, was het overlijden plotseling of eigenlijk wel verwacht?**

16c **Kunt u zich herinneren wat u toen voelde?**

Als dat al niet verteld is:

16d **Bent u naar de begrafenis geweest?** Zo ja: **Wat betekende dat voor u?**

16e **Zijn uw gevoelens over dit overlijden veranderd in de jaren erna?**

16f **Had dit verlies volgens u gevolgen voor uw persoonlijkheid als volwassene?**

16g **Heeft het ook invloed op de aanpak van uw eigen kind?**

Als meer overledenen zijn genoemd, de doorvragen 16a-16g ook m.b.t. hun overlijden stellen.

Als één overleden persoon is genoemd:

16h **Is er tijdens uw volwassenheid nog een geliefde persoon overleden**? Zo ja: dan de doorvragen 15a-15g ook over dit overlijden stellen.

Ik kom weer even terug op de relatie met uw ouders.

17a **Is er veel veranderd in de relatie met uw moeder; ik bedoel vanaf ongeveer uw tiende jaar tot ...** (u het huis uitging/het moment van haar overlijden)?

17b **En is er veel veranderd in de relatie met uw vader; ook vanaf uw jeugd tot ...** (u het huis uitging/het moment van zijn overlijden)?

---

18 **Hoe is uw relatie met uw ouders nu, als volwassene?**

Ik stap nu even over op een ander onderwerp.

19 **Zijn er diepgaande relaties verbroken voor u uw huidge partner leerde kennen?**

Bij bevestigend antwoord:

19a **Hoe oud was u toen?**

19b **Kunt u zich herinneren wat u toen voelde?**

19c **Is dat gevoel veranderd in de jaren daarna?**

19d **Had het eindigen van die relatie gevolgen voor uw persoonlijkheid?**

Ik stap nu weer even over op een ander onderwerp.

20a **Wat voor gevoel heeft u als u ... (naam kind) achterlaat?**

Bij stagnatie (als bijvoorbeeld de respondent vraagt wat je precies bedoelt): **Ik zal de vraag nog eens herhalen.** Er volgt een letterlijke herhaling.

20b **Maakt u zich wel eens zorgen over ... (naam kind)?**

---

21 **Als u drie wensen mocht doen voor ... (naam kind) voor over twintig jaar, wat zou u dan wensen? Ik denk ook aan het soort toekomst dat u zou wensen voor ... (naam**

kind). Denk er maar rustig over na.

22a Is er iets bepaalds waarvan u het gevoel hebt: dat heb ik nou vooral geleerd uit mijn ervaringen als kind?

22b Wat zou u hopen dat ... (naam kind) leert van de opvoeding die u hem/haar geeft?

Bijlage 3.3 Interviewverwerking, vragen gesteld na de tweede afname van het GBI

Hoe vond u het om twee keer over hetzelfde geïnterviewd te worden?

Wat denkt u dat ons vooral interesseert in dit interview?

De vorige keer dat u hier was hebt u dezelfde vragen voorgelegd gekregen. Herinnerde u zich dit keer nog de vragen die de vorige keer gesteld werden?

Denkt u dat u dezelfde antwoorden hebt gegeven als de eerste keer?

Hebt u sinds het eerste interview nog veel over de vragen nagedacht?

Hebt u dan vooral gedacht over ervaringen in uw kinderjaren of over de relatie die u nu met uw ouders hebt/op het moment van hun overlijden met uw ouder(s) had?

Hebt u ook over het interview gesproken met anderen?

Met uw partner? Hoe vaak?

Met uw ouders? Hoe vaak?

Met broers en/of zussen? Hoe vaak?

Met kennissen en/of vrienden?

Denkt u dat u, door gesprekken erover, van gedachten veranderd bent over bepaalde dingen in het interview tussen de vorige keer en nu?

Bijlage 3.4 Algemene Gezondheidsvragenlijst

1. Heeft u zich de afgelopen weken prettig en gezond gevoeld?
   O 1. beter dan gewoonlijk
   O 2. net zo als anders
   O 3. wat slechter dan gewoonlijk
   O 4. veel slechter dan gewoonlijk

2. Heeft u de laatste tijd weleens behoefte aan een versterkend middel, een opkikkertje?
   O 1. helemaal niet
   O 2. niet meer dan anders
   O 3. wat meer dan gewoonlijk
   O 4. veel meer dan gewoonlijk

3. Voelt u zich de afgelopen weken lichamelijk en geestelijk uitgeput?
   O 1. helemaal niet
   O 2. niet meer dan anders
   O 3. wat meer dan gewoonlijk
   O 4. veel meer dan gewoonlijk

4. Heeft u zich de laatste tijd ziek gevoeld?
   O 1. helemaal niet
   O 2. niet meer dan anders
   O 3. wat meer dan gewoonlijk
   O 4. veel meer dan gewoonlijk

5. Heeft u de laatste weken hoofdpijn gehad?
   O 1. helemaal niet
   O 2. niet meer dan anders
   O 3. wat meer dan gewoonlijk
   O 4. veel meer dan gewoonlijk

6. Heeft u de laatste tijd een gespannen of drukkend gevoel in uw hoofd?
   O 1. helemaal niet
   O 2. niet meer dan anders
   O 3. wat meer dan gewoonlijk
   O 4. veel meer dan gewoonlijk

7. Heeft u het wel eens plotseling warm of koud?
   O 1. helemaal niet
   O 2. niet meer dan anders
   O 3. wat meer dan gewoonlijk
   O 4. veel meer dan gewoonlijk

8. Bent u de afgelopen weken door zorgen veel slaap tekort gekomen?
   O 1. helemaal niet
   O 2. niet meer dan anders
   O 3. wat meer dan gewoonlijk
   O 4. veel meer dan gewoonlijk

9. Slaapt u goed door nadat u in slaap bent gevallen?
O 1. beter dan gewoonlijk
O 2. even goed als anders
O 3. wat slechter dan gewoonlijk
O 4. veel slechter dan gewoonlijk

10. Kost het u de laatste tijd moeite om uzelf bezig te houden?
O 1. helemaal niet
O 2. niet meer dan anders
O 3. wat meer dan gewoonlijk
O 4. veel meer dan gewoonlijk

11. Doet u de laatste tijd langer over uw dagelijkse werkzaamheden?
O 1. korter dan gewoonlijk
O 2. net zo lang als anders
O 3. wat langer dan gewoonlijk
O 4. veel langer dan gewoonlijk

12. Heeft u het gevoel dat u de dingen goed aanpakt?
O 1. meer dan gewoonlijk
O 2. net zo als anders
O 3. wat minder dan gewoonlijk
O 4. veel minder dan gewoonlijk

13. Bent u tevreden over de manier waarop u uw werkzaamheden verricht?
O 1. meer tevreden dan gewoonlijk
O 2. net zo tevreden als anders
O 3. minder tevreden dan gewoonlijk
O 4. veel minder tevreden dan gewoonlijk

14. Heeft u het gevoel dat uw bezigheden nuttig en zinvol zijn?
O 1. meer dan gewoonljk
O 2. hetzelfde als anders
O 3. wat minder dan gewoonlijk
O 4. veel minder dan gewoonlijk

15. Voelt u zich de laatste tijd in staat beslissingen te nemen?
O 1. beter dan gewoonlijk
O 2. hetzelfde als anders
O 3. minder goed dan gewoonlijk
O 4. veel minder goed dan gewoonlijk

16. Heeft u het gevoel slecht op gang te komen met uw bezigheden?
O 1. helemaal niet
O 2. net zo als anders
O 3. wat slechter dan gewoonlijk
O 4. veel slechter dan gewoonlijk

17. Ziet u de laatste weken op tegen de dingen die u moet doen?
O 1. helemaal niet
O 2. niet meer dan anders
O 3. wat meer dan gewoonlijk
O 4. veel meer dan gewoonlijk

18. Voelt u zich de laatste tijd voortdurend onder druk staan?
O 1. helemaal niet
O 2. niet meer dan anders
O 3. wat meer dan gewoonlijk
O 4. veel meer dan gewoonlijk

19. Heeft u plezier in uw dagelijkse bezigheden?
O 1. meer dan gewoonlijk
O 2. net zo veel als anders
O 3. wat minder dan gewoonlijk
O 4. veel meer dan gewoonlijk

20. Bent u de laatste tijd prikkelbaar of slecht gehumeurd?
O 1. helemaal niet
O 2. niet meer dan anders
O 3. wat meer dan gewoonlijk
O 4. veel meer dan gewoonlijk

21. Bent u de laatste tijd wel eens zomaar bang geworden of in paniek geraakt?
O 1. helemaal niet
O 2. niet meer dan anders
O 3. wat meer dan gewoonlijk
O 4. veel meer dan gewoonlijk

22. Heeft u de laatste tijd het gevoel dat alles tegen zit?
O 1. helemaal niet
O 2. niet meer dan anders
O 3. wat meer dan gewoonlijk
O 4. veel meer dan gewoonlijk

23. Vindt u zichzelf de laatste tijd een waardeloos iemand?
O 1. helemaal niet
O 2. niet meer dan anders
O 3. wat meer dan gewoonlijk
O 4. veel meer dan gewoonlijk

24. Heeft u het gevoel dat het leven uitzichtsloos is?
O 1. helemaal niet
O 2. niet meer dan anders
O 3. wat meer dan gewoonlijk
O 4. veel meer dan gewoonlijk

25. Bent u de laatste weken steeds nerveus of gespannen?
O 1. helemaal niet
O 2. niet meer dan anders
O 3. wat meer dan gewoonlijk
O 4. veel meer dan gewoonlijk

26. Heeft u het gevoel dat het leven niet de moeite waard is?
O 1. helemaal niet
O 2. niet meer dan anders
O 3. wat meer dan gewoonlijk
O 4. veel meer dan gewoonlijk

27. Merkt u wel eens dat u iets niet kan doen omdat u te zenuwachtig bent?
O 1. helemaal niet
O 2. niet meer dan anders
O 3. wat meer dan gewoonlijk
O 4. veel meer dan gewoonlijk

28. Betrapte u zichzelf de laatste tijd wel eens op de gedachte 'was ik maar dood en van alles af'?
O 1. helemaal niet
O 2. niet meer dan anders
O 3. wat meer dan gewoonlijk
O 4. veel meer dan gewoonlijk

Bijlage 3.5 Vragenlijst Sociale Wenselijkheid

Wilt u bij de volgende vragen steeds 'waar' of 'onwaar' omcirkelen?

1	Ik aarzel nooit me in te spannen om iemand te helpen die in moeilijkheden verkeert.	WAAR	ONWAAR
2	Ik voel me soms gepikeerd als ik mijn zin niet krijg.	WAAR	ONWAAR
3	Er zijn tijden geweest dat ik zin had in opstand te komen tegen bepaalde gezagsdragers, ook al wist ik dat ze gelijk hadden.	WAAR	ONWAAR
4	Ongeacht met wie ik spreek, ik kan altijd goed luisteren.	WAAR	ONWAAR
5	Ik heb wel eens van iemand geprofiteerd.	WAAR	ONWAAR
6	Als ik een fout maak, ben ik altijd bereid deze toe te geven.	WAAR	ONWAAR
7	Ik probeer soms liever met gelijke munt te betalen dan te vergeven en te vergeten.	WAAR	ONWAAR
8	Ik neem het nooit iemand kwalijk als hij me voor een wederdienst vraagt.	WAAR	ONWAAR
9	Ik erger me soms aan mensen die me om een gunst vragen.	WAAR	ONWAAR
10	Ik heb nooit met opzet iets gezegd waardoor de gevoelens van een ander werden gekwetst.	WAAR	ONWAAR

Bijlage 3.6 Vragenlijst voor Beoordeling van het Geheugen

Wilt u aangeven hoe vaak u in de laatste zes maanden moeite had zich het volgende te herinneren:

		nooit				heel vaak
1.	Hebt u meegemaakt dat u in de winkel stond en vergeten was wat u wilde gaan kopen?	1	2	3	4	5
2.	Hebt u meegemaakt dat u afspraken bent vergeten?	1	2	3	4	5
3.	Vergat u waar u bijvoorbeeld een boek of een krant had gelaten?	1	2	3	4	5
4.	Hebt u meegemaakt dat u vergat waar u moest afslaan van een weg die u goed kent maar die u zelden rijdt?	1	2	3	4	5
5.	Hebt u meegemaakt dat u per ongeluk iets weggooide dat u wilde bewaren en iets bewaarde dat u wilde weggooien - bijvoorbeeld dat u een nieuw luciferdoosje weggooide en gebruikte lucifers bij zich hield?	1	2	3	4	5
6.	Laat u belangrijke brieven dagenlang onbeantwoord?	1	2	3	4	5
7.	Hebt u meegemaakt dat u een plaats of straat niet herkende terwijl u wist dat u er vaak geweest was?	1	2	3	4	5
8.	Hebt u meegemaakt dat u iets aan het lezen was (een boek, krant, tijdschrift) zonder dat u zich realiseerde dat u het al eerder gelezen had?	1	2	3	4	5
9.	Hebt u meegemaakt dat u familieleden of vrienden niet direkt herkende, ook al ziet u ze geregeld?	1	2	3	4	5
10.	Hebt u meegemaakt dat u belangrijke gegevens over u zelf was vergeten, bijvoorbeeld uw geboortedatum of woonplaats?	1	2	3	4	5
11.	Hebt u meegemaakt dat u iemand een verhaal of grap vertelde die u hem/haar al eens eerder had verteld?	1	2	3	4	5

		nooit				heel vaak
12.	Bent u weleens de weg kwijtgeraakt in een gebouw waar u al vaak was geweest?	1	2	3	4	5
13.	Hoe vaak hebt u er moeite mee om zich dingen te herinneren die jaren geleden zijn gebeurd?	1	2	3	4	5
14.	Kunt u zich gebeurtenissen uit het verleden goed herinneren?	1	2	3	4	5
15.	Hebt u een goed geheugen voor gebeurtenissen uit uw kinderjaren?	1	2	3	4	5
16.	Hebt u een beter geheugen voor uw kinderjaren dan uw kennissen?	1	2	3	4	5

Bijlage 3.7 Herinneringen Test

1. Hoe heette de kleuterschool die u als kind bezocht hebt?
2. Hoe heette een juf op de kleuterschool?
3. Welke kleur had uw allereerste fiets?
4. Hoe heetten uw beste vriendjes of vriendinnetjes van de lagere school?
5. Welke spelletjes werden er gedaan op verjaardagsfeestjes in de lagere school-periode?
6. Wat trakteerde u op de lagere school als u jarig was?
7. Hoe heette het kinderboek, waaruit u graag voorgelezen werd?
   Welk kinderboek las U zelf graag?
8. Wie knipte uw haar toen u nog klein was?
9. Wat was de naam van de eerste vereniging waar u lid van werd, tijdens de lagere school-periode?
10. Waar ging u wel eens zwemmen toen u nog klein was?
11. Hoe heette het hoofd van de lagere school?
12. Waar ging de schoolreis/kamp van de zesde klas, lagere school naartoe?
13. Welke kleur hadden de gordijnen van uw kamer, toen u nog klein was?

BIJLAGEN BIJ HOOFDSTUK 4

Bijlage 4.1 Interviewer en Interviewclassificaties (4 classificaties)

	Interviewer					
Classificatie	I	II	III	IV	V	Totaal
Gereserveerd	4	3	3	4	1	15
Autonoom	10	9	8	5	9	41
Verstrikt	1	3	2	4	3	13
Onverwerkt	4	1	3	3	3	14
Totaal	19	16	16	16	16	83

Bijlage 4.2 Interviewer en U-classificatie

	Interviewer					
Classificatie	I	II	III	IV	V	Totaal
U	4	1	3	3	3	14
Niet-U	15	15	13	13	13	69
Totaal	19	16	16	16	16	83

Bijlage 4.3 Interviewercombinaties en Verandering in U-classificatie

	Interviewercombinatie										
Classficaties	I II	I III	I IV	I V	II III	II IV	II V	III IV	III V	IV V	Totaal
Geen verandering	8	6	8	8	7	7	7	4	7	6	68
Wel verandering	0	2	2	1	2	0	2	4	0	3	15
Totaal	8	8	10	9	9	7	8	8	7	9	83

Bijlage 4.4 Achtergrondvariabelen

	Ds		F		E		U		Totaal				
Variabele	*M*	*SD*	*M*	*SD*	*M*	*SD*	*M*	*SD*	*M*	*SD*	*F*	*df*	*p*
Leeftijd	26.9	2.2	28.1	2.4	26.6	3.0	26.0	2.9	27.3	2.6	3.12	3,79	.03
Opleiding	3.6	1.1	4.0	0.9	3.9	0.7	3.2	0.7	3.7	0.9	2.71	3,79	.05
Uren Werk	3	6.6	8	8.7	8	9.8	4	7.4	7	8.5	1.95	3,78	.13

Noot: Ds = gereserveerd; F = autonoom; E = gepreoccupeerd; U = onverwerkt

Bijlage 4.5 Discriminantanalyse van Vragen over Interviewverwerking voor Verandering in U-classificatie

Voorspeller	Correlatie van voorspeller met discr. functie	Univariate F (1, 76)	Correlatie tussen voorspellers (1)	(2)	(3)
(1) Over vragen nagedacht	-.08	0.01		.36**	.06
(2) Van gedachten veranderd	-.61	2.96			-.24*
(3) Zelfde antwoorden gegeven	.90	6.48			
Canonische R	.31				
Eigenwaarde	.11				

* $p < .05$
** $p < .01$

Bijlage 4.6 Correlaties tussen de Intelligentiematen

	Intelligentiemaat	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
1.	GIT IQ (totaal)		.76**	.76**	.84**	.64**	.50**	.81**
2.	Raven IQ (totaal)			.54**	.67**	.32**	.26**	.75**
3.	Woordenschat				.60**	.34**	.20*	.54**
4.	Analoog Redeneren					.41**	.33**	.61**
5.	Vlotheid van Associatie I						.57**	.33**
6.	Vlotheid van Associatie II							.21*
7.	Ruimtelijke Intelligentie							

* $p < .05$
** $p < .01$